

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

BARBARA TODORVIĆ

MEDIJSKO OBLIKOVANJE SPOMINA NARODA

Podobe osamosvajanja Slovenije na avstrijskem Štajerskem

Diplomsko delo

Ljubljana, 2006

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

BARBARA TODORVIĆ

Mentorica: asist. dr. Maruša Pušnik

MEDIJSKO OBLIKOVANJE SPOMINA NARODA

Podobe osamosvajanja Slovenije na avstrijskem Štajerskem

Diplomsko delo

Ljubljana, 2006

Mentorici hvala za pozitivno energijo
in nasvete, ki so me vodili v pravo smer.

Mihu hvala za podporo in spodbudo na poti do cilja
ter za vse pogovore, v katerih so se oblikovale pomembne ideje.

Hvala tudi domačim in vsem ostalim,
ki so s svojo prijaznostjo in pripravljenostjo pomagati
kakor koli prispevali h končni obliki diplomskega dela.

MEDIJSKO OBLIKOVANJE SPOMINA NARODA: PODOBE OSAMOSVAJANJA SLOVENIJE NA AVSTRIJSKEM ŠTAJERSKEM

Avtorica: Barbara Todorović

Povzetek:

Množični mediji s posredovanjem sporočil, prek katerih bolj ali manj vidno prenašajo tudi prepričanja, vrednote, navade, pomene in ideje, značilne za posamezno družbo, to družbo pomagajo ohranjati v času in prostoru. V diplomskem delu želimo pokazati, kako različni slovenski in avstrijski mediji prek posredovanja nacionalne identitete oblikujejo kolektivni spomin svojega nacionalno specifičnega občinstva. Raziskovalni problem smo proučevali s kritično diskurzivno analizo poročanja štirih slovenskih in avstrijskih dnevnikov (*Delo*, *Večer*, *Die Presse* in *Die Kleine Zeitung*) o slovenski desetdnevni osamosvojitveni vojni poletu 1991. S to metodo smo analizirali tudi podobe širšega procesa osamosvajanja Slovenije v izbranih slovenskih in avstrijskih šolskih učbenikih za zgodovino, z metodo poglobljenih intervjujev pa smo pridobili življenjske zgodovine posameznikov na avstrijskem Štajerskem. Ugotovili smo, da nacionalno različni mediji istim osebam in dogodkom v družbeni realnosti pripisujejo drugačen pomen, s tem pa tudi oblikujejo nacionalno različne kolektivne spomine svojih občinstev. Z analizo spominov pripadnikov slovenske manjšine na avstrijskem Štajerskem smo ugotovili, da lahko slovenski mediji, ki s svojimi sporočili sežejo čez državno mejo, pomembno prispevajo k ohranjanju slovenske narodne identitete na avstrijskem Štajerskem.

Ključne besede: množični mediji, kolektivni spomin, narodna identiteta, medijsko upravljanje s pomeni, narodna manjšina na avstrijskem Štajerskem.

MEDIA SHAPING OF THE NATION'S MEMORY: IMAGES OF THE SLOVENE INDEPENDENCE PROCESS IN AUSTRIAN STYRIA

Author: Barbara Todorović

Abstract:

Mass media can preserve society in time and space by communicating messages with beliefs, values, habits, meanings and ideas, which are specific for that society. Our aim in this diploma thesis is to show how different Slovene and Austrian media construct collective memory of their nationally distinct audiences by mediating features of their national identities. Research problem was discussed with critical discourse analysis of the reporting on Slovene independence war in the summer 1991 in four Slovene and Austrian dailies (*Delo*, *Večer*, *Die Presse* and *Die Kleine Zeitung*). With the same kind of analysis we approached also the images of the broader process of Slovene independence in selected Slovene and Austrian history textbooks, and with an in-depth interview method we gathered a few life-histories of different individuals in Austrian Styria. We discovered that nationally specific media grant different meanings to the same persons and events in social reality. Therefore, they also form different collective memories of their audiences. With the analysis of memories of members of Slovene minority in Styria, we discovered that reading Slovene media can significantly preserve Slovene minority national identity in Austrian Styria.

Key words: mass media, collective memory, national identity, media politics of meanings, national minority in Austrian Styria.

KRATICE IN KRAJŠAVE

ADP – Avstrijska državna pogodba

D – *Delo*

J(L)A – Jugoslovanska (ljudska) armada

KZ – *Die Kleine Zeitung*

N – naslov

NN – nadnaslov

P – *Die Presse*

PN – podnaslov

PP – podpis ob fotografiji

SD – *Slavnostno Delo*

TO – Teritorialna obramba

V – *Večer*

KAZALO

1	UVOD	8
2	KLJUČNI TEORETSKI POJMI	11
2.1	Kolektivni spomin	11
2.2	Družbena konstruiranost narodne identitete	14
2.2.1	Narod	14
2.2.2	Identiteta	15
2.2.3	Narodna identiteta kot družbeni konstrukt	16
2.3	Množični mediji in njihovi učinki	19
2.3.1	Oblikovanje pomena v medijskem diskurzu	22
2.3.2	Ideologija v medijskih tekstih	25
3	MEDIJI – OBLIKOVALCI KOLEKTIVNEGA SPOMINA IN NARODNE IDENTITETE	27
3.1	Oblikovanje in prenašanje kolektivnega spomina	28
3.2	Oblikovanje narodne identitete prek kolektivnega spomina in zgodovine	33
3.3	Vpliv časopisnega diskurza na javno mnenje in (kolektivni) spomin naroda	37
3.4	Učbeniški diskurz, spomin in narodna identiteta	41
3.5	Življenjske zgodovine – alternativni glas	45
4	ŠTUDIJA PRIMERA: » <i>Tu se sedaj bori majhen evropski narod, ki je pravkar prvič dobil svojo svobodo ...</i> «	47
4.1	Historični kontekst	48
4.1.1	Osamosvajanje Slovenije	48
4.1.2	Slovenska manjšina na Štajerskem	50
4.2	Slovenska osamosvojitve v dnevnem tisku	52
4.2.1	Razglasitev neodvisnosti in samostojnosti	52
4.2.2	Agresija J(L)A	56
4.2.3	Brionska deklaracija	58
4.2.4	Diskusija: vojna je nastala v časopisih	59
4.3	Slovenska osamosvojitve v šolskih učbenikih	61
4.3.1	Osamosvojitve kot posledica padca komunizma v vzhodni Evropi	62
4.3.2	Osamosvojitve kot uresničitev samoodločbe naroda	63
4.3.3	Diskusija: državljanska ali osamosvojitvena vojna?	64

4.4	Življenjske zgodovine	65
4.4.1	Avstrijsko-slovenski Štajerec	66
4.4.2	Slovenska Avstrijka.....	67
4.4.3	Avstrijec	68
4.4.4	Slovenski Avstrijec	69
4.4.5	Diskusija: spomin je odvisen od medijev.....	70
5	ZAKLJUČEK.....	72
6	LITERATURA IN VIRI	75
6.1	Seznam literature.....	75
6.2	Seznam analiziranih virov	82
6.2.1	Časopisi	82
6.2.2	Šolski učbeniki	82
6.2.3	Intervjuji	83
7	PRILOGE	84
7.1	Priloga A: naslovnica <i>Die Kleine Zeitung</i>	84
7.2	Priloga B: umeščenost Slovenije na zemljevidih	85
7.3	Priloga C: dviganje zastave	86

1 UVOD

Množični mediji omogočajo komuniciranje, eno od temeljnih družbenih potreb, s katero ohranjajo posamezno kulturo oziroma družbo v času in prostoru. V času družbenih motenj, kakršne so vojne, nemiri, kriminalna dejanja in ekonomske težave, sta še posebej informativnim medijem – radiu, televiziji in časopisu – pripisani večja moč in večja odgovornost (McQuail 2006). Ljudje se prek teh medijev seznanjajo o pomembnih dogodkih, v kriznih trenutkih pa se nanje še bolj zanašajo. Različne državne elite v takšnih primerih skušajo medije uporabiti kot posrednike pri vplivanju na mnenja in pri njihovem nadziranju (McQuail 2006: 463). V svetu se je to nazadnje potrdilo ob terorističnih napadih v New Yorku, Madridu in Londonu, pa tudi v Sloveniji so v desetdnevni osamosvojitveni vojni pred petnajstimi leti mediji odigrali pomembno vlogo.

Druga vrsta množičnega medija, ki podobno ohranja družbo v času in prostoru, so knjige. Te so v zadnjem času sicer postale manjšinska oblika uporabe medijev, a njihov vpliv ostaja pomemben na področju izobraževanja. Poleg tega šolski učbeniki ostajajo medij, ki ga država najlažje nadzoruje. Pristojne državne institucije namreč periodično potrjujejo šolske učbenike, ki se jih sme uporabljati pri pouku – ti so tako v skladu z državno ideologijo.

V diplomskem delu se bomo osredotočili na oblikovanje kolektivnega spomina na osamosvajanje Slovenije v obmejnem prostoru avstrijske Štajerske. Slovenska vojna je bila zaradi skupne preteklosti Slovencev in Avstrijcev v Avstro-Ogrski monarhiji, slovenske manjšine v dveh zveznih deželah Avstrije in izredne geografske bližine bojev za Avstrijo podobno zanimiva kot za Slovenijo. Za raziskavo je obmejni prostor posebej zanimiv, ker v njem trčijo različne kulture in različni pomeni, zato se tam najlažje pokaže skonstruiranost narodne identitete (prim. Pušnik 2004b). V našem primeru podobno pričakujemo za kolektivni spomin.

Konstrukcijo kolektivnega spomina na avstrijskem Štajerskem bomo proučevali prek časopisnega in učbeniškega diskurza, za katera trdimo, da posredujeta narodno identiteto, družbeno realnost pa obravnavata vsak na svoj specifični način. Časopisi namreč posredujejo sedanjo realnost in vplivajo na priče pomembnega dogajanja, šolski učbeniki pa posredujejo preteklo realnost in vplivajo na tiste, ki določenega dogajanja sami niso doživeli. Ob tem slovenski mediji oblikujejo slovenski kolektivni spomin, avstrijski pa avstrijskega. Analizama teh dveh diskurzov bomo dodali še analizo življenjskih zgodovin posameznikov, v kateri bomo predstavili spomine dveh pripadnikov manj znane in pogosto zanikane slovenske manjšine na avstrijskem Štajerskem (prim. Osolnik 1977; Jesih 1994b) ter spomine dveh

Avstrijcev. Na podlagi te analize bomo predvsem skušali ugotoviti, kakšen je bil vpliv analiziranih diskurzov na oblikovanje njihovega spomina na osamosvajanje Slovenije.

Pri proučevanju, kako ti različni mediji sooblikujejo kolektivno spominjanje različnih nacionalnih skupin na čas med 25. junijem, ko je bila razglašena samostojnost Slovenije, in 10. julijem, ko je slovenska skupščina s sprejetjem Brionske deklaracije potrdila konec osamosvojitvene vojne, bomo izhajali iz konstruktivistične predpostavke, da narava sveta ni dana vnaprej, temveč da se oblikuje znotraj posameznih diskurzov (Pušnik 1999: 797). S primerjalno tekstualno analizo časopisnih in učbeniških tekstov, z metodo pripovedovanja življenjskih zgodov in ob podpori ustrezne teoretične podlage bomo skušali potrditi naslednje teze:

1. Narodna identiteta je spremenljiv konstrukt, na katerega v sodobni družbi vplivajo množični mediji. Slovenski časopisi in šolski učbeniki vzpostavljajo slovensko narodno identiteto, avstrijski časopisi in šolski učbeniki pa avstrijsko. Če je posameznik hkrati v stiku s slovenskimi in z avstrijskimi mediji, se njegova identiteta oblikuje v soodvisnosti od obeh nacionalnih medijev.

2. Mediji s pripisovanjem pomena osebam in dogodkom v realnosti sooblikujejo nacionalno identiteto, s tem pa ustvarjajo razlike med različnimi etničnimi skupinami. Ker različni (nacionalni) mediji osebe in dogodke v svoji realnosti predstavijo na različen način, tudi različno oblikujejo pomen zgodovine za te skupine.

3. Časopisni in učbeniški diskurz s pripisovanjem različnega pomena pri različnih nacionalnih skupinah oblikujeta različen kolektivni spomin na isti dogodek. Slovenski in avstrijski časopisi v skladu z nacionalno identiteto svojega občinstva istim dogodkom pripišejo drugačen pomen. Podobno slovenski in avstrijski šolski učbeniki reprezentirajo isto zgodovino, a ji pod vplivom nacionalne časopisne govorice pripišejo drugačen pomen.

V teoretičnem delu naloge bomo v drugem poglavju najprej predstavili ključne teoretske pojme. V teoriji kolektivnega spomina se bomo opirali zlasti na Halbwachsov *Kolektivni spomin* (1968/2001), v katerem o vplivu medijev na spomin ni posebej pisal (delo je namreč nastalo pred drugo svetovno vojno), a se je njihovega pomena že zavedal. Njegovo teorijo bomo dopolnili z novejšimi študijami primerov oblikovanja spomina pri različnih nacionalnih skupinah. V nadaljevanju bomo predstavili narodno identiteto kot družbeni konstrukt, pri čemer se bomo oprli na Andersonovo (1983/1998) razumevanje nacij kot zamišljenih skupnosti. V zadnjem delu tega poglavja bomo predstavili še množične medije v sodobni družbi in njihove učinke.

V tretjem poglavju bomo predstavili oblikovanje in prenašanje kolektivnega spomina ter njegov pomen za oblikovanje narodne identitete. Sledila bo predstavitev vpliva časopisnega diskurza na javno mnenje, prek katerega ta sooblikuje kolektivni spomin svojega občinstva. Nazadnje bomo opisali še pomen učbeniškega diskurza za oblikovanje narodne identitete, predstavili pa bomo tudi pripovedovanje življenjskih zgodov in kot poseben komunikacijski kanal, ki prenaša spomin posameznikov in s tem nudi dodaten, pogosto manjšinski pogled na dogajanje.

V študiji primera bomo najprej podali kontekst osamosvajanja in kratko predstavitev slovenske manjšine na avstrijskem Štajerskem. V nadaljevanju bomo s kritično diskurzivno analizo proučili poročanje dveh slovenskih (*Delo* in *Večer*) in dveh avstrijskih dnevnikov (*Die Presse* in *Die Kleine Zeitung*) o osamosvajanju Slovenije konec junija in v začetku julija 1991 ter obravnavo procesa osamosvajanja v slovenskih in avstrijskih šolskih učbenikih. Sledila bo analiza spominov na osamosvajanje štirih posameznikov z avstrijske Štajerske. V zaključku bomo ugotovitve posameznih analiz in diskusij ob koncu analitičnih podpoglavij povezali med seboj in jih navezali na zgoraj zastavljene teze, ki jih bomo na tak način poskušali potrditi oziroma ovreči.

V diplomskem delu nas torej zanima medijsko ukvarjanje z dogodki v sedanji in pretekli realnosti. Na primeru osamosvajanja Slovenije želimo pokazati, kakšen vpliv imajo različni mediji pri pripisovanju pomena zgodovini in pri oblikovanju narodnih identitet. Slovenska desetdnevna osamosvojitvena vojna v spominu Slovencev v matični državi zagotovo predstavlja pomembno sidrišče in posebno prelomnico v slovenski narodni zgodovini. V tem diplomskem delu bomo skušali ugotoviti, kakšen pomen ima slovenska osamosvojitvena vojna za slovensko manjšino na avstrijskem Štajerskem in kakšno vlogo pri ohranjanju slovenske narodne identitete imajo slovenski množični mediji, ki s svojimi sporočili prodirajo na drugo stran meje.

2 KLJUČNI TEORETSKI POJMI

2.1 Kolektivni spomin

Spomin v vsakdanji zdravorazumski govorici razumemo predvsem kot individualno sposobnost posameznika, obstaja pa tudi kolektivni spomin, ki je kot spomin kolektivitete neke vrste del spomina posameznika oziroma je nadgradnja njegovega individualnega spomina (Halbwachs 1968/2001; Connerton 1989). Halbwachs pravi, da se to, kar vidimo danes, umesti v naše stare spomine, hkrati pa se stari spomini prilagodijo našim novim zaznavanjem, zato je videti, »kakor da soočamo več pričevanj« (1968/2001: 23). Izrazita individualnost spomina se kaže tudi v tem, da smo mi sami priče, na katere se vedno lahko sklicujemo. Naše zaupanje v spominjanje se še poveča, ko se lahko opremo tudi na spomine drugih (Halbwachs 1968/2001: 23). Drug vir za naše spominjanje je lahko kateri koli medij – na primer časopis, televizija ali šolski učbenik – ki prenaša spomin drugih, vir pa je lahko tudi pripoved očitvidca.

Halbwachs (1968/2001: 75) spomin tako razume kot rekonstrukcijo preteklosti s pomočjo podatkov iz sedanjosti, poudarja pa, da so podatke, ki so nam o neki stvari trenutno na voljo, pripravile generacije pred nami. Podoba preteklosti, ki se je prenesla v naš čas, je tako vedno vsaj malo spremenjena. Za samo spominjanje je pomembno, da se spomin ohrani v duhu, saj ga le tako lahko obudimo:

Ni dovolj, da sem bil navzoč pri kakem prizoru, katerega gledalci ali igralci so bili drugi ljudje, ali da sem v njem sodeloval, da bi pozneje, ko ga bodo omenjali vpričo mene, ko kos za kosom obnovijo njegovo podobo v mojem duhu, ta umetna konstrukcija oživela in dobila obličje nečesa živega in da bi se podoba preobrazila v spomin (Halbwachs 1968/2001: 26).

Ker se v posebno zanimivih trenutkih bolj kot samega dogajanja spominjamo lastnih občutij (Halbwachs 1968/2001: 33), lahko za primer desetdnevne osamosvojitvene vojne domnevamo, da se bodo ljudje bolj kot samih vojaških premikov in akcij spominjali svojih občutij in misli o tem, kaj pomenijo preleti letal, zbiranje vojske na mejnih področjih, pikanje strellov ali tuljenje siren za zračni napad. Halbwachs (1968/2001: 33) še poudarja, da individualni spomin ni zadosten pogoj za priklicanje in prepoznavanje spominov. Pomembno je tudi, da se naš spomin nikoli ni nehal usklajevati s spominom drugih, saj se lahko spomin rekonstruira samo iz dovolj stičnih točk našega spomina in spominov drugih.

Halbwachs (1968/2001: 37) pravi, da ker nimamo dovolj lastnih spominov iz zgodnjega otroštva, se tega časa ne moremo spominjati. Ker se takrat še nismo povsem zavedali zunanjega sveta in na neki način še nismo bili družbeno bitje, se naši vtisi ne morejo pripeti

na nobeno podlago. Prav zato se tisti, ki so bili v času osamosvajanja mlajši od sedem ali osem let, dogodkov ob osamosvajanju spominjajo le bežno ali pa se jih sploh ne spominjajo, razumejo pa jih predvsem na podlagi medijsko posredovanih spominov, ne pa svojih lastnih.¹ Halbwachs tudi za spomin odraslih poudarja njegovo odvisnost od družbe, saj se »mora človek velikokrat sklicevati na spomine drugih, da bi evociral svojo lastno preteklost«, pri čemer se opre »na orientacijske točke, ki obstajajo zunaj njega in ki jih je določila družba« (Halbwachs 1968/2001: 56).

Halbwachs (1968/2001: 6) je že v enem od svojih zgodnjih del² pokazal, da so pri spominjanju kot aplikacijska točka nujni dejanski družbeni okviri, ki delujejo kot usmerjevalniki rekonstrukcije spomina. Okolje lahko namreč na posameznika vpliva tako, da ta spremeni pravi vtis o dogodku, pričevanja drugih pa lahko tudi popravijo posameznikov napačen spomin (2001: 26).

Tudi Connerton (1989) spomin razume kot od družbe odvisen konstrukt. Meni, da je »naše doživljanje sedanjosti v veliki meri odvisno od našega znanja o preteklosti. Sedanji svet doživljamo v kontekstu, ki je vzročno povezan s preteklimi dogodki in objekti, in s tem tudi v nanašanju na dogodke in objekte, ki jih ne doživljamo, ko doživljamo sedanjost« (1989: 2). Connerton ob tem še opozarja, da lahko pri družbenem spominu »opazimo, da podobe preteklosti navadno legitimirajo sedanji družbeni red« (1989: 3).³

Halbwachs loči individualne spomine, ki se »zbirajo okrog določene osebe, ki jih obravnava s svojega zornega kota«, in kolektivne spomine, ki »se distribuirajo znotraj velike ali majhne skupine, katere delne podobe so« (1968/2001: 55). V prvem primeru se spomini namestijo v okviru osebnega življenja posameznika, v drugem primeru pa okrog »življenja« skupine. Posamezniki so svoje spomine sposobni pridobiti, lokalizirati in se jih spominjati skozi članstvo v družbeni skupini (1968/2001: 55). Halbwachs dodaja, da »kolektivni spomin ovija individualne spomine, vendar se z njimi ne meša« (1968/2001: 56). Spomin pripadnikov posamezne skupine je tako do neke mere skupen, razlikuje pa se v podrobnostih, v doživetjih, ki jih je posameznik doživel ločeno od skupine.

¹ Te ugotovitve so izpeljane iz pogovorov o nakupovanju v tujini v Jugoslaviji, ki so bili v času študija opravljeni za seminarsko nalogo o spominu na nakupovanje v tujini v času SFRJ pri predmetu Mediji in kolektivni spomin (2004/2005). Najstarejša informantka je bila stara 23 let in se je dogodkov ob osamosvajanju ob avstrijsko-koroški meji spominjala zelo bežno, več je lahko povedala o svojih občutkih, zato pa so se mlajše informantke, doma iz osrednje Slovenije, osamosvajanja spominjale predvsem na podlagi pripovedovanj starejših sorodnikov oziroma se ga sploh niso spominjale.

² Gre za delo *Elementarne oblike religioznega življenja*, ki je izšlo leta 1912.

³ Connerton ne uporablja izraza kolektivni spomin, ampak izraz družbeni spomin.

Tudi Connerton (1989: 37) meni, da članstvo v skupini posameznikom zagotavlja okvire, v katerih so njihovi spomini lokalizirani v njihove mentalne mape:

Vsako spominjanje, ne glede na to, kako osebno je, obstaja v odnosu skupaj z množico idej drugih: z osebami, kraji, datumi, besedami, oblikami jezika, torej s celotnim materialnim in moralnim življenjem družbe, katere del so ali katere del so bili (Connerton 1989: 36).

Prav to skupno zanimanje skupine za spomine na določene dogodke lahko razloži tudi primere kolektivnega pozabljanja, ko iz spomina neke kolektivitete izginejo spomini na neko dogajanje.⁴ Halbwachs namreč pravi, da ko se pripadniki ene skupine ločijo v več manjših skupin,⁵ vsaka nova skupina ohrani le del skupnega spomina na izvajanje določene dejavnosti:

Od tod več slik skupne preteklosti, ki se med seboj ne ujemajo in od katerih nobena ni zares pravilna. Dejansko nobena izmed skupin od trenutka, ko so se ločile, ne more reproducirati celotne vsebine nekdanjega mišljenja (Halbwachs 1968/2001: 34).

Iz tega lahko izpeljemo, da pravzaprav ne obstaja neka univerzalna, objektivna zgodba o preteklosti. Poleg tega je pri razumevanju spominov odraslih pomembno tudi, da lahko ti hkrati pripadajo različnim skupinam. Tak primer so pripadniki narodnih manjšin, ki so navezani na matični narod, hkrati pa živijo v sosednji državi in se tudi počutijo kot pripadniki te države. Spomini pripadnika narodne manjšine tako nastajajo glede na spomin in misli obeh skupin, katerih član je. Prav zato se lahko njegovi spomini bistveno razlikujejo od spominov posameznika, ki je član le ene skupine. Za tak spomin, kot je spomin pripadnikov narodnih manjšin, Halbwachs pravi:

Ta spomin je zajet hkrati v dva okvira, vendar mu eden izmed teh okvirov onemogoča, da bi videl drugega, in narobe; njegova pozornost se fiksira na točko, kjer se srečujeta, ta pozornost pa ni dovolj, da bi opazil ta dva okvira (Halbwachs 1968/2001: 44).

Različnost spominov ljudi iz različnih kultur zaradi njihovih različnih »mentalnih načrtov« potrdjujejo tudi kognitivni psihologi (Connerton 1989: 27). Tako lahko domnevamo, da se tudi spomini Slovencev, Avstrijcev in pripadnikov slovenske narodne manjšine v Avstriji razlikujejo zaradi različnih mentalnih načrtov, ki so si jih posamezniki pridobili v življenju od otroštva naprej.

⁴ Connerton kot primer kolektivnega pozabljanja navaja odročno južnoitalijansko vasico Gagliano, katere prebivalci so zaradi travm tistega časa »pozabili« na čas prve svetovne vojne, tako da ta ni bila več del njihovega spomina (1989: 20-21).

⁵ Tak primer je na primer delitev Slovencev kot etnije na Slovence, ki živijo znotraj meja Republike Slovenije, in na Slovence, ki živijo v sosednjih državah kot slovenske narodne manjšine, na primer na avstrijskem Štajerskem.

2.2 Družbena konstruiranost narodne identitete

Zdravorazumsko gledano je narodna identiteta prepoznavanje skupnih značilnosti skupine posameznikov – pripadnikov določenega naroda. Gre torej za način, na katerega se ti posamezniki prepoznajo kot člani svoje narodne skupine. Vendar pa je oba pojma, tako narod kot identiteto, težko jasno in natančno opredeliti. Znanstvene definicije naroda namreč ni mogoče izumiti (Seton-Watson v Anderson 1983/1998: 11), identiteta pa je kot abstrakten pojem zgolj navidezno preprosto opredeljiva po obrazcu $A = A$ in $A \neq B$ (Praprotnik 1999: 155).

2.2.1 *Narod*

Sociologi razlago pojma narod začenjajo z opredelitvijo pojma etnija kot njegove politične predstopnje. A. Barle in sodelavci (1999), Južnič (1993) ter Haralambos in Holborn (1999) etnično skupnost opredeljujejo kot skupino, ki se od drugih razlikuje po svoji tipični kulturi (tradicijah, običajih, normah in vrednotah), jeziku, skupni religiji, zavesti o skupnem izvoru in skupnem ozemlju. Še posebej ključna za obstoj naroda je narodna zavest, ki je izraz kulture v najširšem smislu (Hribar 1995: 17), pomembno pa jo oblikujejo tudi miti, ki pričajo o izvoru družbe (Barle in dr. 1999: 285; Smith v Lukšič-Hacin 1995: 151).

Splošne definicije trdijo, da so etnija, narod in nacija zgolj tri razvojne stopnje iste družbene skupine, politološke teorije pa kot ključno razliko med njimi navajajo različno stopnjo politične organiziranosti.⁶ Nastanek naroda je tako dolgotrajen zgodovinski proces, temeljni pogoj za njegovo oblikovanje pa je pred tem obstoječe etnično jedro. A. Barle (1999), Južnič (1993), pa tudi Haralambos in Holborn (1999) se pri obravnavi naroda in etnij ne ukvarjajo z vprašanjem nastanka slednjih, tako je videti, da so te nekaj, kar obstaja samo od sebe in od vedno. Haralambos in Holborn definicijo naroda kot višje politične stopnje etnij navajata po Andersonu (1983/1998), ki pravi, da so narodi zamišljene skupnosti, s tem pa torej družbeni konstrukt. Skupnost naroda (pa tudi etnij in nacij) je namreč »rezultat procesa zamišljanja, predstavljanja tistih, ki se imajo za njene člane«, narod pa tako obstaja samo v njihovih predstavah (Anderson 1983/1998: 14). Pripadniki naroda so zato anonimni posamezniki, ki se med seboj ne poznajo, a v sebi vseeno nosijo »predstavo o povezanosti v skupnost« – narodno zavest (prav tam). Narod tako »obstaja, ko znatno število ljudi v neki

⁶ Politološko razlikovanje med etnijo, narodom in nacijo na podlagi stopnje politične organiziranosti je pomembno predvsem za razumevanje pojmov in njihovo razločevanje, saj se narod in nacija pogosto zamenjuje. Nacija je po tem razumevanju narod, ki je organiziran v svojo državo. Glede na razliko med narodom in nacijo uporabljamo tudi pridevniški besedi naroden in nacionalen.

skupnosti sebe pojmuje kot narod ali pa se tako vede« (Seton-Watson v Anderson 1983/1998: 14), podobno meni tudi Tajfel (v Billig 2004: 66).

Medtem ko Goričar (1975: 166) poudarja, da je bil ključen dejavnik za izoblikovanje narodov kapitalizem, Anderson (1983/1998: 48-53) pravi, da so poleg kapitalizma na nastanek narodov kot zamišljenih skupnosti vplivali tudi vzpon domačih jezikov, reformacija in razvoj tehnologije komunikacij. Roman in časopis navaja kot tehnični sredstvi, ki sta pomagali ustvariti zamišljene skupnosti naroda (1998: 34). Poleg množičnih medijev so pri zamišljanju modernih narodov po Andersonu (1983/1998: 128) pomembni tudi izobraževalni sistem in administrativne uredbe, vpliv šole pri nastajanju naroda pa poudarjata tudi M. Lukšič-Hacin (1995) in M. Pušnik (2001a).

Nacija je torej »proizvod iznajdbe različnih tradicij, simbolov in mitov« (Pušnik 2003: 298), ki se oblikujejo v komuniciranju. Močnik (1999: 87-88) jo razume predvsem kot posebno vrsto institucije, na katero se vse druge institucije v nacionalno organizirani družbi nanašajo, tako da ta pravzaprav omogoča reproduciranje družbe kot celote, družbo enoti in določa njene meje glede na druge nacije. Tako kot nacija tudi etničnost in nacionalnost kot družbena konstrukta ne obstajata od vedno, sta »spremenljivi, procesualni, kontinuirani kategoriji, ne pa statični, dani in pripisani, kot ju prikazujeta državotvorni politični in medijski diskurz« (Pušnik 1999: 797). M. Pušnik (2001b: 87) je na primeru oblikovanja slovenstva v Podjuni na avstrijskem Koroškem tudi pokazala, da sta obe kategoriji predvsem stvar subjektivne izbire in posameznikove konstrukcije. Nacionalnost je tako kulturni pojav, ki se oblikuje na podlagi prevladujoče ideologije in posameznikovega dojetanja ideoloških kulturnih tekstov, ki mu pripisujejo njegovo etničnost oziroma nacionalnost (Pušnik, 2001a: 75), narod pa družbeni konstrukt. Ali kot pravi Praprotnik, »/.../ obstoj narodov ni resnica, ki smo jo ljudje odkrili, ampak konceptualizacija sveta, ki smo ga ustvarili« (1999: 153).

2.2.2 *Identiteta*

V splošnem identiteta pomeni popolno ujemanje, pa tudi nezamenljivost in enkratnost subjekta, kot se razume sam ali kot ga razumejo drugi. Je način, na katerega se posamezniki in kolektivitete razlikujejo od drugih posameznikov oziroma kolektivitet (Nastran Ule 2000: 3), oziroma način, na katerega se predstavljamo (Hall 2003: 4). Je tudi »odraz odnosa, ki ga človek vzpostavi do samega sebe in do skupine, v kateri živi« (Lukšič-Hacin 1995: 92). Pripadnost določeni identiteti se kaže skozi šege, navade, jezik in kolektivni spomin, lahko tudi skozi življenjski stil, zlasti kolektivni spomin pa je pomemben zaradi povezovanja generacij in utrjevanja prepričanja o zgodovinski kontinuiteti skupine in njene identitete

(Južnič 1993: 140). Sama identiteta se vzpostavi s socializacijo (poleg družine in vrstnikov so pomembni dejavniki še šola in množični mediji), nadalje pa jo ohranjajo, spreminjajo ali preoblikujejo družbeni procesi in družbena realnost (Berger in Luckmann 1966/1988: 160-161).

Diskurzivni pristopi k identiteti poudarjajo, da je identiteta predvsem konstrukt, ki se stalno oblikuje in ni nikoli dokončno izoblikovan (Hall 2003: 2). Je označevalska praksa in spreminjajoč se proces, zato identitete ne živimo, temveč doživljamo identifikacijo (Praprotnik 1999; Nastran Ule 2000; Grossberg 2003; Frith 2003). Pri vzpostavljanju identitete oziroma pri identificiranju posameznik postane to, za kar se je prepoznal, šele s tem, ko se prepozna kot to (Praprotnik 1999: 159). Če ilustriramo s primerom, šele ko se posameznik prepozna kot Slovenec, to tudi postane, in ko se prepozna kot 'manjšinec', takrat postane tudi pripadnik manjšine.

Berger in Luckmann (1966/1988: 160) poudarjata, da je identiteta družbeni proces: družbena razmerja jo oblikujejo, vzdržujejo, spreminjajo in preoblikujejo. Ključno vlogo pri tem ima po njunem mnenju jezik, ki poimenuje, oziroma diskurz (1988: 124). Identiteta je tako točka srečanja med diskurzi in praksami, ki skušajo posameznike interpelirati v subjekte (Hall 2003: 3). Prav v tem nagovarjanju in vzpostavljanju subjektov Althusser (2000: 33) vidi delovanje ideologije. Podobno tudi Praprotnik (1999: 156) meni, da se proces oblikovanja nacionalne identitete vzpostavlja prek ideološke oblike interpelacije. Subjekt se »klicu naroda« odzove tako, da se prepozna v pozivu, da se torej prepozna kot pripadnik naroda (prav tam).

Hall (2003: 4) trdi, da je identiteta način, na katerega se predstavljamo, in ne kdo smo, vendar pa M. Nastran Ule (2000: 84) pravi, da identiteta ni zgolj samopredstavitev. Samopredstavitev je namreč aktualno stanje, identiteta pa mentalno (2000: 86). Tako je del identitete stalen (takšni so ime in drugi objektivni biografski podatki ter biološke konstante), del pa se stalno razvija, oblikuje, izginja in se na novo pojavlja (2000: 91). Ključen dejavnik za obstoj in oblikovanje posameznikove identitete je poleg njegovega prepoznanja tudi potrditev identitete s strani drugih posameznikov v družbi (Nastran Ule 2000; Močnik 1999; Lukšič-Hacin 1995).

2.2.3 Narodna identiteta kot družbeni konstrukt

Če narod razumemo kot skupnost posameznikov, za katere velja, da imajo enake osnovne kulturne značilnosti, kot so jezik, navade in običaji, in da živijo na skupnem ozemlju, potem je narodna identiteta na neki način karakter te skupnosti, ki zajema njihov poseben

življenjski slog, njihov zgodovinski spomin in njihovo zavest o skupni identiteti. Narodna identiteta tako označuje lastnosti, ki si jih pripisujejo posamezniki, ki se imajo za pripadnike določenega naroda, pa tudi tiste, ki jim jih pripisujejo drugi. Od nacionalne identitete, za katero Južnič (1993: 306) pravi, da je sestavljena iz številnih drugih identitet, se loči po tem, da zajema tudi tiste pripadnike naroda, ki ne živijo znotraj nacionalne države. Sodobna narodna identiteta je še dodatno zapletena z uveljavljanjem različnih nad- in podidentitet, ki lahko nacionalno identiteto presegajo, lahko pa jo tudi sestavljajo (1993: 344). Takšni sta evropska in regionalna (na primer štajerska) identiteta.

Za sodobne družbe je značilna t.i. premikajoča ali premakljiva identiteta, ki se pojavi, ko se posameznik identificira z več skupinami (Južnič 1993: 132), pričakovano pa se pojavlja pri pripadnikih narodnih manjšin. Billig (2004: 69) poudarja, da je to menjanje identitet pri posameznikih lahko zelo prikrito, pogosto tudi nezavedno. Nacionalna identiteta je tako predvsem posameznikov občutek pripadnosti določeni skupini, je »izraz interakcije med subjektivnim občutkom identitete, privrženostjo skupini in pripravljenostjo te skupine, da individualno identiteto sprejme in prizna« (Lukšič-Hacin 1995: 94), je »način življenja« (Billig 2004: 69).

Če se pripadnost določeni identiteti kaže na različne načine, tako skozi življenjski stil, šege in navade kot tudi skozi jezik in kolektivni spomin, in če gre pri tem predvsem za to, da se posameznik prepozna kot del večje zamišljene skupnosti, je narodna identiteta konstrukt. To poudarjata tudi M. Pušnik (2001b) in Praprotnik (1999), ki trdita, da narodne (pa tudi drugačne) identitete niso dane biološko z rojstvom, temveč so družbeno konstruirane in pripisane. Oblikujejo se v procesih komuniciranja in so vedno produkt hegemonih diskurzov določenega družbeno-zgodovinskega prostora (Pušnik 2003: 297). Van Dijk kot elitne diskurze, ki pomembno vplivajo na oblikovanje narodne identitete, našteva medijski, politični, korporativni, izobraževalni in znanstveni diskurz (v Pušnik 1999: 796). Skupine ljudi, ki imajo možnost oblikovati prevladujoče mišljenje v družbi, oziroma skupine ljudi, ki imajo najpomembnejšo vlogo pri oblikovanju nacionalne identitete, so tako novinarji, pisci šolskih knjig in učitelji, politiki, znanstveniki in menedžerji vodilnih podjetij (van Dijk v Pušnik 1999: 798). Največji vpliv na oblikovanje in ohranjanje narodnih identitet Gellner pripisuje medijskemu in izobraževalnemu diskurzu (v Pušnik 2003: 298), Althusser pa poleg represivnih aparatov države poudarja tudi ideološke: izobraževalne, informacijske, verske, družinske, pravne, politične, sindikalne in kulturne (v Pušnik 2003: 297). Vpliv medijev poudarjata tudi Alexander in Jacobson (1998: 27), ki trdita, da medijski teksti posameznikom

zagotavljajo kulturni material, na podlagi katerega si ti osmislijo sebe, svoj svet in narod oziroma širšo družbeno skupino, ki ji pripadajo.

M. Pušnik (2004b: 14) trdi, da »/simboli in miti, ustvarjeni v vsakdanji kulturi, oblikujejo občutek številnosti skupine in gradijo njeno nacionalno zavest«. Nacije niso neskončno velike skupine, zamejujejo jih meje, ki so prav tako le konstruirane simbolne ločnice med nacijami in državami, so »človeške projekcije« (Čede in Fleck 2002a: 2). Meja kot »kompleksen kulturni pojav v vsakdanjem življenju ljudi in kot kulturni produkt različnih komunikacijskih praks« (Pušnik 2004b: 15) tako ne ločuje zgolj dveh različnih nacionalnih skupin, temveč tudi dve različni kulturi, ki trčita na obmejnih prostorih. Gre za dva načina pripisovanja pomenov, ki sta produkta dveh nacionalnih ideologij, nacionalna identiteta, ki se oblikuje na takem prostoru, pa je še bolj odvisna od zgodovinskih, družbenih, političnih, legalnih in kulturnih procesov in ni zgolj »pojav neke vrste nacionalnih temeljev, vpisanih v zavest pripadnikov« (2004b: 15-17). Podobno Dayan (1998: 107) meni, da osnovo identitete pripadnikov ene nacionalne skupine, ki živijo v različnih državah in so jim s tem na voljo različne identitete, tvori določen mit o tej skupini, ki je trdno zasidran v kolektivnem spominu družbe.

Razlike med narodnimi zavestmi so torej najprej »produkt družbenega prostora, kjer določene vladajoče ideje narekujejo produkcijo zavesti posameznika in kjer prevlada določena ideologija« (Pušnik 2004b: 27). Slovenski in avstrijski nacionalizem sta v stalnem nasprotju, vključena sta v individualno in kolektivno življenje, izražata pa se v umetnosti, izobrazbi, medijih, znanostih, ekonomiji, pravu in politiki (2004b: 34). Narodna identiteta manjšine ob meji je tako produkt obeh nacionalizmov, ki ustvarjata nacionalni identiteti. Narodno-nacionalna identiteta manjšine je zato mešanica obeh identitet,⁷ sam nacionalizem pa je v takem primeru komunikacijski proces, ki ljudem posreduje pomene in jim omogoči, da lahko komunicirajo med seboj in s svetom (2004b: 36). Kot najbolj očitno obliko mobiliziranja posameznika v nacionalne subjekte M. Pušnik (2004b: 51) izpostavlja »nacionalen trening« v obliki stalnega ponavljanja in reproduciranja nacionalnih simbolov, ki zagotavlja, da se ne pozabi, kaj je »nacionalno«, kot primer pa navaja slovesnosti ob različnih obletnicah. Žižek poudarja, da se čut enotnosti med izoliranimi posamezniki lahko doseže s praznimi označevalci, ki različne nacionalne elemente povežejo v celoto (v Pušnik 2004b: 59). Ti označevalci temeljijo na vozliščnih točkah, ujemajo pa se z mitičnimi elementi, ki

⁷ Trdimo, da je narodno-nacionalna identiteta pripadnikov manjšin sestavljena iz narodne identitete matičnega naroda in nacionalne identitete nacije, s katero živijo v državi. Identiteta slovenske manjšine na Štajerskem se tako premika med slovensko narodno in avstrijsko nacionalno identiteto.

označujejo specifično narodnost, zato nacionalno identiteto razume kot ideološki produkt (prav tam).

Etničnost in nacionalnost tako nista notranja značilnost posameznika, na kateri je zgrajena država, temveč produkt procesa oblikovanja države (Pušnik 2004b: 125). Nekatere teorije tako celo domnevajo, da z usidranjem evropske identitete v Evropski uniji nacionalne identitete ne bodo več tako pomembne, sama identiteta pa bo takrat še bolj nazorno konstruirana iz več krogov: regionalnega, nacionalnega in najširšega evropskega (Pušnik 2004b: 127-128).

2.3 Množični mediji in njihovi učinki

Sodobna medijska tehnologija omogoča množično komuniciranje – bolj ali manj prosto komuniciranje z mnogimi, na daljavo in v relativno kratkem času – ki je tudi ena od temeljnih družbenih potreb. Prav za to je pomen medijev za družbo, tako na ravni politike in ekonomije kot na ravni kulture in vsakdanjega življenja, velik. Družba namreč obstaja hkrati s komunikacijo in znotraj nje, prav zato je ta »najbolj čudovita izmed vseh zadev« (Dewey 1925/2001: 202). Dewey komunikacijo razume 1) kot proces in tehnologijo pošiljanja in prenašanja signalov ali sporočil na dolge razdalje z namenom nadzora nad prostorom in ljudmi in 2) kot ritual ali obred, ki pripomore k vzdrževanju družbe v času ne toliko s širjenjem novih sporočil kot z reprezentiranjem že znanih skupnih prepričanj in idealov v različnih oblikah sporočanja, tudi na primer v novinarskih besedilih⁸ (v Carey 1992: 15-19). Ohranjanje družbe s komuniciranjem poudarja tudi McQuail (2006). Trdi, da ima množično komuniciranje »moč združiti razpršene posameznike v eno občinstvo ali vključiti novince v mestno skupnost in imigrante v novo državo s prinašanjem skupnih vrednot, idej in informacij ter s pomočjo pri oblikovanju identitete« (2006: 89). Komunikacija tako predstavlja osnovo človeške družbe, ker ustvarja družbene vezi, ki povezujejo posameznike, in omogoča skupno življenje – je proces, ki prek jezika in drugih simbolnih oblik ustvarja, vzdržuje, popravlja in preoblikuje realnost (Carey 1992; Fiske 2005).

Wright (1959/1999: 77) poudarja, da je množično komuniciranje »posebna vrsta družbenega sporočanja, ki vključuje značilne okoliščine delovanja, med katerimi so bistveni narava občinstva, narava sporočanje izkušnje in narava sporočevalca. Občinstvo množičnih

⁸ Podobno procesna šola komunikacijo vidi kot prenos sporočil, semiotska pa kot oblikovanje in izmenjavanje pomenov (Fiske 2005: 18).

medijev je veliko, raznovrstno in anonimno,⁹ sporočanje je javno, hitro in minljivo¹⁰ ter organizirano (1959/1999: 77-79). Množična komunikacija je bila omogočena z začetkom tiska v Evropi petnajstega stoletja. Prvi množični mediji, ki so jo omogočili, so bile tiskane knjige, ki so predvsem skrajšale čas, ki je bil potreben, da so informacije in ideje dosegle množice ljudi. Čez približno 200 let so se kot nasledniki pamfletov, letakov in okrožnic pojavili prvi prototipni časopisi, najprej politični, potem prestižni meščanski, ki jih lahko enačimo s sodobnim kvalitetnim tiskom, nazadnje so se razvili še tabloidi oziroma popularni časopisi, ki so zares dosegli množice. Poleg knjig in časopisov so danes pomembni množični mediji predvsem radio, televizija in internet, pogosta sta tudi kino oziroma film in glasba (McQuail 2006).

Splošno razširjeno mnenje je, da imajo mediji močan vpliv. Vsakdanje prakse kažejo na številne manjše primere medijskega vpliva – oblečemo se v skladu z vremensko napovedjo, kupujemo izdelke iz oglasov, se pogovarjamo o vsebini medijev – vendar pa je vpliv medijev težko predvideti in dokazati, na kar opozarjajo številni avtorji (McQuail 2006; McNair 1998; Mills 1959/1999). Raziskovanje medijskih učinkov je v 20. stoletju medijem pripisovalo različno moč. Na začetku stoletja so medijem pripisovali močan vpliv na oblikovanje mnenj, prepričanj in vedenja ter na spreminjanje življenjskih navad, kasneje pa so se te teorije izkazale za preveč enostavne, medijem pa so pripisali omejen vpliv (McQuail 2006: 458-459). V tretji fazi raziskovanja medijskih učinkov se je znova pokazalo, da mediji imajo pomemben vpliv in da lahko vršijo družbeno in politično moč (McQuail 2006: 459-460). Vplivali naj bi predvsem s posredovanjem tem (prednostno tematiziranje) in z zadovoljevanjem prejemnikovih potreb (Splichal 1999: xix). Raziskave so bile usmerjene na dolgoročne spremembe in kolektivne pojave, kot so sprememba mnenj, prepričanj, razlage družbene realnosti, ideologije (McQuail 2006: 460).

Tudi danes različne teorije o množičnih medijih poudarjajo njihove različne vidike (McQuail 2006). Makro teorije na primer analizirajo odnos do moči, funkcionalistične delovanje medijskih institucij, kritične politično-ekonomske teorije pa vpliv medijev v družbi. Znotraj prve skupine teorij marksisti poudarjajo vprašanje moči in vzpostavljajo neposredno povezavo med ekonomskim lastništvom medija in širjenjem tistih sporočil prek medija, ki potrjujejo legitimnost in vrednote družbe. Prenovljena marksistična teorija se ukvarja tudi z

⁹ Veliko občinstvo je občinstvo, ki je »tako veliko, da sporočevalec ne more vzpostaviti neposredne interakcije z njegovimi člani«, raznovrstno občinstvo je spolno, starostno in geografsko različno, posamezniki pa se ne poznajo, prav tako jih ne pozna sporočevalec (Wright 1959/1999: 78).

¹⁰ Sporočilo je dostopno vsem, česar se zavedajo vsi posamezniki, sporočila tudi želijo svoje občinstvo doseči hitro, prav tako so »namenjena takojšnji porabi, ne pa trajnemu shranjevanju« (Wright 1959/1999: 78).

ideološkimi učinki medijev, ki so v interesu vladajočih (McQuail 2006: 96). Podobno se kritična politično-ekonomska teorija osredotoča na odnos med ekonomsko strukturo in dinamiko medijske industrije ter ideološko vsebino medijev, ki so po tem razumevanju tesno povezani z ekonomskim in političnim sistemom (McQuail 2006: 99).

Po funkcionalistični teoriji mediji prispevajo k družbenemu redu in kontinuiranosti, družbene prakse in institucije pa so nujne za potrebe družbe in posameznikov (McQuail 2006: 96-97). Laswell (1948/1999: 22) je kot glavne funkcije komuniciranja označil nadzorovanje okolja, povezovanje in sodelovanje delov družbe ter oblikovanje odzivanja na okolje in izobraževanje oziroma prenašanje družbene dediščine z generacijo na generacijo prek socializacije. Wright (1959/1999: 80) je tem funkcijam dodal še funkcijo zagotavljanja zabave. Podobno danes McQuail (2006: 97-98) med naloge medijev šteje informiranje, zabavanje in mobiliziranje družbe, omogočanje vzajemnega delovanja njenih različnih delov in zagotavljanje kontinuitete družbe.

Teorije tehnološkega determinizma različni vpliv medijev povezujejo z različno komunikacijsko tehnologijo, ki naj bi imela ključno vlogo pri moči vpliva; trdijo, da nove tehnologije rušijo star red, ker na podlagi obstoječe komunikacijske tehnologije omogočajo družbene spremembe (McQuail 2006: 103). V zadnjem obdobju raziskovanja se je medije v okviru kulturnih študij začelo proučevati tudi z družbenokonstruktivističnim pristopom, ki njihove najpomembnejše učinke vidi v oblikovanju pomenov. Mediji so tako razumljeni kot oblikovalci družbenih formacij (tudi zgodovine, na primer) z uokvirjanjem podob realnosti po znanih in predvidljivih vzorcih, hkrati pa si občinstvo tudi samo oblikuje svojo realnost – v sodelovanju s simboličnimi konstrukcijami, ki jih ponujajo mediji (McQuail 2006: 461).

Take konstrukcije so tudi t.i. medijski dogodki,¹¹ ki pritegnejo pozornost širše javnosti (Erjavec 1999; Gans 1980/1999), pomembno pa prispevajo tudi k vzdrževanju družbe v času in prostoru. Dayan in Katz (1992) poudarjata, da so medijski dogodki¹² ponavadi vnaprej načrtovani, objavljeni in oglaševani ter organizirani izven medijev, ki jim nudijo le kanal za sporočanje. Ti dogodki prekinejo vsakdanjo rutino, predlagajo izjemne stvari, predstavljeni so spoštljivo in slovesno, prav tako s spoštovanjem in ne z običajno kritičnostjo jih obravnavajo novinarji (1992: 5-7). Medijski dogodki običajno pomirjajo, pozivajo k spravi in premostitvi

¹¹ K. Erjavec medijske dogodke imenuje tudi psevdodogodki, kot primere zanje pa navaja novinarske konference, uradne obiske, strankarske konvencije, demonstracije, teroristična dejanja, proteste in druge podobne dogodke. Poudarja, da jih mora novinar razumeti predvsem kot vir informacij, ki naj jih sam še nadalje preverja, obdeluje in posreduje bralcem (1999: 57).

¹² Dayan in Katz (1992) medijske dogodke razumeta predvsem kot poseben televizijski žanr, ki zahteva pozornost z namenom povedati zgodbo o trenutnem dogajanju. Ker se medijskim dogodkom prav s televizijskim prenosom pripiše visoko novičarsko oziroma objavno vrednost, o njih poročajo vsi mediji, ne zgolj televizijski.

konflikta, pogosto vključujejo tudi junaške osebnosti, njihovi televizijski prenosi pa družbo povezujejo, vzbujajo obnovitev lojalnosti do nje in njene legitimne avtoritete (1992: 9-12). S tem ko gledalce aktivno vključijo v dogodek, že vplivajo na oblikovanje javnega mnenja, v naslednjem koraku pa dogodek vstopi še v kolektivni spomin (1992: 16-17).

Mediji na tak način dogodkom v družbeni realnosti pripisujejo pomembnost in pomen, ta vidik medijev poudarja družbenokonstruktivistična teorija (McQuail 2006). Strukturo, ideje in sile v družbi razume kot ustvarjene s strani človeka. Družbena realnost, ki nam jo prek svojega diskurza posredujejo mediji, je tako zgolj konstrukt, ki so ga oblikovali medijski/novinarski delavci in mu (skozi določen okvir) pripisali pomen (McQuail 2006: 101). Osnova posredovanja pomena družbene realnosti prek medijskega diskurza je jezikovni sistem, ki ga uporabljajo družbeni akterji (Hall 1996/2004: 46), videnje sveta pa temelji na iluziji resnice, objektivnosti ali realnosti, ki nam jo posredujejo mediji (Hardt v Pušnik 2004b: 73). Predhodnike te teorije lahko vidimo tudi v simbolnih interakcionistih iz prve polovice 20. stoletja, ki so poudarjali, da stvari dobijo pomen v družbeni interakciji, posamezniki pa z njimi upravljajo in jih spreminjajo v skladu s svojimi interpretacijami (Splichal 1999: xxv).

2.3.1 Oblikovanje pomena v medijskem diskurzu

Diskurz kot »skupek pomenov, metafor, reprezentacij, podob, zgodb, izjav itd., ki skupaj ustvarijo določeno različico dogodkov« (Burr 1998: 48), se oblikuje okoli stvari, o katerih ljudje pišejo ali govorijo, torej komunicirajo. Osnova vsakega komuniciranja je jezik, ki je sestavljen iz različnih diskurzov, ki lahko isti dogodek predstavijo na različne načine. Pomen posameznega označevalca je tako odvisen od konteksta diskurza, v katerem je uporabljen. Diskurzi na ta način ustvarjajo vednost oziroma pomen različnih družbenih praks – M. Pušnik (2004b: 38) meni, da je to njihova najpomembnejša funkcija – diskurzi in sami pomeni pa so, kot poudarja Foucault (v Hall 1996/2004: 65), vedno zgodovinsko specifični. Čeprav je diskurz primarno sestavljen iz jezikovnih znakov, je več kot jezik, kot ga je razumel de Saussure (Pušnik 2004b: 37). Je praksa, ki oblikuje znanje, objekte in subjekte, in je specifičen pojav, ki ne more biti razumljen skozi »prioriteten sistem pomenov, ki jih ljudje le razrešujejo« (prav tam).

Medijski diskurzi proizvajajo in posredujejo pomene družbene realnosti prek jezika, ki ga uporabijo v reprezentacijah (Hall 1996/2004: 35). Pomen sveta je tako odvisen od konceptov in podob, prek katerih mediji reprezentirajo svet, zapisani pa so z znaki, ki so

organizirani v jezik.¹³ De Saussure (1997: 79) je znak razdelil na slušno podobo, ki označuje (označevalec), in na koncept, ki je označen s to podobo (označenec), oba skupaj pa povsem arbitrarno proizvajata določen pomen. Ker se ta stalno spreminja, ga je treba znati interpretirati: brati in razlagati (Hall 1996/2004: 63). Na denotativni (temeljni oziroma opisni) ravni je pomen jasen, neposreden in dobeseden, na drugotni, konotativni ravni pa znak dobi metaforični, vrednostno, čustveno in kulturno določen pomen. Na tej ravni znak lahko postane mit (Barthes 1972), določen tip govora, ki je definiran z načinom, na katerega izraža sporočilo, ne pa z objektom sporočila. Njegov pomen je že vnaprej postavljen in za razumevanje zahteva določeno znanje, preteklost ali spomin (Barthes 1972: 117), se pa lahko pomen v času arbitrarno spreminja, tako da večnih mitov ni (1972: 109-110). M. Pušnik trdi, da »/m/iti vplivajo na realnost vsakdanjega življenja tako, da ljudje verjamejo, da so določeni načini obnašanja, govorjenja, občutenja ali oblačenja naravni in zato nespremenljivi« (2004b: 22). Barthes je namreč pokazal, da so tudi tako »banalni« vsakdanji življenjski produkti in prakse, kot so filmi, avtomobili, salutiranje zastavi ali naslovnice revij, pomembni dejavniki v pripisovanju pomena, saj posameznikom pomagajo ustvariti pomene, ki strukturirajo njihovo življenje in jih lahko analiziramo kot jezik ali kot sodobne mite (prav tam). Podobno Wright trdi, da miti »odražajo in razkrivajo osnovna 'zanimanja in usmeritve' družbe« (1975/1995: 451).

Pomembni označevalci in posredovalci pomena v sodobnih množičnih medijih so tudi vizualni znaki. Fotografija kot ikonski znak predstavlja podobo in ponavadi ponuja tako kodirano kot nekodirano ikonično sporočilo, vendar pa se za fotografije običajno domneva, da podobo predstavljajo dobesedno (Barthes 1967/2003: 293-295). Vse podobe so večpomenske, imajo premikajočo verigo označencev, med katerimi bralec lahko izbira. Pomen podob se utrjuje z dodanim jezikovnim sporočilom (običajno v obliki podpisa k fotografiji), prav sidranje pomena pa je tudi glavna funkcija jezikovnih sporočil ob fotografijah (1967/2003: 294).

Informacije, podobe in ideje, ki jih ponujajo in prenašajo mediji, so za večino ljudi glavni vir zavedanja skupne preteklosti in sedanjega družbenega prostora. Shranjujejo naše spomine, rišejo, kdo smo in kje smo, ponujajo nam smernice za prihodnost. S tem ko nam posredujejo različice dogodkov, ki jih sami ne moremo opazovati, predstavljajo vmesni člen med nami in realnostjo, vendar pa McQuail (2006) poudarja, da je to medijsko posredovanje

¹³ Hall jezik razume kot sistem zvokov, podob, besed ali predmetov, ki nekaj označujejo in so organizirani tako, da lahko izražajo pomene. Tako loči različne jezike: zapisani jezik, govorjeni jezik, vizualni jezik podob, jezik mimike, mode, oblek itd. (1996/2004: 38-39).

zgolj metafora. Pomeni lahko nevtralnno obveščanje medijev (ti so naše »okno v svet«) kot tudi »izpogajano« obveščanje prek procesa odbiranja informacij (»gatekeeping«) ali pa poskuse nadziranja informacij in manipuliranja z njimi (2006: 83). M. Košir (1988: 12) po tuji raziskavi navaja, da 99 odstotkov dogodkov, ki se zgodijo po vsem svetu, sploh ne pride do tiska, enak odstotek dogodkov, ki do tiska pridejo, pa ni objavljen.¹⁴ Mediji tako zgolj omogočajo posredovanje in kroženje informacij in idej, ki pa nimajo enega samega vira pomena (McQuail 2006: 8). Ker je uporaba medijev kulturna praksa, se tudi množični mediji in množično komuniciranje kulturno razlikujejo, predvsem zaradi različnega jezika oziroma simbolnega sistema sporočanja, pa tudi zaradi različnih pripisanih pomenov in idej, verovanj, navad, vrednot in norm družbe. Na podlagi tega lahko domnevamo, da se slovenski in avstrijski časopisni diskurz o osamosvajanju Slovenije značilno razlikujeta zaradi različnih kultur, znotraj katerih upovedujeta realnost.

Mediji naše dojemanje sveta, skupin, ki jim pripadamo, in skupin, ki jim ne pripadamo, posredno oblikujejo tudi z nudenjem kanalov sporočanja posameznim, domnevno pomembnim akterjem v družbi.¹⁵ Prenos informacij po komunikacijskih kanalih je odvisen od določenih pravil ali od posameznih odbiralcev, ki odločajo o nadaljnjem prenosu informacije (Lewin 1943/1999) in ki različnim glasovom v družbi dajo ali odvzamejo dostop do množic. P. Shoemaker (1991/1999: 73-75) je model odbiranja informacij¹⁶ dopolnila tako, da je kot ključne odbiralce poleg samih medijskih delavcev vključila še vire informacij, oglaševalce, trg, interesne skupine, vlado in založnike, za selekcijo informacij pa poudarja tudi obstoječo ideologijo in kulturo družbe ter izkušnje, vrednote, mišljenje in odnos odbiralcev.

McQuail (2006: 340) poudarja, da se tudi pomen medijskega teksta lahko spreminja v nasprotju s stalnostjo njegove fizične podobe. Medijski diskurz nadzoruje, omejuje ali pa zgolj usmerja iskanje pomena v posameznih medijskih tekstih, ki imajo potencialno različne pomene, vendar pa je pomen, ki ga želi sporočevalec prenesti k prejemniku, že vkodiran v sporočilo. Gre za Hallov koncept preferenčnega branja (2006: 386). Na to so opozarjali že zgodnji analitiki medijskih tekstov, ki so menili, da njihova vsebina bolj ali manj neposredno odraža vrednote in namene njenih oblikovalcev in je kot taka zanesljiv dokaz kulture in

¹⁴ Grossberg in sodelavci tako številko navajajo za večerne televizijske informativne oddaje, medtem ko je (po njihovih podatkih) v povprečnih dnevnikih objavljene 20 odstotkov vseh dnevnih novic, v velikih dnevnikih, kot sta Washington Post in New York Times, pa le pet odstotkov (1998: 333).

¹⁵ Tem akterjem mediji pomembnost pripišejo s tem, ko jim dajo priložnost spregovoriti širši družbi, s tem pa jim pripišejo tudi višji socialni status, na kar sta sredi 20. stoletja opozarjala Lazarsfeld in Merton (v Wright 1959/1999: 83-84).

¹⁶ Prvi je odbiranje informacij na primeru prehranjevalnih navad razložil Kurt Lewin (1943/1999), njegov model pa je za množično komuniciranje preuredil David Manning White (1950/1999).

družbe, v kateri je bila ustvarjena. Podobno medije dojemajo tudi zgodovinarji in antropologi, ki v medijsko posredovanih vrednotah vidijo vrednote družbe (McQuail 2006: 341). S pripisovanjem in posredovanjem določenih pomenov se oblikujejo tudi skupni kulturni zemljevidi, ki v ospredje postavljajo vladajočo ideologijo, kar se jasno kaže tudi v oblikovanju hegemonnega pogleda na svet, znotraj katerega je postavljena realnost (2006: 342-343). Fairclough (1995: 12) tako poudarja, da so medijski učinki odvisni predvsem od ideologije: od tega, kako predstavljajo svet, oblikujejo identitete in odnose. Ideološkost medijev se torej kaže v tem, kako ti ustvarjajo naše okolje in kako nam pripovedujejo, kdo smo in kaj želimo.

2.3.2 *Ideologija v medijskih tekstih*

Različni avtorji (Grossberg in dr. 1998; Hall in dr. 1978/1999) trdijo, da mediji kot najbolj pomembni ustvarjalci pomena in reprezentacij igrajo ključno vlogo pri ustvarjanju ideologije. Ideologijo, ki je sestavljena iz različnih načinov mišljenja, videnja, predstavljanja, omejevanja in izločanja realnosti, razumejo kot »sistem pomenov, znotraj katerega ljudje živijo resničnost« (Grossberg in dr. 1998: 191). Williams (v Fiske 2005: 171-172) ideologijo razume kot sistem prepričanj posamezne skupine, ki ni nujno resnično znanje, in kot s tem sistemom povezano prakso družbenega ustvarjanja pomenov z uporabo mitov in drugih konotacij. Grossberg in sodelavci poudarjajo tudi, da je ideologija vedno že vključena v način, na katerega mediji reprezentirajo določene družbene segmente; ljudi skuša prepričati, da svet razumejo na način, ki ga je določila skupina, ki ima nadzor nad močjo v družbi (1998: 183-184). Mediji ideologijo širijo prek javnega diskurza in javnega mnenja, ki temeljita na prevladujočih vrednotah, metaforah, temah, pripovedih, te pa legitimirajo in naturalizirajo obstoječi družbeni red (van Dijk 1995: 30).

Če je ideologija povezana z odnosi moči in interesov, potem preoblikuje realnost tako, da zaščiti interese vodilnih; s tem ko svet predstavlja kot naraven in univerzalen, pa to povezanost z interesi vodilnih skriva (Grossberg in dr. 1998: 195). Ideologija je tako pomen, ki ga je družba naredila za nujnega v določenih pogojih, te pogoje pa ta pomen hkrati tudi pomaga ohranjati (Williamson 1978/2003: 300). Skuša razlagati in osmišljati svet, kot ga vidijo vodilni v družbi, na podlagi obstoječih vrednot in družbene delitve, ki jih hkrati skuša tudi upravičiti (McNair 1998: 25). Podobno van Dijk (1998: 314-315) ideologije razume kot družbene reprezentacije ali sisteme ideoloških prepričanj, ki si jih člani skupine delijo in ki nadzorujejo njihovo znanje. V kontekstualiziranju posameznih dogodkov se skriva tudi ideološkost novinarstva, saj novinarji realnost upovedujejo tudi na podlagi osebnih vrednot in

prepričanj (McNair 1998: 6-7). McNair še trdi, da je ena od glavnih funkcij novinarstva v liberalnih demokracijah prav širjenje ideologije kot že obstoječih splošno sprejetih vrednot in prepričanj, ki kot »cement« povezujejo družbo – s tem pa tudi ohranjajo status quo (1998: 22-25). Pri vzpostavljanju in ohranjanju avtoritete imajo pomembno vlogo prav fotografije, ki se jih razume kot dejstvene in objektivne, na tak način naj bi tudi reprezentirale družbeno realnost (Craig 1999: 36).

Hardt poudarja, da so ideologije zgolj »simbolni sistemi, ki jih proizvaja javni diskurz« (2004: 16). Ti z vključevanjem ali izključevanjem različnih dejstev, pa tudi fikcije ustvarjajo posebne rekonstrukcije realnosti, skupaj z jezikom in množičnim komuniciranjem pa sestavljajo »sistem verovanja, ki se izraža v medijskih proizvodih in najde podporo v skupnosti (verujočih), ki se spremembam upira« (prav tam). Gouldner (1976/2003: 87) trdi, da novice ustvarjajo ideološko usmerjene identitete, ki so hkrati tudi medijsko oblikovane in določene; ideologija medijsko posredovane informacije interpretira, družbenim skupinam pa na njihovi podlagi zagotavlja identiteto. Z vključevanjem ideologije v zdrav razum in vsakdanje prakse skupina z močjo v družbi ohranja svoj hegemoni pogled na svet, ki postane množično soglasje o uveljavljenem družbenem redu (Gitlin 1980/1999: 268). Vladajoči razred tako ni neposreden prenašalec hegemonie ideologije, ki jo Gitlin (1980/1999: 270) razume kot »zgodovinski proces, v katerem se eni sliki sveta avtomatično daje prednost pred drugimi«. Prenašata in prilagajata jo kulturna industrija in izobraževalni sistem, znotraj njih pa novinarji, pisatelji, učitelji in drugi (1980/1999: 268-269). Podobno tudi van Dijk (1998: 316) poudarja, da imajo lahko te skupine ljudi vlogo ideoloških voditeljev v družbi.

Mediji namreč državi in oblasti nudijo kanal za prenos njihovih sporočil in za naslavljanje državljanov, s tem pa lahko vplivajo tudi na možne družbene spremembe, ki jih le redko povzročijo neodvisno od drugih institucij (Kraus in dr. v McQuail 2006: 528). McQuail (2006: 528) poudarja, da imajo dogodki, v katerih mediji odigrajo pomembno vlogo, običajno javen in kolektiven značaj, so zgodovinsko pomembni in dolgotrajni, ključni akterji pa sodelujejo z mediji. Kot primer (prav tam) navaja krizo v nekdanji Jugoslaviji. Širše gledano se je konec Jugoslavije začel že sredi 80. let, ključno obdobje pa je bilo na začetku 90. let, ko so se nasprotja med narodi vedno bolj stopnjevala, prihajalo pa je tudi do vedno bolj pogostih konfliktov, ki so prerasli v oborožene spopade in vojne, ki so se prek medijev prenesle v svet. Slovenski teksti o osamosvajanju sodelovanje ključnih akterjev z mediji precej poudarjajo:

Drugi dan vojne je *začelo učinkovati* obveščanje domače in svetovne javnosti (tiskovne konference, ki jih je vodil minister za informiranje Jelko Kacin) in diplomatska prizadevanja vlade (agilen je bil

zlasti minister za zunanje zadeve Dimitrij Rupel), pa tudi natančne informacije o razmerah v JLA, ki sta jih *na razne načine dobivali* vojaška in policijska obveščevalna služba (Bajt in dr. 1996: 470; poudarila B. T.).

Avtorji sicer pišejo o učinkovitem obveščanju javnosti, vendar pa je lahko šlo v tem primeru tudi za učinkovito propagando, torej za poskus načrtnega in sistematičnega vplivanja na dojetje, mišljenje in obnašanje, da se doseže določen namen propagandista (prim. Jowett in O'Donnell v McQuail 2006: 529). To je lepo razvidno tudi iz spodnjega odlomka, knjige o osamosvajanju Slovenije, ki so jo napisali trije novinarji na podlagi osebnih izkušenj:

Tiskovne konference v Cankarjevem domu so bile tisti čas posebna institucija, nekakšen vir uradnih informacij, kjer smo domači novinarji kar spodbujali »naše fante«, naj vendarle povedo kakšno močno proti pobesnelemu sovražniku (*dokler je vojna, pač ni objektivne informacije!*), novinarji sovražne strani so spuščali v eter *svoje male dezinformacije*, tuji novinarji pa so stresali svoj cinizem (Košir in dr. 1992: 12; poudarila B. T.).

Ker ima propaganda negativen prizvok, jo izvaja zgolj »sovražnik«, druga stran, »mi«, pa predvsem zagotavlja informacije, dokaze in argumente. Propagando tako izvajajo tisti z določenimi nameni, edini namen ustvarjalcev novic pa je odsevanje družbene realnosti (Molotch in Lester 1974/1999: 40), kot je v sodobnem svetu trdno usidrano prepričanje. Nasprotno Laswell meni, da je propaganda »sinonim demokracije« in edino sredstvo, ki omogoča pridobivanje množic za politične cilje (v Splichal 1999: xi).

Mediji lahko torej prek svojega govora širijo in odpirajo naš pogled na svet, lahko pa ga tudi nadzirajo in omejujejo. Družbena realnost je vedno do neke mere izbrana in sestavljena, ker zalogo informacij, podob, zgodb in vtisov lahko vodijo pričakovane potrebe občinstva ali pa motivi drugih družbenih institucij (McQuail 2006: 85). Hkrati dojetje družbene realnosti ni posredovano samo prek medijev, ker vedno obstaja neposreden stik z drugimi družbenimi institucijami, določen del javnosti pa ima s samim dogodkom v realnosti, o katerem se poroča, tudi osebni stik (prav tam).

3 MEDIJI – OBLIKOVALCI KOLEKTIVNEGA SPOMINA IN NARODNE IDENTITETE

M. Pušnik (2004b) različne kulturne tekste, kot so medijske reprezentacije, znanstvene knjige ali muzejske razstave, vidi kot najbolj pomembne nosilce pomenov nacionalne skupnosti, še posebej pomembni pa so medijski teksti, saj naj bi zunaj medijsko posredovane realnosti, kot pravi Hardt (v Pušnik 2004b: 145), ne obstajalo družbeno ali politično življenje. Tekstovne reprezentacije so torej kot ogledalo, v katerem se ljudje prepoznajo kot nacionalni

osebki. V sodobnosti druženje z množico ni več potrebno za zamišljanje skupine in identificiranje z njo, dovolj so namreč podobe, ki jih posredujejo različni teksti (Pušnik 2004b: 147).

3.1 Oblikovanje in prenašanje kolektivnega spomina

Kolektivni spomin se oblikuje podobno kot individualni spomin. Posameznik je priča številnim dogodkom, le nekateri od njih pa ga zaznamujejo na tak način, da se vtisnejo v njegovo zavest. Pri kolektivnem spominu je družba tista, ki si v svoj spomin in zavest vtisne minule dogodke, ki so jo na tak ali drugačen način zaznamovali; kolektivni spomin je tako zelo aktiven v obdobjih velikih družbenih sprememb (Duvignaud v Halbwachs 1968/2001: 11). V zgodovini Slovenije je tako obdobje prav gotovo proces osamosvajanja oziroma desetdnevna vojna za samostojnost. V takih prelomnih obdobjih želi družbena skupina začeti povsem na novo, vsi začetki pa vsebujejo elemente spominjanja (Connerton 1989: 6). Vsi naši načini doživljanja namreč temeljijo na določenih izkušnjah predhodnega konteksta, zato da so razumljivi, pa tudi naš um je že vnaprej ujet v določene okvire, skozi katere doživljamo (prav tam).

Spomin je »orientacijska točka, ki nam omogoča, da se postavimo na sredo nenehnega spreminjanja družbenih okvirov in zgodovinske kolektivne izkušnje« (Duvignaud v Halbwachs 1968/2001: 11). To naj bi pojasnjevalo, zakaj je kolektivni spomin bolj pomemben v kriznih obdobjih, ko lahko postane tudi mit, kot pa v obdobjih miru. Ker družba dogodke, ki si jih vtisne v kolektivni spomin, »črpa« iz svoje zgodovine, je pomembno ločevanje med družbenim spominom in zgodovinsko rekonstrukcijo (Connerton 1989: 13). Podobno tudi Halbwachs (1968/2001: 12) loči zgodovinski spomin, ki zahteva rekonstrukcijo podatkov iz sedanjosti, ki so preslikani na znova izumljeno preteklost, in kolektivni spomin, ki preteklost »magično« sestavlja na novo. Duvignaud trdi, da zgodovina »izhaja iz kristalizirane konstrukcije, ki jo je naredila neka skupina, da bi se ubranila pred nenehno erozijo spreminjanja«, spomin pa »predpostavlja vplivno območje perspektiv in njihovega recipročnega relativizma« (v Halbwachs 1968/2001: 12).

Zgodovinska rekonstrukcija je sicer neodvisna od družbenega spomina, kljub temu pa lahko dobi pomemben zagon v spominu družbenih skupin in ga v zameno oblikuje, ker vodi k oblikovanju javnih, pisanih zgodovin, ki so nasprotne neuradno pripovedovanim zgodovinom (Connerton 1989: 14-17). Ob tem Connerton (1989: 17-18) poudarja, da vladajoča skupina svoje znanje o preteklosti uporablja na direkten in aktiven način.

Halbwachs pri razlaganju odnosa med zgodovino in kolektivnim spominom pravi, da »dogodek zasede mesto v zgodovinskem nizu šele nekaj časa po tem, ko se je zgodil« (1968/2001: 59). Ker se naš spomin opira na doživeto zgodovino, ne pa na naučeno, zgodovine ne smemo razumeti kot kronološko zaporedje dogodkov in datumov, temveč kot pripoved o nekem obdobju, ki nam ponuja precej splošno in nepopolno sliko tega, po čemer se neko obdobje loči od drugih (1968/2001: 63).

Ob zapisani zgodovini po Halbwachsu (1968/2001: 70) obstaja tudi »živa« zgodovina. Kolektivni spomin od preteklosti obdrži le tisto, kar je živo v zavesti skupine, ki ga vzdržuje, prek meja te skupine pa ne sega (1968/2001: 87). Nasprotno se zgodovina kot nabor izbranih, primerjanih in klasificiranih dogodkov zato začneja tam, kjer se konča ustno izročilo in kjer ugasne kolektivni spomin, dogodki, na katere ohranja spomin zgodovina (ali t.i. zgodovinski spomin), pa tako niso več del kolektivnega spomina (1968/2001: 84-86). Tista preteklost, ki zanima zgodovino, po Halbwachsu (1968/2001: 118) naj ne bi več zanimala sedanjih skupin. Zato naj bi po njegovi razlagi osamosvajanje Slovenije še ne bilo del zgodovine, a ker gre za nacionalno pomemben dogodek, ga je nujno treba umestiti v šolsko zgodovino. Ker je prič osamosvajanja še veliko, je o njem težko dobiti jasno sliko, pomen dogodkov pa se še lahko spreminja. Kot poudarja M. Pušnik (2006: 94), je »zgodovina svet, ki ga ustvarjajo besede«, spomin pa reprezentacija tega sveta, družbeni fenomen in način komuniciranja.

Da se spomin posameznika spreminja, lahko vsak opazi pri svojem individualnem spominu. Podobno se spreminja tudi kolektivni spomin s spreminjanjem družbe. Tako posameznik kot družba doživljata prelomne trenutke, ki jih ne občutita nujno enako močno. V času velikih družbenih sprememb je videti, da družba dobi nov spomin, v bistvu pa se le izpostavijo drugi spomini iz njene zgodovine, saj prvi niso več pomembni oziroma pravi. Prav osamosvajanje je taka velika sprememba v zgodovini Slovencev, ob čemer so namesto spominov na skupen boj južnih Slovanov proti avstrijski nadoblasti znova postali pomembnejši spomini na slovensko nacionalnost in dolgoletno željo po lastni državi. Spomini zahtevajo »pomen v sozvočju z drugimi zgodovinskimi konstrukti« (Anderson 2001: 23), zato se spreminjajo hkrati z družbo. Na spremenljivost (predvsem kolektivnega) spomina opozarjata tudi Corcoran (2002) na primeru Irske in Cannadine (1993) na primeru Velike Britanije.

Vprašati se moramo tudi, kako se kolektivni spomin, ko je enkrat izoblikovan, sporoča, prenaša in vzdržuje. To nas lahko pripelje do mišljenja, da je družbeni spomin lahko dimenzija politične moči, del nezavednih elementov nezavednega družbenega spomina ali pa tudi oboje (prim. Connerton 1989: 1). Nadzor spomina družbe danes v veliki meri določa

hierarhija moči, tako da na primer shranjevanje s pomočjo sodobnih komunikacijskih tehnologij in s tem tudi organizacija kolektivnega spomina z uporabo strojev za shranjevanje podatkov, nista več stvar tehnike, ampak se nanašata na legitimacijo ter vprašanje nadzora in lastništva informacij, ki so politično pomembne (prav tam).

Halbwachs (1968/2001) na drugi strani pravi, da se spomin prenaša iz roda v rod, stari starši spomine posredujejo vnukom. Poudarja, da v življenju nacionalne skupnosti obstaja precej dogodkov, za katere njeni člani menijo, da se jih spominjajo, a so se z njimi pravzaprav seznanili iz časnikov ali pričevanj vanje neposredno vpletenih (1968/2001: 56). Ti dogodki ostajajo v spominu nacije, a ker pri njih niso bili vsi navzoči, so se nekateri prisiljeni povsem zanesti na spomin drugih, ki je tako edini vir, v takih primerih pa gre vedno za sposojen spomin (prav tam). Precej pogosto se tudi zgodi, da ideje, razmišljanja ali čustva, ki nam jih je navdihnili naša skupina, pripišemo sebi, kot da bi izvirala iz nas samih. Podobno M. Pušnik (2006: 90) trdi, da je v sodobnih družbah znanje zgodovine, na podlagi katerega se oblikuje naš zgodovinski spomin, vedno bolj odvisno od medijev in drugih popularnih reprezentacij, kot pa od same formalne izobrazbe v šolskem sistemu ali pripovedovanja starejših.

Halbwachs se sicer ni posebej posvečal vplivu medijev na oblikovanje in prenašanje kolektivnega spomina, saj je pisal v času pred drugo svetovno vojno, a se ga je že zavedal. Meni namreč, da posameznik prav skozi branje časopisov posameznim dogodkom pripiše pomen in ugotovi, ali in v kakšni meri so vredni spominjanja (1968/2001: 60-61). Da imajo časopisi, knjige in pogovori pomembno vlogo pri prenašanju in sporočanju spomina, trdita tudi Connerton (1989: 72) in Anderson (2001). Slednji je pokazal, da se ameriška televizija že od svojih začetkov zelo aktivno vključuje v konstrukcijo zgodovine in igra ključno vlogo pri oblikovanju kulturnega spomina ameriške nacije. Vloga televizije pri produkciji in vzdrževanju spomina je namreč dvojna: služi kot pripomoček za ustvarjanje spominov in ima povezovalni učinek, ključna pri vsem skupaj pa je moč vizualizacije, ki jo prinaša medij televizije (prim. Anderson 2001).

Pomembno vlogo pri oblikovanju in prenašanju kolektivnega spomina imajo tudi fotografije, tako dokumentarne kot novičarske, ker beležijo in dokumentirajo sedanost, so pa tudi primeren zgodovinski dokaz (Hardt in Brennen 1999: 2). Njihovi pomeni izhajajo iz kulturnih izkušenj, fotografije pa ne odsevajo sveta, kakršen je, temveč so »ideološke reprodukcije realnosti« (1999: 7). Ker naj bi prikazovale objektivno resnico, so tudi vir za oblikovanje različnih kolektivnih spominov in zgodovine (prav tam). Fotografije dogodek prikazujejo, kot ga je zabeležila kamera, in reprezentirajo tisti trenutek tudi za nekoga drugega – tako podoba ustvarja zgodovinski pomen, zgodovina pa osmišljuje podobo (Rabinowitz v

Griffin 1999: 139). Kot kazalci kolektivnega spomina so fotografije najbolj učinkovite, ko simbolizirajo družbeno sprejete koncepte in prepričanja (Griffin 1999: 147). Po Griffinu (1999: 149) fotografije ponujajo pomen in spomin samo na način, na katerega so uporabljene v pripovedi. Tako jih lahko razumemo tudi kot podobe in tekste spomina, ki prikazujejo preteklost in sedanost (Hardt 2003: 606).

Anderson (2001: 21) opozarja, da sta tako zgodovina kot družbeni spomin družbena produkta, ki nastaneta v odnosu z vrsto kulturnih in ideoloških sil, zato ju je treba v tem kontekstu tudi razumeti. Vpliv več dejavnikov na oblikovanje in ohranjanje oziroma prenašanje spomina poudarja tudi Cannadine (1993), ki je pri proučevanju iznajdbe tradicije v angleški kraljevi družini ugotovil, da je tisk vplival tako na intenzivno enačenje nacionalne skupnosti s kraljevo družino kot tudi na kolektivni spomin skupnosti.

Bolj natančno je povezavo med spominom in političnim komuniciranjem proučeval Corcoran (2002) v študiji irskega kolektivnega spomina. Ugotovil je, da v sodobnih zahodnoevropskih družbah kolektivni spomin nima več velike družbene moči, eden od vzrokov za to pa naj bi bil prodor tiskane kulture (2002: 50).¹⁷ Po njegovem mnenju ima kolektivni spomin pomembnejšo vlogo v nacijah, ki se še oblikujejo in so skoraj zavestno vključene v ustvarjanje velikih pripovedi, ki povezujejo ideološke predstave o času in prostoru (2002: 51). Pri rekonstrukciji (njihove) preteklosti skozi kolektivni spomin in v načinu, na katerega preteklost igra pomembno politično vlogo v sedanosti, je težko videti vlogo družbenih akterjev v politiki, ki imajo moč, da prevladajo nad ostalimi in si prilagodijo preteklost z nadzorom nad kolektivnim spominom, ker politična komunikacija daje prednost sinhroni družbeni dimenziji pred diahrono (Corcoran 2002: 51). Slednjo Corcoran (2002: 49) predstavi kot tiste strani spomina, kjer se počasi oblikujejo ideologija, javno mnenje in kolektivna identiteta.

Pri analizi moči spomina Corcoran (2002: 52) poudarja pomembnost Gramscijevega koncepta hegemonije, ki se povezuje z ustvarjanjem soglasja v civilni družbi. Pravi, da je – odkar je Halbwachs spet zanimiv – spomin kot reprezentacija, ki je narejena v sedanosti, podvržen ideološkemu boju in razpravam (2002: 53). Spomin kot proces, ki daje pomen preteklosti, se tako razume kot aktiven ideološki proces ustvarjanja, ki vedno vpliva na soglasen »zdrav razum« sedanosti (prav tam).

¹⁷ S to Corcoranovo trditvijo se ne moremo strinjati. Teroristični napadi v New Yorku, Madridu in Londonu v zadnjih petih letih za sodobne zahodne družbe pomenijo pomembno prelomnico. Tako so na primer fotografije gorečih stolpnic spomenik 11. septembra 2001, hkrati pa pomembno reintegrirajo posameznike v skupnost (prim. Zelizer 2002: 710-711).

Corcoranu (2002: 53) se zdijo pomembni tudi Norrajevi »krajci spomina«¹⁸ kot ostanki spominske zavesti, ki igrajo pomembno vlogo v političnem komuniciranju v nekdanjih tranzicijskih državah – mednje spada tudi Slovenija – v katerih preteklost še ni politično in historično neaktivna. V njih vidi odgovor na vprašanje, kako je spomin politično upravljan kot medij za določanje mesta preteklosti v sedanjosti in pripisovanja legitimnosti znotraj javne zavesti (2002: 55). Najpomembnejšo vlogo pripisuje državi in medijem, ki z velikimi »nedogodki« ustvarjajo vez s preteklostjo in usmerjajo družbeno pozornost na določeno temo (2002: 54). Kot primer navaja »velike, od države sponzorirane spominske slovesnosti in slovesna odkritja nacionalnih spomenikov« (Corcoran 2002: 55). V kontekstu slovenskega osamosvajanja je bila taka pravna spominska slovesnost v Kočevskem Rogu. Po poročanju *Dela* je šlo za »moralno in pietetno dejanje, imenovano vabilo k spravi« oziroma »prvo dejanje narodne sprave – spravo z mrtvimi« (Partlič 1990: 2). Prav v spravi je velik pomen te slovesnosti; šlo je namreč za velik korak k narodni enotnosti, ki je bila eden od ključnih pogojev za uspešen proces osamosvajanja Slovenije. V tem času so dolgoletna politična in ideološka nasprotja med Slovenci stopila v ozadje, ponovno pa so prišla v ospredje šele po osamosvojitvi (Bajt in dr. 1996: 441).

Nora take spominske slovesnosti in druge podobne dogodke razume kot »protetični spomin«, ker ti dogodki v veliki meri temeljijo na medijski tehnologiji in tekstih (v Corcoran 2002: 55). Corcoran poudarja, da je treba protetični spomin še posebej razumeti v novonastajajočih državah, ki se šele utrjujejo, ker se »takrat politične avtoritete pri uokvirjanju preteklosti premikajo od profesionalne zgodovine h kompleksni dinamiki ustvarjanja javnega mnenja« (2002: 63). Podobno tudi M. Pušnik (2006: 93) trdi, da spominske slovesnosti vedno bolj postajajo orodje politike, ki posamezne dogodke uspešno vključujejo v kolektivni spomin naroda: »/r/azlične zmage in tragedije iz preteklosti delujejo kot ogledala, v katerih ljudje opazujejo odsev preteklosti. Pretekli dogodki se tako vmešajo v javne debate o sedanjih zadevah /.../« (Pušnik 2006: 90). Ali kot pravi Billig: »/.../ stara žrtvovanja se obujajo v imenu sedanjosti« (2004: 77).

Spomin se še vedno prenaša iz roda v rod, kot poudarja Halbwachs (1968/2001), vendar pa pri tem vedno pomembnejšo vlogo dobivajo množični mediji, ki s postavljanjem določenih

¹⁸ Pierre Nora pravi, da krajci spomina v sodobnem svetu vključujejo pokrajino geografskih regij, spomenike, obletnice, spominske obrede vojn ali revolucij, festivale, slavonspeve, pomembne javne zgradbe, pokopališča, stare zapore, katedrale, cerkve in svetišča, monarhijske rituale, muzejske razstave, arhive, romarske poti, vojne slovesnosti, državne zastave in pogrebe. Vse to lahko namreč vidimo kot »povezovalne kamne« (v Corcoran 2002: 53-54).

tem v ospredje (agenda setting), te teme poudarjajo, skupaj s političnimi akterji pa ustvarjajo velike medijske »ne-dogodke«, ki kolektivni spomin družbe še dodatno utrjujejo.

3.2 Oblikovanje narodne identitete prek kolektivnega spomina in zgodovine

Različni družbeno-konstruktivistični teoretiki, od zgodovinarjev, sociologov do politologov, trdijo, da narodna identiteta ne nastane v trenutku, temveč se razvija skozi daljši čas. Medtem ko bolj esencialistično usmerjeni teoretiki poudarjajo, da sta se slovenska narodna identiteta in narodna zavest začeli zgolj »prebujati« sredi 19. stoletja, pa družbeni konstruktivisti trdijo, da se je narodna zavest – pod vplivom ali v odvisnosti od družbeno-zgodovinskega konteksta – takrat začela konstruirati. Do konca 20. stoletja, ko se je potrdila s samostojno in suvereno državo, se je spreminjala in preoblikovala glede na različno zgodovinsko okolje in različne državne okvire, vsaka od držav, v katerih so živeli Slovenci, pa je pomembno vplivala na stalnost slovenske narodne identitete (prim. Nečak 1997: 8). Prav ta (zgodovinski) znanstveni govor sporoča in potrjuje linearen razvoj slovenske nacije. Tak način, na katerega je posameznikom posredovana zgodovina tudi v medijskih reprezentacijah, ki so vedno ideološki konstrukt, pomembno vpliva na oblikovanje narodne identitete (Pušnik 2001a: 82-83). Slovenska nacija se v takem diskurzu kaže kot od vedno prisotna v neki obliki. Ali kot pravi M. Pušnik: »Preden je bil določen narod izumljen, ni obstajal; a ko je bil enkrat izumljen, se zdi, kot da je obstajal od vekomaj« (2004b: 79).

Moritsch (1997: 34) meni, da je zgodovina odločilno prispevala k nastanku narodnih identitet in k njihovem širjenju, saj ta »ustvarja vednost o skupnem izročilu« oziroma povezuje sedanost s preteklostjo. Pri oblikovanju narodov in njihovih identitet tako še posebej poudarja vlogo zgodovinarjev:

Ker zgodovina 'ustvarja' pravico, so morali [zgodovinarji] najprej dokazati narodu primerno starost in potem tudi državotvornost. Da se je to moglo zgoditi, je moral biti 'stari, častivredni in državotvorni' narod kot vsota vseh svojih sestavin ozaljšan z enako zgodovinsko usodo in nepogrešljivimi sovražniki. S takó poenostavljeno zgodovino, ki je napolnjevala šolske knjige, je bilo mogoče ne glede na različnost družbenih slojev in razredov ustvariti nacionalno identiteto (Moritsch 1997: 39).

Podobno poudarja tudi T. Morris-Suzuki (v Pušnik 2006: 97), ki pravi, da zgodovina kot interpretacija, ki nam ponuja določeno znanje, služi tudi za identificiranje na podlagi zamišljanja, s čimer se oblikuje občutek pripadnosti. Nacionalna zgodovina je tako bolj organizacija preteklosti v kolektivnem spominu kot pa zgolj odsev zgodovine, ki se je zgodila (Pušnik 2004b: 92). Nacionalna zgodovina Avstrijcev govori predvsem o avstrijskih nacionalnih junakih in se zato razlikuje od nacionalne zgodovine Slovencev, nacionalna

zgodovina slovenske narodne manjšine v Avstriji pa črpa iz obeh. Na pisanje/zapisovanje nacionalne zgodovine namreč pomembno vpliva tudi nacionalizem, ki reproducira znanje o narodu (2004b: 79). Ustvarja pripovedi o poreklu naroda, ki imajo zato izrazito povezovalno funkcijo, vendar pa gre pri tem pogosto zgolj za domnevno skupno poreklo, ki ga skušajo zgodovinski miti vzpostaviti (Južnič 1993: 270-271). Južnič (1993: 231) ob tem še opozarja, da »velike resnice«, ki jih miti razglašajo, niso nujno tudi resnične.

Pomen mitov za oblikovanje in predvsem ohranjanje identitete poudarja tudi Praprotnik. Trdi, da se mitski govor »istočasno prikazuje kot razglašanje in potrjevanje resnic«, zato je »po svoji naravi interpelacijski, to pomeni, da je usmerjen na sogovorca, ta pa je podvržen njegovi intencionalni moči« (1999: 159). Miti so zanj tako »neprestana in neutrudljiva zahteva, zvita in vztrajna namera, da se vsi ljudje prepoznajo v svoji večni sliki /.../, ki mora taka ostati za vse večne čase« (prav tam).

Ker so nacionalne zgodovine vedno zgodbe, se pojavljajo »v obliki znanstvenega teksta, romana, novinarskega poročila, dokumentarnega filma itd.« (Pušnik 2004b: 80). Zgodovino naroda moramo zato obravnavati kot obliko njegovega kolektivnega spomina, saj različne reprezentacije ali podobe povezujejo preteklost in sedanjost, ljudem pa s tem nudijo kontekst, v katerem lahko razumejo pretekli in sedanji svet (Hardt in Brennen 1999: 5). Kolektivni spomin ima pomembno rekonstrukcijsko vlogo pri prenašanju narodne »zavesti o nas« (Suppan 1997: 25). Suppan (prav tam) loči komunikativni spomin, ki pripoveduje o dogodkih, ki jih sodobniki še lahko rekonstruirajo, in kulturni spomin, ki skuša slediti zgodovini do najstarejših virov, prav s tem, ko išče sledi v daljni preteklosti, pa varuje skupinsko identiteto. V primeru oblikovanja nacij in njihovih identitet tako »ne gre za naravno danost, temveč za natančno določeno zgodovinsko in kulturno raziskovalno, interpretativno in prisojevalno kategorijo, katere oblikovanje je utemeljeno v različnih zgodovinskih in političnih kontekstih« (Suppan 1997: 26).

Južnič (1993) Suppanov kulturni spomin imenuje zgodovinski. Ta povzema pretekla dejanja in v povezavi s simboli, rituali in spominskimi slovesnostmi ohranja narodno identiteto (1993: 270-271). Taki kolektivno izvajani obredi, kot so na primer spominske slovesnosti, ki se pojavljajo v ustaljeni obliki, redno in v povezavi s tradicijo, dobro utrjujejo in krepijo pripadnost ter solidarnost (1993: 218). Vlogo spomina pri oblikovanju nacionalne zavesti poudarjata tudi M. Pušnik (2006) in Connerton (1999). Slednji trdi, da se skupnost prav skozi (spominske) slovesnosti spomni na lastno identiteto na način, kot je ta predstavljena v »veliki zgodbi«, ritual (spominskih slovesnosti) pa spomin spremeni v uzakonjen kult (1999: 70). Medijski dogodki s poudarjanjem simbolov, ritualov, pripovedi in

kulturnih kodov posamezne družbe nudijo kulturno osnovo za zamišljeno (nacionalno) skupnost, s tem pa tudi že vplivajo na oblikovanje nacionalnih identitet (Alexander in Jacobson 1998: 28). Tak medijski dogodek, ki je v začetku 90. let prejšnjega stoletja pomagal graditi slovensko nacijo, je že omenjena spravna slovesnost v Kočevskem Rogu, ki ustreza definiciji medijskih dogodkov po Dayanu in Katzu (1992).¹⁹ Na sami slovesnosti je bila sicer poudarjena dolgoletna politična in ideološka razslojenost Slovencev, ki pa so jo v ključnih zgodovinskih trenutkih sposobni premostiti in nastopiti enotno za skupen cilj.

Pri razglašanju 'velikih resnic' ima pomembno vlogo tudi oblast, ki na takih slovesnostih velike resnice posreduje narodu (Južnič 1993: 239), s tem pa ohranja željeno identiteto. Kako lahko oblast oblikuje narodno identiteto, sta v študiji konstrukcije nemške narodne identitete na meji med nekdanjima nemškima republikama ugotavljala U. Meinhof in Galasinski (2000). Enotnost nemškega naroda je bila ustvarjena predvsem prek pripovedi, v katerih so podobe, simboli in rituali predstavljali skupne pomene nacionalnosti, te uradne pripovedi, ki pomembno ohranjajo identiteto naroda, pa so nemško narodno identiteto v 20. stoletju radikalno preoblikovale in jo prirejale družbenemu času (Meinhof in Galasinski 2000: 325).

Rose (2003: 129-130) poudarja, da različna zgodovinska obdobja oblikujejo ljudi z različnimi karakterji, posamezniki se namreč razumejo in obnašajo v skladu z »najbolj osnovnimi« zgodovinskimi dogodki svojega časa. Na oblikovanje identitete poleg zgodovine vplivajo tudi druge intelektualne tehnike (branje, pisanje, spominjanje), ki jih širijo različne diskurzivne prakse znotraj družine, šole in medijev (2003: 136). Na podvrženost oblikovanja identitet zgodovini opozarja tudi Hall (2003). Pravi, da identitete svoj izvor iščejo v preteklosti in se oblikujejo na podlagi različnih virov zgodovine, jezika in kulture, hkrati pa se navezujejo na izumljanje tradicije in tradicijo samo, izvirajo iz pripovedi o sebi (Hall 2003: 4). Ker so diskurzivno oblikovane, jih moramo razumeti kot zgodovinsko specifične (prav tam), njihova enotnost in enakost pa sta zgolj fiktivni, še trdi Hall (2003: 16).

Med ideološkimi kulturnimi teksti so tudi medijski teksti, ki z oblikovanjem zgodovine Slovenije in Slovencev (za nazaj) vse od danes pa do Karantanije ustvarjajo neposreden razvoj Slovencev od plemenske skupnosti do nacije, s poudarjanjem določenih navad, običajev in kulturnih potez pa ponujajo tudi specifično nacionalno identiteto (Pušnik 2001a: 79). Taki nacionalistični diskurzi kot skupki znanj o posamezni nacionalni skupnosti vedno

¹⁹ Slovesna sprava v Kočevskem Rogu je bila vnaprej načrtovana in napovedana, organizirana je bila izven medijev, ki so slovesnost prenašali v živo (sočasen radijski in televizijski prenos 8. julija 1990 ob 11. uri). Same slovesnosti se je udeležilo med 25 in 30 tisoč ljudi, novinarji pa so o maši in simbolnem pokopu poročali s spoštovanjem (prim. Partlič 1990; Flegar 1990). Udeleženci in gledalci oziroma poslušalci so bili ob tem pozvani k spravi in premostitvi konflikta.

skušajo vsaj delno fiksirati pomen stvari in pojavov v družbeni realnosti, tako pa proizvajajo različna, pogosto nasprotna znanja (Pušnik 2004b: 38-41). Vsak po svoje razumejo in ustvarjajo zgodovino, uporabljajo svoj jezik in metafore, pomeni, ki jih distribuirajo, pa so vedno oblikovani znotraj zgodovinsko specifičnih sistemov pravil (prav tam). M. Pušnik (2003: 298) nacijo razume kot kulturno prakso, ki prenaša pomene, zato je vzpostavljanje nacije vedno odvisno od interpretacije pomenov, interpretacija pa je odvisna od vsakega posameznega naslovnika in njegovega interpretiranja.

Upravljanje z zgodovino je torej sestavni del državotvorja. Če snovi, iz katere se črpa elemente nacionalne identitete, ni dovolj ali pa ni primerna za uporabo, je treba tradicijo iznajti, take iznajdene tradicije²⁰ pa družbo povezujejo v celoto, predpisujejo norme in vrednote, zgodovino pa uporabljajo za legitimacijo dejanj in utrjevanje skupine (Hobsbawm 1997: 9-12). Da so diskurzi, ki pomembno oblikujejo identiteto, močno povezani s samo organizacijo družbe in njenim vodstvom, trdi tudi V. Burr (1998: 54-55): oblast namreč diskurzom podeljuje status resničnosti.

Družbeni konstruktivisti velik pomen za oblikovanje različnih družbenih konstruktoev, tudi naroda in narodne identitete, pripisujejo različnim diskurzom in jeziku (Nastran Ule 2000; Burr 1998). Dogodki, ki so za narod pomembni in oblikujejo njegovo identiteto, se vtisnejo v njegov kolektivni spomin, svoj pomen, ki jim ga pripiše družba, pa ohranijo tudi kasneje, ko se spomin spremeni v zgodovino, ta pa ga posreduje dalje prek šolskih učbenikov. Tako dogodki, ki so pomembno vplivali na družbo in so dobili mesto v njenem kolektivnem spominu določenega obdobja, še naprej vplivajo na narodno identiteto in zavest o skupnem poreklu. Konstruktivisti tudi trdijo, da se hkrati z nacionalno identiteto oblikuje tudi družbena realnost posameznikov (Nastran Ule 2000: 158). V naslednjih dveh poglavjih bomo tako pokazali, kako na oblikovanje realnosti vpliva časopisni (novičarski) diskurz in kakšen pomen ima šolski učbeniški diskurz za oblikovanje narodne identitete.

²⁰ Invencijo tradicij Hobsbawm razume kot skupek praks, ki jih usmerjajo javno ali tiho sprejeta pravila, rituali in simboli, ki s ponavljanjem zapovedujejo določene vrednote in vedenjske norme, kar že avtomatično vsebuje povezanost s preteklostjo (1997: 1). Eden od takih pomembnih ritualov, ki jih izpostavlja in ki se ga običajno izvaja na nacionalnih slovesnostih, je dviganje zastave (1997: 6). Slovesno spuščanje stare jugoslovanske in dviganje nove slovenske zastave ob slovesni razglasitvi samostojnosti 26. junija 1991 je imelo pomembno simbolično moč za potrjevanje obstoja slovenskega naroda, ob 15-letnici osamosvojitve pa so to simbolično dejanje ponovili. Komentatorka prenosa na TV Slovenija Rosvita Pesek je ob tem večkrat opozorila na podobnost z dogodkom pred 15 leti.

3.3 Vpliv časopisnega diskurza na javno mnenje in (kolektivni) spomin naroda

Tunstal (v McQuail 2006: 375) trdi, da časopis predstavlja osnovo vseh množičnih medijev, ki nas danes obveščajo o trenutnem dogajanju.²¹ Njegova prva naloga je »ažurno sporočanje o aktualnih dogodkih (pojavih) družbeno konstruirane stvarnosti« (Košir 1988: 19), pripisujejo pa mu tudi sposobnost povezovanja razpršenih posameznikov v množico (Carey 1992) oziroma sposobnost zamišljanja nacionalne skupnosti (Anderson 1983/1998). V demokratični družbi sta ključni vlogi novinarjev (kot poklicnih delavcev, ki ustvarjajo časopise) predvsem posredniška in kritičnonadzorniška (Erjavec 1999: 7), Hartley (1992/2004: 182) pa novinarje razume kot ključne akterje pri konstruiranju vizij reda, stabilnosti in sprememb. Vsekakor ima novinarstvo v družbi visok status, ki mu ga je pripisalo občinstvo na podlagi svojih pričakovanj po resničnem, točnem in objektivnem obveščanju, k zaupanju s strani občinstva pa stremljuje tudi novinarstvo samo (McNair 1998: 4-5).

Novinarski teksti²² obveščajo o sedanjem dogajanju z dejstvi (v informativnih vrstah) in interpretacijami (v interpretativnih vrstah), s tem pa naj bi tudi skrbeli za oblikovanje in vzdrževanje informiranosti državljanov (Buckingham 2000: vii). Komentatorska vrsta običajno predstavlja manjšinski del novinarskih tekstov, nasprotno pa so (objektivne) novice osrednji element časopisov. Različni avtorji novice razumejo različno: kot specifično vrsto znanja (Park 1940/1999), subjektiven produkt novinarjev (Gieber 1964/1999), posledico človekove želje po poznavanju okolja, ki ga obdaja (Roscho 1975/1999; Molotch in Lester 1974/1999), »sklop konvencij, ki si prizadevajo nadzorovati in omejiti pomene dogodkov, o katerih poročajo« (Fiske 1987/2004: 151) ali kot informacije o prekinitvi običajnega toka dogodkov, ki jih posamezniki potrebujejo, da se lahko racionalno odločajo o svojih življenjih (Mencher v Grossberg in dr. 1998: 326-327). Novice dogodkov, ki jih upovedujejo, ne skušajo povezati med seboj, kot to počne zgodovina, z objavo pa izgubijo svojo novost in postanejo zgodovina (Park 1940/1999: 12-13).

Zdravorazumsko dojetje novic kot odseva zunanje realnosti ter od novinarjev in drugih medijskih delavcev neodvisno predstavljanje dogodkov in informacij zavračajo številni avtorji, ki poudarjajo, da se novice načrtno ustvarjajo (Erjavec 1999; Fairclough 1995; Fiske 1987/2004; Gans 1980/1999; Grossberg in dr. 1998; Hall in dr. 1978/1999; Hartley

²¹ M. Košir o dominantnosti časopisa pripominja, da je bil ob koncu 80. let TV Dnevnik na Televiziji Ljubljana predvsem na televiziji prebran časopisni dnevnik, ne pa televizijski (1988: 34).

²² Kot novinarski tekst razumemo tudi fotografije, ki »izražajo neposrednost, zagotavljajo bližino in potrjujejo realnost« (Hardt 2003: 606).

1992/2004; Košir 1988). Na oblikovanje in upovedovanje novic poleg že omenjenega procesa odbiranja informacij vplivajo tudi novičarski faktorji²³ oziroma »kriteriji, ki določajo primernost dogodka za objavo« (Erjavec 1999: 54). Večina avtorjev danes kot ključne novičarske dejavnike vidi časovno in geografsko bližino, širino vpliva, prominentnost in pomembnost, novost, nenavadnost in konfliktnost (Erjavec 1999: 54-56). Vendar pa novičarski faktorji niso pripis neodvisno izpeljanih objektivnih kriterijev dogodkom (Tuchman 1978/2003: 261), temveč so družbeno izbrani, oblikovani in posredovani. Izbira novic je precej odvisna tudi od norm in vrednot posamezne družbe, interesov ter politične in ekonomske usmerjenosti medija (Erjavec 1999: 56; Gitlin 1980/1999: 273).

McQuail (2006: 312) kot ključne dejavnike pri izbiri novic, še bolj pa pri njihovem upovedovanju vidi ljudi, kraj in čas dogajanja. Trdi, da so novičarska besedila »tipično oblikovana kot pripovedi z glavnimi in stranskimi igralci, s povezanimi zaporednimi dogodki, z junaki in zlobneži, z začetkom, sredino in koncem, z opozarjanjem na dramatične preobrate in z opiranjem na znane zgodbe« (McQuail 2006: 381). Opozarja tudi na upravljanje oblasti z dogodki, kar je še posebej izrazito v vojnih situacijah (oblasti v kriznih situacijah pogosto nadzirajo dostop do kraja dogajanja), če pa je dostop do kraja dogajanja in posledično do dogodkov onemogočen, se ti ne morejo pojaviti v medijih (2006: 312-314). Ker mediji s posredovanjem informacij o dogodkih, ki jih sami ne moremo opazovati, do neke mere predstavljajo vmesni člen med nami in realnostjo, posameznik v primeru, ko dogodek ni upovedan v časopisu, zanj ne ve – dogodek se zanj sploh ni zgodil. Podobno M. Košir (1988: 37-38) dogodek definira kot nekaj, kar se je zgodilo, kar je pomembno in je zaradi tega tudi znano; če ne vemo, da se je nekaj zgodilo, to potem ni dogodek.

Izbira teme oziroma dogodka, ki je tesno povezana z namenom samega prispevka, je prvi korak v procesu oblikovanja časopisnega prispevka, poudarja K. Erjavec (1999). S tem ko ima novinar jasno predstavo o svojem namenu, že določi okvirno zgradbo in obliko prispevka (izbere žanr, obdela zbrane podatke), hkrati pa je vsebina prispevka odvisna tudi od potreb in želja bralcev, namena sporočanja in naloga, ki jih medij želi uresničiti (1999: 52-54). Različne raziskave (Entman 1991; Semetko in Valkenburg 2000; Valkenburg in dr. 1999; Van Gorp 2005) so pokazale, da pomen novic pomembno določajo tudi novičarski okviri,²⁴ prek

²³ Prva sta njihov vpliv na izbiro informacij pokazala Galtung in Ruge sredi 60. let prejšnjega stoletja. Ključni dejavniki pri izbiri informacij v njuni analizi tujih novic v norveškem tisku so bili organizacijski (bližina novinarskega uredništva), žanrski (ustrezati morajo pričakovanjem in okvirom občinstva) in družbeno-kulturni (prevlada zahodnih vrednot) (McQuail 2006: 310).

²⁴ Enotne definicije novičarskih okvirov ni. Entman (1991: 7) jih razume kot miselne okvire za obdelovanje informacij in kot lastnosti novičarskih tekstov in novic samih, ki so sestavljeni iz ključnih besed, metafor,

katerih so novice predstavljene, čeprav določeni avtorji (McCubbins v Valkenburg in dr. 1999: 552) trdijo nasprotno. Tudi Goffman (v McQuail 2006: 378) trdi, da so okviri nujni za organiziranje sicer razdrobljenih točk doživljanja in obveščanja, uokviriti pa pomeni »izbrati nekatere vidike zaznane realnosti in jih v sporočanjškem tekstu tako poudariti, da podpirajo določeno definicijo problema, vzročno razlago, moralne sodbe in priporočila za rešitev« (Entman 1993: 52). Okviri se kažejo v sporočevalčevi izbiri podatkov (nanjo vpliva njegov osebni vrednostni sistem), v tekstu (kako usmerjajo sprejemnikovo mišljenje) in v kulturi sami, njihove funkcije pa so izbiranje, poudarjanje, oblikovanje argumentov o problemih in njihovih vzrokih, vrednotenje in reševanje (Entman 1993: 52-53).

Entman (1993: 56-57) tudi opozarja, da lahko novinarji kljub upoštevanju pravil objektivnosti medijski tekst uokvirijo na podlagi dominantnih mnenj, ker naj ne bi razumeli samega procesa uokvirjanja, poleg tega pa medijskim manipulatorjem pustijo, da jih usmerjajo pri obravnavi in posledično pri uokvirjanju novic. Novičarski okviri, tako kot ideologije, »zagotavljajo okvire, znotraj katerih lahko interpretirajo dogodke, definirajo probleme, ugotovijo vzroke in iščejo rešitve« (Akhavan-Majid in Ramaprasad 2000: 47). Način, na katerega posamezniki sprejmejo informacije, je v veliki meri odvisen tudi od njihovih lastnih okvirov oziroma mentalnih shem.²⁵

Isti dogodki so lahko predstavljeni prek različnih okvirov v različnih državah in medijskih sistemih, s tem pa lahko dobijo zelo različne pomene. Gitlin (1980/1999: 274) trdi, da novinarji novice sistematično uokvirjajo tako, da so skladne z družbeno ureditvijo, na izbiro novic pa vplivajo viri, uredniki in novinarji (1980/1999: 276). Na uokvirjanje naj bi vplivale tudi družbene norme in vrednote, organizacijski pritiski, ideološke in politične usmeritve novinarjev (Scheufele 1999), dominantna, elitna in profesionalna ideologija, ki se kaže v novinarskih normah in vrednotah (Akhavan-Majid in Ramaprasad 2000: 48), pa tudi nacionalni kontekst, znotraj katerega novinarji delajo (Dimitrova in Strömbäck 2005: 405).

konceptov, simbolov in vizualnih podob, po čemer jih tudi prepoznamo. S ponavljanjem posameznih elementov, z navezovanjem na kulturno podobne simbole ali s preusmerjanjem pozornosti poudarjajo določen vidik v tekstu, s čimer tekstu pripišejo večji pomen (Entman 1993: 53-54). Razumljeni so tudi kot osrednja ideja novičarskega teksta (Van Gorp 2005), kot »konceptualno orodje« oziroma način, na katerega mediji reprezentirajo določene informacije (Neuman v Semetko in Valkenburg 2000; Dimitrova in Strömbäck 2005), kot sredstvo novinarskega dela, ki zgodbe poenostavi, dogodkom pa pripiše pomen oziroma jih osmisli (Valkenburg in dr. 1999; Akhavan-Majid in Ramaprasad 2000), ali kot sheme za predstavljanje in razumevanje novic oziroma za »predalčkanje« informacij (Scheufele 1999). Najbolj pogosti okviri v raziskavah so okvir odgovornosti, okvir konflikta, okvir človeškega zanimanja, okvir ekonomskih posledic, občasno tudi moralni okvir (Semetko in Valkenburg 2000: 93), obstajata pa tudi še epizodični okvir, ki posamezen dogodek obravnava ločeno, in tematski okvir, ki obravnava dogodek v širšem kontekstu (Iyengar v Semetko in Valkenburg 2000: 101-102), vendar pa se lahko novice pripoveduje tudi skozi drugačne okvire.

²⁵ Večina omenjenih avtorjev enači individualne okvire z mentalnimi miselnimi shemami, le Van Gorp (2005: 487) poudarja, da miselne sheme niso individualni okviri, saj naj ti ne bi obstajali.

Mediji na spreminjanje mnenj posameznikov ne vplivajo neposredno, temveč s predstavljanjem določenih mnenj – določajo, kdo govori in kdo ne (Katz 2003: 380). M. Pušnik (2004a) je to ugotovila na primeru novinarskih prispevkov z javnomnenjskimi glasovanji, ki so privilegirala dominantna mnenja, sami prispevki pa so bili nekritični (2004a: 681). Trdi, da je status pomembnosti temam, ki so pogosto obravnavane tudi v drugih žanrih, pripisan že s samo obravnavo v javnomnenjskih glasovanjih (2004a: 683). Ob tem na neki način pride do učinka 'spirale molka'.²⁶ Ker so bili mediji podrejeni »ideološkemu projektom partikularnega izbiranja javnega mnenja« (prav tam), so bila drugačna, alternativna mnenja izbrisana. Zelo verjetno si posamezniki z drugačnimi mnenji od domnevno večinskega tega niti niso upali izraziti zaradi strahu pred družbeno izolacijo. V tem primeru je novinarstvo »pod krinko objektivnega reprezentiranja javnega mnenja« upravljalo z mnenji posameznikov, ko je vzpostavljalo nadvlado ene ideologije, alternativnim mnenjem pa preprečevalo opozarjanje na drugačen pogled (prim. Pušnik 2004a: 687). Javnomenjska glasovanja tako niso predstavljala slovenskega javnega mnenja, temveč so ga šele vzpostavljala (prav tam).

Posebna značilnost novinarstva, tudi časopisnega, je profesionalna norma objektivnosti.²⁷ Zahteva po objektivnosti je posameznikovi izjavi o svetu pripisala verjetnost, zaupljivost in resničnost (Schudson 1978/1999: 294). Norma objektivnosti novinarji tudi danes razumejo kot »uravnoteženo poročanje o dejstvih«, a ker je veliko virov novinarjev vključenih v strukture moči, novice kljub objektivnosti težijo k ohranjanju statusa quo (Soloski 1989/1999: 311-312). Objektivnost, ki je bolj ali manj nedosegljiv cilj, se pogosto izraža z metaforami, ki so zaradi konvencionalne uporabe postale klišeji, ti pa so kot pogosto ponavljajoči se del diskurza v tesnem razmerju z dominantno ideologijo (Fiske 1987/2004: 157-163). Hartley tako poudarja, da »/n/ovinarska metoda ne pomeni opisovati sveta, kot je, temveč vizualizirati tako pozitivne kot negativne ekstreme, vizije nereda, deviacije, binarne polarnosti« (1992/2004: 191).

Družbeni dejavniki, ki vplivajo na novinarsko delo, so poklicna etika, politika, ekonomija, tehnologija in informacijski menedžment (McNair 1998: 13-15). Etika zagotavlja profesionalne smernice, politika novinarsko delo usmerja predvsem z nadzorom, cenzuro in medijsko politiko, ekonomija vpliva na lastništvo in posledično tudi na nadzor nad medijem,

²⁶ Pojem je v komunikacijske študije uvedla Elisabeth Noelle-Neumann (prim. Splichal 1997: 225-278).

²⁷ Norma objektivnosti se je pojavila kot posledica iznajdbe telegrafa in prve tiskovne agencije Associated Press v ZDA, ki je morala zagotoviti »dovolj 'objektivno' poročanje« (Schudson 1978/1999: 292), ki bi zadovoljilo vse naslovnike.

na zbiranje in produkcijo novic pa vplivata predvsem informacijska tehnologija in informacijski menedžment, ki novinarjem posreduje določen del informacij.

Novinarstvo širi tako vrednote kot dejstva, njegove pripovedi pa temeljijo na domnevah, ki jih imajo ustvarjalci in porabniki novinarstva za samoumevna dejstva (McNair 1998: 31). Posamezni novinarski tekst je zgolj »razumski izdelek, ki vključuje tehnološke, ekonomske, politične in kulturne pripovedi družbe, v kateri se oblikuje« (1998: 12), izven teh pripovedi pa se ga ne da razložiti. Ker nam posreduje družbeno konstruirano realnost, je novinarstvo pomemben del kulturnega življenja sodobnih družb, vendar pa McNair (1998: 16-17) poudarja, da ni edini ključni vir, ki podpira našo vlogo državljanov v družbi. Pomemben vpliv namreč lahko pripišemo tudi izobraževalnemu sistemu, ki vzgaja mlade v državljane.

3.4 Učbeniški diskurz, spomin in narodna identiteta

Knjiga kot množični medij je v sodobnem času izgubila precej svojega revolucionarnega potenciala, saj je postala manjšinska oblika uporabe medijev, vseeno pa njen vpliv ostaja pomemben na področju izobraževanja. Šolski učbeniki za učence in dijake predstavljajo vir vednosti oziroma učni vir, nasprotno pa so za učitelje predvsem učno sredstvo. Od tod izvirajo tudi težave z definiranjem učbenika. Kovač in sodelavci tako učbenik zgolj okvirno opredelijo kot učno sredstvo oziroma učni vir, ki je »tekstovni učni medij, ki kot del izobraževalne tehnologije pripomore k učinkovitosti pouka in samostojnega učenja« (2005: 20). Učbenik kot medij je tako posrednik že proizvedenih informacij, vednosti in znanj.

Znanje – sistematično raziskovanje narave in zbiranje izkušenj, kot ga razume Park (1940/1999: 11) – je del družbene dediščine, sestavljeno pa je iz preverjenih in uradno priznanih dejstev, katerih vednosti so dodane skladu starih in skušajo potrditi že zbrana znanja predhodnikov. Kovač in sodelavci poudarjajo, da znanja proizvaja oziroma odkriva znanost, ustrezno strukturirana, predelana, poenostavljena in prilagojena predznanju uporabnikov pa jih šola pri pouku s komunikacijo posreduje novim generacijam – učencem in dijakom kot primarnim naslovnikom šolskih učbenikov (Kovač in dr. 2005: 23-24). Vlogo komunikacije pri posredovanju znanja poudarja tudi Park (1940/1999: 13).

Učbeniki učitelja vodijo in usmerjajo pri poučevanju, učence pa motivirajo, informirajo in izobražujejo. Kot vir znanja je učbenik »eden od nosilcev reprodukcije družbenih razmerij«, kot tak pa predvsem »vir uradnega znanja, /.../ ki je skozi procese družbene legitimacije konsenzualno prepoznano kot ustrezno, sprejemljivo in objektivno« (Kovač in dr. 2005: 34). Prav zato so učbeniki podvrženi družbenim mehanizmom nadzora, predvsem v obliki potrjevanja učbenikov, ki se jih sme uporabljati pri pouku, za kar so zadolžene posebne

državne institucije, ti potrjeni učbeniki pa so tako tudi v skladu z državno ideologijo (Kovač in dr. 2005; McQuail 2006). Tako McQuail (2006: 41) poudarja, da so prav šolski učbeniki medij, ki ga država najlažje nadzoruje.

Kovač in sodelavci (2005: 37-38) navajajo trditve Applea, da je vsebina učbenika strukturirana kot »uradno znanje«. To znanje je vednost, za katero v družbi obstaja soglasje, da zajema tisto znanje, ki ga morajo prihodnje generacije imeti o družbeni skupnosti, v kateri živijo, in o svetu, katerega del je ta skupnost (prav tam). Tako trdijo, da so učbeniki vedno ideološki, neideološki pa po njihovem mnenju sploh ne morejo biti (Kovač in dr. 2005: 38). Pravijo tudi, da bi bilo nesprejemljivo, če bi učbenik »zavzel partikularne ideološke pozicije, ki bi temeljile na izključevanju drugače mislečih ali negaciji univerzalnih oz. splošno sprejetih vrednot in človekovih pravic« (2005: 38). Prav tako bi bilo nesprejemljivo, če bi »učbenik postal orodje v rokah vplivnih družbenih skupin in bi te skupine skušale z njim uveljavljati svoja partikularna stališča« (2005: 39). Prav to – izključevanje ali nepriznavanje štajerskih Slovencev s strani vodilnih družbenih skupin – se dogaja pri obravnavi slovenske manjšine na avstrijskem Štajerskem tako v slovenskih kot v avstrijskih zgodovinskih učbenikih. Med analiziranimi avstrijskimi učbeniki o štajerskih Slovencih kot o narodni manjšini pišeta samo Rettinger in Weissensteiner (1997: 100), ki manjšino nazorno pokažeta tudi na zemljevidu narodnih manjšin v Avstriji, iz katerega je razvidno, da so štajerski Slovenci številčno najšibkejši.²⁸ Slovenski učbeniki, predvsem osnovnošolski, pri obravnavi slovenskih narodnih manjšin omenjajo zgolj koroške Slovence, štajerske Slovence, ki »ne uživajo manjšinske zaščite« (Kern in dr. 2003: 224), omenja le en učbenik. V enem od učbenikov, ki obravnava (lahko bi rekli priznava) le koroške Slovence, je tudi poudarjeno, da so pravice Slovencev na Koroškem in Hrvatov na Gradiščanskem zapisane v 7. členu avstrijske državne pogodbe (Dolenc in Gabrič 2002: 217), pa čeprav ta člen omenja tudi manjšino na Štajerskem (prim. 2000, Državna pogodba).

Kovač in sodelavci poudarjajo, da je bil učbenik v 60. letih prejšnjega stoletja očiten »generator reprodukcije partikularne družbene ideologije« (2005: 20): bil je predpisan in obvezen tudi za učitelje, drugih učnih virov je bilo razmeroma malo, v socialističnih in komunističnih državah pa je sploh obstajal zgolj en učbenik za posamezen predmet. Danes je učbenik zgolj eden od učnih virov, njegova vloga v izobraževanju pa ostaja pomembna (prav tam). Problem ideologije v sodobnih šolskih učbenikih se še posebej raziskuje v berilih ter

²⁸ Glede na zemljevid iz omenjenega učbenika živi na skrajnem jugu Štajerske (v okolici Lučan/Leutschah, Cmureka/Murecka in Radgone/Bad Radkersburga) med 3000 in 5000 Slovencev.

zgodovinskih in družboslovnih učbenikih (Kovač in dr. 2005: 40). Slednje bomo v študiji primera analizirali tudi v tem delu, večji poudarek pa bomo dali zgodovinskim učbenikom.

Javnost dobi znanje najprej iz časopisnih novic, ki jo ažurno obveščajo o dogajanju, kasneje pa so časopisi tudi eden od virov, po katerih zgodovinarji zapišejo zgodbo o preteklem času in jo v obliki šolskih učbenikov ter zgodovinskih monografij posredujejo generacijam, ki niso imele možnosti osebno slediti dogajanju določenega časa (Park 1940/1999: 13). Novice kot oblika znanja tako pomembno prispevajo k zgodovini in narodopisju (1940/1999: 15).

Luthar zgodovino opredeli kot »spoznavni izraz večne človekove želje, da bi razvozlal skrivnost svojega obstoja« (1997: 7). Trdi tudi, da nas zgodovina »lahko izobražuje, ne more pa nas ničesar naučiti«, frazo *Zgodovina je učiteljica življenja* pa po njegovem mnenju uporabljajo ljudje, ki ne vedo veliko o zgodovini, a »se zelo dobro zavedajo, da s pomočjo pripovedi o zgodovini ni mogoče le vzgajati, temveč tudi vladati« (prav tam).

Connerton (1998: 42) poudarja, da zgodovinska pripoved govori o zgodovinskih dogodkih, ki z mitizacijo postanejo nespremenljive in nespreminjajoče se stvarnosti, mit pa uči, da »zgodovina ni igra naključnih sil. Osnovne stalnice so boj, žrtvovanje in zmaga« (1998: 42-43). Da se zgodovina »prepogosto reducira na niz preveč abstraktnih pojmov«, poudarja tudi Halbwachs (1968/2001: 61), ki enega od ciljev zgodovine vidi v vzpostavljanju pretrgane kontinuitete in v povezovanju preteklosti in sedanjosti (1968/2001: 86). Tisto, kar bo iz preteklosti ostalo v naši zavesti in kar bo prišlo v učbenike ter čez čas postalo zgodovina, je odvisno od zgodovinopisja, ki se ukvarja izključno z odkrivanjem in interpretiranjem človeške preteklosti (Luthar 1997: 10-11). Pri zapisovanju zgodovine oziroma vzpostavljanju kontinuitete »/z/godovinar hoče biti objektivni in nepristranski« (Halbwachs 1968/2001: 91), vendar pa se nam postavlja vprašanje, ali je v primeru pomembnega nacionalnega dogodka, kakršna je tudi osamosvojitve Slovenije, to sploh mogoče. Zgodovina nacije je namreč tisto, kar se je ohranilo v spominu, kar je bilo zbrano, zapisano, popularizirano in institucionalizirano (Pušnik 2003: 299). Poleg tega M. Pušnik (2003: 305) poudarja, da je še vedno trdno zasidrano verovanje, da se edina prava zgodovina uči v šoli oziroma se jo posreduje prek medijev, sam pomen nacionalne zgodovine pa se lahko spreminja v odvisnosti od reprezentacij in njihovih interpretacij.

Na težavnost zapisovanja nacionalne zgodovine in zgodovine nasploh vpliva tudi vedno večja količina zapisanih informacij, zaradi česar morajo sodobni zgodovinarji pri pripisovanju pomena določenim dogodkom analizirati množico dokumentov, ki pričajo o njem, pomen dogodka pa, trdi Gouldner (1976/2003: 81), morajo sestaviti sami. Kot temeljne zgodovinske

vire Južnič (1985: 12-13) navaja izvirne dokumente in listine, pomembno vlogo pa pripisuje tudi medijskim tekstom, a hkrati opozarja na veliko količino informacij, ki jih ti ponujajo. Poleg tega velika ali premajhna časovna oddaljenost od dogodka njegov pomen zamegljujeta; ob dogodkih, ki smo jih sami doživeli, pa je skoraj nemogoče biti nepristranski (Južnič, 1985: 7-8). Pomen informacije (o dogodku) je tako odvisen od perspektive in kulture: od nacionalnih, političnih, verskih in ekonomskih interesov izdajateljev in bralcev medijev ter od njihovih norm, vrednot in navad (Gouldner 1976/2003; Južnič 1985). Zaradi velike količine informacij (oziroma njihovih različnih interpretacij) je prišlo tudi do potrebe javnosti po pomenu, ki si ga lahko delijo, tega pa zagotavljajo ideologije (Gouldner 1976/2003: 81).

Šola kot »učinkovit ideološki aparat« (Južnič 1993: 322) nas »kvalificira v državljane« (Štrajn 1994: 36). Kot po Greenu navaja M. Milharčič Hladnik (1994: 63), so glavne naloge šolstva širjenje standardiziranega nacionalnega jezika, povezovanje nacionalne identitete in nacionalne kulture, pa tudi asimilacija imigrantske kulture. Južnič (1993: 322) trdi, da šolstvo pomembno vpliva na oblikovanje narodne zavesti o skupnem poreklu pri posameznikih, hkrati pa opozarja na vprašanje zgodovinske interpretacije oziroma manipulacije z zgodovino v šolah. Trdi, da v določenih primerih zaradi selekcije, ki je ob obilici informacij nujna, pride do izbrisa dogodka ali osebe v zgodovinskem spominu, taka uradna zgodovina pa se nadalje prenese v šolski izobraževalni sistem (Južnič 1985: 16-17). Do manipulacije zgodovine lahko pride tudi s poudarjanjem ali drugačno obravnavo določenih tem, ki se zato vtisnejo v zavest učencev (Južnič 1993: 97). Kot primer navaja Mehiko, kjer se je novo narodno identiteto Mehičanov v izobraževalnem sistemu ustvarjalo z rekonstrukcijo zgodovine, v kateri so poudarili predkolumbijske kulture in vmešavanja tujih narodov, predvsem španskega (prav tam). Podobno kot Južnič (1993) tudi M. Lukšič-Hacin (1995: 152) meni, da je avtonomno organizirano šolstvo ključni mehanizem produkcije občutka narodne pripadnosti in lojalnosti pri otrocih. To pa, kot je ugotovila M. Pušnik (2004b: 88), šolstvo počne skozi učenje skupnega jezika.

Tako jezik²⁹ kot zgodovina sta najpogosteje posredovana prek medijskega in izobraževalnega diskurza, ki prenašata védenje o skupni preteklosti, pri tem pa gre zgolj za eno interpretacijo skupne preteklosti, ki se jo postavlja v ospredje (Pušnik 2003: 299). Ena od informantk, pripadnica slovenske manjšine na Koroškem, s katero se je M. Pušnik pogovarjala v okviru raziskave za doktorsko delo (2004b), je povedala, da so v šoli poudarjali zgolj avstrijsko zgodovino, Slovence in partizane pa so predstavljali negativno (2004b: 186-

²⁹ Berger in Luckmann trdita, da jezik omogoča vključitev v zalogo znanja družbe, s prenosom znanja prek izobraževalnega sistema pa družbo tudi omogoča (1966/1988: 69).

187). Nasprotno slovenski znanstveni diskurz poudarja linearen razvoj slovenske nacije in mit o starosti slovenskega naroda, ki se razvija vse od časov Karantanije (prav tam).³⁰ Čepič in A. Vogrinčič (2003: 313) sta v analizi osnovnošolskega učbenika za zgodovino ugotovila, da se nacionalna identiteta vzpostavlja z razločevanjem od tujcev oziroma z vzpostavljanjem evropske identitete v nasprotju z vsem ostalim. Poudarjata, da skupina svojo nacionalno identiteto spozna prek spominjanja skupne preteklosti, s to pa se najprej spoznajo prav v šolskih učbenikih, ki so »predpisano obvezno gradivo enega najmočnejših ideoloških aparatov države – šole« (2003: 319).

Znanstveniki, akademiki, medijski delavci, politiki in učitelji imajo v družbi status kredibilnosti in pravico, da legitimno reproducirajo nacionalni diskurz, zato drugi člani družbe njihovim tekstom verjamejo (Pušnik 2004b: 167-168). M. Pušnik (2004b: 177-178) še poudarja, da je tudi znanost vedno le reprezentacija, ki lahko postane učinkovit inštrument za širjenje nacionalnih znanj, saj znanstveni diskurzi vladajo produkciji znanja, ki je posredovana širši množici v izobraževalnem sistemu. Prav na to opozarjajo tudi Kovač in sodelavci (2005). Poudarjajo, da univerzitetni profesorji, ki so v času socializma zaradi visoke izobrazbe »Resnico« edini lahko zapisovali v šolske knjige, še vedno sodelujejo pri nastajanju šolskih učbenikov kot svetovalci (Kovač in dr. 2005: 97). Kot je razvidno iz katalogov potrjenih učbenikov za šolsko leto 2006/2007, so univerzitetni profesorji še vedno tudi samostojni avtorji³¹ (Filipčič 2006a in 2006b), s tem pa se znanstveni diskurzi, ki vladajo produkciji znanja, še naprej reproducirajo skozi šolske učbenike.

3.5 Življenjske zgodovine – alternativni glas

Po Ritchieju »ustno pripovedovana zgodovina zbira govorjene spomine in osebne komentarje, ki so zgodovinsko pomembni«, hkrati pa je »preveč dinamično in kreativno področje, da bi jo lahko v celotizajeli v eni definiciji« (1995: 1). Ustni viri so izgubili enakovrednost s pisnimi viri v 19. stoletju, vse do 70. let 20. stoletja, ko je nova generacija ameriških zgodovinarjev zaradi pomanjkanja pisnih virov začela zgodovino pisati »od spodaj navzgor« s pomočjo ustno posredovanih informacij, pa so bili razumljeni zgolj kot mit (Ritchie 1995: 2-4). Ritchie poudarja, da so ustni viri enako zanesljivi ali nezanesljivi kot

³⁰ To trdi tudi Sitar, ki se sicer zaveda konstruirane narave zgodovine (1999: 12), hkrati pa vseeno poudarja linearen razvoj naroda: »pri Slovencih, ki so bili od časov Karantanije in Panonije brez lastne države in so jim vladali tuji vladarji, v končnem cilju pa so si prizadevali doseči narodno državo,« se veliko pozornost v zgodovini namenja prav »nastajanju« naroda (1999: 16).

³¹ Taki so Branimir Nešović, Janko Prunk in Božo Repe, Ervin Dolenc in Aleš Gabrič pa sta sicer zaposlena na Inštitutu za novejšo zgodovino, a imata prav tako doktorat znanosti, s čimer jima je pripisana ustreznost avtoriteta za širjenje znanja.

drugi raziskovalni viri: »/n/obenemu podatku, kakršnemu koli, ne smemo popolnoma zaupati in vse vire moramo preveriti z drugimi dokazi« (1995: 6). Podobno tudi Južnič (1985: 17-19) poudarja, da moramo biti pri spominih, ki jih imamo za zgodovinski vir, previdni, pozorni in kritično selektivni, saj sta njihov sestavni del samoupravičevanje in poveličevanje.

Ritchie trdi, da naj bi prav ustno pripovedovana zgodovina omogočila javno zgodovino kot »organiziran trud javnosti prinesiti točno in pomenljivo zgodovino« (1995: 18). Tudi Connerton (1998) poudarja moč ustno pripovedovanih zgodovin. Pravi, da generacija pretežno družbenih zgodovinarjev v njih že nekaj časa vidi možnost, da se »pred neslišnostjo reši zgodovino in kulturo podrejenih skupin«, saj »ustno posredovane zgodovine dajo glas tistemu, kar bi drugače ostalo neslišano, če ne celo brez sledu, s tem ko rekonstruirajo življenjske zgodovine posameznikov« (Connerton 1998: 18). Connerton še dodaja, da bo ustno posredovana zgodovina podrejenih skupin³² ustvarila nov tip zgodovine, drugačno zgodovino, pri kateri bodo pomeni oblikovani po drugačnih načelih (1998: 19).

Tako kot »klasična« zapisana zgodovina je tudi ustno posredovana zgodovina družbeno konstruirana. Kot poudarja M. Nastran Ule, »/n/arativno predstavljanje življenja, tako življenja posameznikov kot skupnosti ali zgodovinskega dogajanja, ni popoln odsev dejanskosti« (2000: 199). Podobno za biografije oziroma življenjske zgodbe trdi tudi M. Pušnik (2003: 797). Naracije o življenju so sicer pomembne za ohranjanje in vzpostavljanje identitete, a življenja in zgodb o njem ne moremo izenačiti, trdi M. Nastran Ule (2000: 197-199). Raziskave so namreč pokazale, da posameznik nima zgolj ene biografije, temveč več, te pa so »odvisne od situacij in oseb, ki jim posameznik pripoveduje svoje zgodbe« (Nastran Ule 2000: 210).

Ritchie (1995: 12) poudarja, da si ljudje zapomnijo zgolj tisto, kar se zdi pomembno njim, kar pa ni nujno enako tistemu, kar se zdi pomembno spraševalcu. Prav tako pripovedujejo iz lastne perspektive, tako da njihove zgodbe ne morejo biti povsem enake:

Tako kot zgodovinarji na novo pišejo zgodovino, da vključijo nove dokaze in prilagodijo različne teorije, posamezniki uporabijo poznavanje sedanjih dogodkov za vzpostavitev novega smisla preteklih dogodkov (Ritchie 1995: 12-13).

Zaznavanja, ki so bila že na začetku pomanjkljiva, bodo ustvarila popačene spomine, nasprotno pa bo neposredna vključenost v dramatičen in čustven dogodek ustvarila bolj trdne in trajne spomine (Ritchie 1995: 13). Tudi zaradi takšne dramatičnosti ali čustvenosti posameznega dogodka, ki se trdno usidra v posameznikov spomin, lahko starejši informanti –

³² Glede na to, da javno zgodovino pišejo uradni zgodovinarji, lahko kot podrejeno skupino razumemo vse ostale ljudi, priče določenih dogodkov.

kljub starostni pozabljivosti – avtentično pripovedujejo o dogodkih iz oddaljene preteklosti (Ritchie 1995: 11), kar se izkaže tudi v naši študiji primera.

4 ŠTUDIJA PRIMERA: *»Tu se sedaj bori majhen evropski narod, ki je pravkar prvič dobil svojo svobodo ...«*³³

V prvem delu naloge smo skušali na teoretični podlagi pokazati odnos med mediji, kolektivnim spominom in narodno identiteto. V tem delu bomo že opisano skušali pokazati še s kritično diskurzivno analizo konkretnih kulturnih tekstov – časopisnih in učbeniških besedil. Najprej bomo analizirali posamezne časopisne in učbeniške tekste, da bomo ugotovili, kako delujejo znotraj posameznega diskurza. Pri tem bomo odkrivali »protislovja v samem tekstu in metafore, ki nosijo določene pomene ali podobe«, poskušali pa bomo tudi »ugotoviti, kateri načini razmišljanja o nekem dogodku so postavljeni v ospredje in kateri so izpuščeni« (Burr v Pušnik 1999: 801).

Pri analizi časopisnih besedil bomo pozorni tako na glavni del besedila kot tudi na naslovje in vizualne dopolnitve. Skušali bomo ugotoviti, kakšne vrednote časopisni teksti posredujejo, kako sporočajo dejstva in informacije in prek kakšnega okvira predstavijo vsebino. Pri analizi učbeniških besedil bomo podobno pozorni tako na količino zapisanega kot tudi na naslove in širši kontekst. Čepič in A. Vogrinčič (2003: 327) namreč opozarjata, da naslovi izražajo topike, te pa najlažje usmerjajo interpretacijo oziroma branje teksta.

Analizi časopisnih in učbeniških besedil bomo dodali še analizo življenjskih zgodovin dveh pripadnikov slovenske manjšine na avstrijskem Štajerskem in dveh Avstrijcev, ki so doživeli slovensko osamosvojitveno vojno. Pogovore, ki smo jih opravili na avstrijskem Štajerskem, bomo interpretirali s pomočjo terenskega dnevnika, ki smo ga vodili v času raziskave. Slovenska vojna je bila za to avstrijsko zvezno deželo zanimiva ne le zaradi tam živeče slovenske manjšine in skupne preteklosti, temveč tudi zaradi geografske bližine bojev, ki so marsikje potekali le nekaj metrov stran od avstrijsko-slovenske meje. Obmejni prostor je poleg tega zanimiv tudi, ker v njem trčijo različne kulture in različni pomeni, zato se tam jasno pokaže tudi narodna identiteta kot družbeni konstrukt (prim. Pušnik 2004b).

Ker je razumevanje posameznih tekstov vedno odvisno od širših družbenopolitičnih (zgodovinskih, političnih, kulturnih, ekonomskih in drugih) okoliščin časa, bomo najprej

³³ Gre za stavek iz komentarja Hansa Winklerja z naslovom *»Ein Volk wird im Stich gelassen«* [Narod so pustili na cedilu], ki je bil objavljen v *Die Kleine Zeitung* (29. 6. 1991: 3).

predstavili družbenopolitični kontekst slovenske osamosvojitve. Temu bo sledila predstavitev slovenske etnične manjšine na avstrijskem Štajerskem, ki je pomembna za razumevanje analize življenjskih zgodb. Družbenopolitične okoliščine so pomembne za razumevanje tako analize novinarskih in učbeniških besedil kot tudi življenjskih zgodovin posameznikov, ki jih je zaznamovalo bivanje v določenem geografskem prostoru.

Ključno pri diskurzivni analizi tekstov je zavedanje, da gre za osebno interpretacijo analitika. M. Pušnik (2001b: 89) tako opozarja, da so pri kvalitativnem raziskovanju z intervjuji in opazovanjem z udeležbo končne ugotovitve še vedno le interpretacije, ki so odprte za nadaljnje interpretacije. Podobno poudarja tudi Ritchie (1995). Prav tako z analizo vsebine časopisnih besedil ne moremo ugotoviti, kako ta vpliva na prejemnika, lahko pa ugotovimo namene sporočevalca (McNair 1998: 45). Podobno je tudi z analizo učbeniških tekstov. Kontekst recepcije učbeniških besedil je namreč težko ugotoviti, ker gre za branje predpisane in obvezne literature, ki ga v določeni meri usmerjajo in dodatno interpretirajo učitelji (Čepič in Vogrinčič 2003: 315).

4.1 Historični kontekst

4.1.1 Osamosvajanje Slovenije

Zgodovinarji kot začetek konca Jugoslavije največkrat omenijo Titovo smrt. Po letu 1980 se je ekonomska kriza začela poglobljati, vedno bolj pogosta so bila nacionalna trenja, nezadovoljstvo posameznih narodov pa je raslo. Sredi 80. let je v Sloveniji v ospredje spet prišlo slovensko narodno vprašanje. Februarja 1987 je izšla 57. številka Nove Revije z naslovom *Prispevki za slovenski nacionalni program*, v kateri je bila poudarjena nujnost demokratičnih sprememb, avtorji programa pa so zahtevali tudi okrepitev slovenske državnosti.

Prehod iz enostrankarskega sistema v večstrankarskega je pospešila aretacija Janeza Janše, Davida Tasića, Ivana Borštnerja in Francija Zavrta leta 1988. Obtožnica jih je bremenila izdaje vojaške skrivnosti – javnosti so razkrili načrte domnevne vojaške vaje Okop (Bedem), ki ga je JLA kasneje uporabila pri zasedbi slovenskih mejnih prehodov junija 1991 – zato so jim sodili na vojaškem sodišču v Ljubljani, a v srbohrvaškem jeziku. Aretacijam je sledila ustanovitev Odbora za obrambo četverice in nekaj protestnih zborovanj. Maja 1989 je Tone Pavček na Kongresnem trgu v Ljubljani prebral opozicijsko Majniško deklaracijo, v kateri je bila jasno izražena želja po suvereni slovenski državi. Uradna oblast v Sloveniji je nanjo odgovorila s Temeljno listino Slovenije, ki je zahtevala demokratično preurejeno

jugoslovansko državo. Zgodovinarji (Repe 2003: 17; Prunk 2002: 185) ob tem opozarjajo, da sta oblast in opozicija pred tem skušali oblikovati skupno deklaracijo.

Nastanek Odbora za varstvo človekovih pravic (preoblikoval se je iz Odbora za obrambo četverice) je spodbudil tudi nastajanje opozicijskih političnih strank, prve so se registrirale še isto leto. Jeseni leta 1989 je skupščina takrat še socialistične republike Slovenije pod vodstvom reformistične struje komunistov sprejela 81 amandmajev k slovenski ustavi iz leta 1974, z njimi pa je postavila tudi ustavno podlago za prehod v parlamentarno demokracijo.

V začetku leta 1990 se je šest opozicijskih strank združilo v koalicijo Demos, ki je na aprilskih volitvah dobila večino glasov. Hkrati se je začelo vzpostavljati slovensko vojsko, sprva prek Manevrške strukture civilne zaščite in Teritorialne obrambe (TO). 23. decembra 1990 se je na plebiscitu velika večina volilnih upravičencev (88,2 odstotka) odločila za samostojno in neodvisno Slovenijo. Na plebiscitu izglasovana odločitev je morala biti po zakonu sprejeta v šestih mesecih. V začetku naslednjega leta so sledila neuspešna pogajanja z zvezno vlado za preoblikovanje federacije, spomladi pa je slovenska oblast pospešeno začela sprejemati različne, za osamosvojitve pomembne zakone. Nazadnje so bili 25. junija 1991 sprejeti še Deklaracija o neodvisnosti, Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti ter ustavni zakon za izvedbo samostojnosti in neodvisnosti, naslednji dan pa je sledila še slovesna javna razglasitev samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije.

V noči s 26. na 27. junij so prve enote JLA odšle proti mejnim prehodom; začela se je desetdnevna vojna. Glavni spopadi so se odvijali na mejnih prehodih z Italijo (Škofije) in Avstrijo (Šentilj, Gornja Radgona) ter ob novovzpostavljeni meji s Hrvaško (Ormož). V notranjosti države so večji spopadi potekali pri Trzinu in na Dolenjskem pri Krakovskem gozdu, enote JLA so napadle več telekomunikacijskih oddajnikov, raketirale so tudi letališče Brnik in cestne blokade pri Šentilju in na Medvedjeku (prim. 1991, Vojna v Sloveniji). 3. julija je Predsedstvo Republike Slovenije razglasilo enostransko premirje, ki ga je naslednji dan sprejela tudi JLA. 7. julija so na Brionih sledila pogajanja z evropsko trojko (zunanjí ministri Nizozemske, Belgije in Italije), ki si je že pred tem prizadevala za mirno rešitev konfliktov. Sprejeta je bila deklaracija, s katero se je vojna končala. Določala je trimesečno zamrznitev slovenskih osamosvojitvenih ukrepov, obnovitev stanja na mejah, kakršno je bilo pred 25. junijem, nadzor na mejnih prehodih pa je pripisala Sloveniji. Jugoslovanska armada je Slovenijo dokončno zapustila 25. oktobra 1991. Prva priznanja Slovenije so sledila še pred iztekom moratorija, v začetku naslednjega leta pa so jo priznale tudi druge države.

4.1.2 Slovenska manjšina na Štajerskem

Slovenska narodna manjšina v Avstriji je posebej opredeljena v 7. členu Avstrijske državne pogodbe (v nadaljevanju ADP), ki avstrijskim državljanom »slovenske in hrvaške manjšine na Koroškem, Gradiščanskem in Štajerskem« zagotavlja enake pravice kot drugim državljanom (2000: 195, Državna pogodba). Osebam, »živečim pod avstrijsko oblastjo«, Republika Avstrija po členu 6 zagotavlja tudi človekove pravice in temeljne svoboščine (2000: 194).

Štajerski Slovenci so po Jesihu »manjšinsko slovensko prebivalstvo v južnih predelih avstrijske zvezne dežele Štajerske, ki je ob razpadu avstro-ogrske monarhije leta 1919 in ob oblikovanju avstrijsko-jugoslovanske meje na podlagi senžermenske mirovne pogodbe ostalo v okviru avstrijske države« (2004: 299). Živijo v pasu ob avstrijsko-slovenski meji od Labota ob Dravi na zahodu do Radgonskega trikotnika na vzhodu v okrajih Deutschlandsberg, Lipnica (Leibnitz), Radgona (Radkersburg) in Gradec (Graz), posebej pa so kot avtohtona naselitvena območja izpostavljene vasi Dedonci (Dedenitz), Gorica/Slovenska gorica (Goritz/Windischgoritz), Potrna (Laafeld), Žetinci (Sicheldorf) in Zenkovci (Zelting) v Radgonskem kotu ter Lučane in Sobota (Zorn 1976; Malle 1987; Klemenčič in Olas 1994; Haberl-Zemljič 2000; Lenart 2000; Halbrainer 2003; Jesih 2004).

Po ocenah Kulturnega društva člen 7 je na Štajerskem približno 5000 pripadnikov slovenske etnične skupine (Lenart 2000: 154; Zsilinscar 2003/2004: 96). V avstrijskih popisih prebivalstva je slovenska narodna manjšina na Štajerskem prikazovana in vzpostavljena predvsem kot jezikovna manjšina, ki se jo ugotavlja glede na občevalni jezik.³⁴ Ti večinoma govorijo narečno obliko slovenščine, izjeme so mladi izobraženci, ki so se samoiniciativno naučili knjižnega jezika (Jesih 2004: 299). Čeprav ima slovenska manjšina po členu 7 ADP pravico do osnovnega pouka v svojem jeziku, na Štajerskem to ni omogočeno. Pouk slovenščine (in ne pouk v slovenščini) je možen le na nekaterih šolah, dvojezični vrtec pa sploh ne obstaja (Lenart 2000: 155).³⁵

Ključni težavi pri priznavanju štajerske manjšine sta njena maloštevilnost in neorganiziranost. Frith (2003: 11) namreč trdi, da se družbena skupina prepozna kot skupina

³⁴ Ključen problem avstrijskih popisov prebivalstva je, da se podatke o jeziku (poleg nemščine in slovenščine so na voljo še druge različice, tudi z vindišarskim narečjem) interpretira kot podatke o narodni pripadnosti (Klemenčič 1977: 119).

³⁵ Ob tem je zanimiv podatek, da je slovenščina obvezen drugi tuj jezik za študente novinarstva in podjetniške komunikacije na visoki šoli Fachhochschule Joanneum v Gradcu (prim. FH Joanneum, 2006).

predvsem skozi kulturne dejavnosti, Slovenci na Štajerskem pa med letoma 1919³⁶ in 1988 sploh niso bili organizirani. 30. decembra 1988 je bilo v Gradcu ustanovljeno Kulturno društvo člen 7 za štajerske Slovence, ki politično zastopa štajerske Slovence, velik poudarek pa namenja tudi kulturni dejavnosti.³⁷ Razmere, v katerih živijo Slovenci na Štajerskem, so prispevale k temu, da »ta etnična skupina vse bolj postaja objekt, o katerem se razpravlja in vse manj deluje kot subjekt« (Vratuša 1994: 275).

Slovenska manjšina na avstrijskem Štajerskem je bila do 90. let prejšnjega stoletja v avstrijsko-slovenskem nacionalnem diskurzu prisotna le občasno. Žunec (1994: 222) trdi, da je večje zanimanje za manjšino delno tudi posledica njenih oživiljenih aktivnosti. Štajerski Slovenci se tako od konca 80. let bolj pojavljajo tako v medijskem diskurzu kot tudi v izobraževalnem in znanstvenem (prim. 1976, Razprave in gradivo; Osolnik 1977; Jesih 1994b; Zupančič 1999; Klopčič 2000; Nečak in dr. 2004). Grilj in sodelavci (2005/2006) celo trdijo, da zgodovinopisje 20. stoletja ne upošteva obstoja slovenske manjšine na Štajerskem, kar pa delno ovrže pregled šolskih učbenikov. Ti v novejših izdajah dodajajo tudi slovensko manjšino na avstrijskem Štajerskem, ki je pred tem niso posebej obravnavali (prim. Rettinger in dr. 1988; Rettinger in Weissensteiner 1997; Repe 1995; Repe 1998; Kern in dr. 2003).

Obravnava manjšinske problematike na Štajerskem je vedno bolj pogosta tudi v znanstveno-strokovnem raziskovanju, čeprav manjšina s strani nekaterih ostaja prezrta, s strani drugih pa zamolčana (Vratuša 1994: 1). Različni avtorji opozarjajo, da je v avstrijski politiki in v publicistiki še vedno pogosto mišljenje, da je slovenska manjšina na Štajerskem v ADP zgolj po pomoti ali da sploh ne obstaja (Zorn 1976; Türk 1977b; Gombocz 1994; Jesih 1994a; Pleterski 1994).³⁸ Podobno se je pokazalo v Gradcu na začetku opravljanja terenskega dela: nekaj naključnih sogovornikov, domačinov iz Gradca, za obstoj slovenske manjšine na Štajerskem namreč ni vedelo.

Čeprav je na strani deželne politike še vedno odpor do priznanja obstoja manjšine, jo je »uradna Avstrija« priznala s priznanjem legitimnosti delovanja Kulturnega društva člen 7 (Jesih 2004: 300). Ali kot pravi Vratuša (1994: 276): »Obstoj slovenske manjšine na

³⁶ Leta 1919 je prenehalo delovati katoliško slovensko izobraževalno društvo, ker je bil ubit njegov vodja in pobudnik Matej Pintarič (Halbrainer 2003: 87-89). Jesih (1994a: 229) za isto društvo piše, da je prenehalo delovati leta 1929, ne navaja pa nobenega razloga.

³⁷ Glavni cilji Kulturnega društva člen 7 so uresničevanje člena 7 ADP, politično priznanje slovenske manjšine na Štajerskem in razširitev prostovoljnega pouka slovenščine (Artikel VII 2005). Društvo od zime 1995/1996 izdaja dvojezično glasilo Signal. Maja 1998 so člani društva odprli svoj kulturni dom, Pavlovo hišo v Potrni, kjer je na ogled stalna razstava »Štajerski Slovenci«, v njej pa se odvijajo tudi druge kulturne prireditve društva (Lenart 2000: 157-159).

³⁸ Med avstrijskimi avtorji, ki priznavajo obstoj slovenske narodne manjšine na avstrijskem Štajerskem in imajo njeno vključenost v državno pogodbo za smiselno, so Unkart (1994) ter Čede in Fleck (2002b).

avstrijskem Štajerskem /.../ izpričujejo živi ljudje.« V poglavju o življenjskih zgodovinah bomo interpretirali tudi pripovedi dveh pripadnikov slovenske manjšine na Štajerskem.

4.2 Slovenska osamosvojitve v dnevnem tisku

Za analizo poročanja o osamosvajanju Slovenije smo izbrali štiri dnevnike. Slovenski par predstavljata nacionalno *Delo* (D) in regionalni *Večer* (V), avstrijski par pa nacionalni *Die Presse* (P) in regionalni *Die Kleine Zeitung* (KZ). *Delo* in *Die Presse*, ki izhajata v glavnih mestih (v Ljubljani oziroma na Dunaju), lahko glede na njun videz opredelimo kot »klasična« resna časopisa. Oba sta velikega formata, *Delo* je sicer nekoliko večje, v obeh je raba fotografij zelo zmerna, te zgolj dopolnjujejo besedilo. *Večer* in *Die Kleine Zeitung* sta regionalna³⁹ štajerska dnevnika, prvi izhaja v Mariboru in ima največ bralcev na področju SV Slovenije (Štajerska, Koroška, Pomurje), drugi, ki ima tudi nedeljsko izdajo, pa izhaja v Gradcu in je podobno kot *Večer* najbolj razširjen na Štajerskem (s posebno izdajo izhaja tudi na Koroškem). Oba sta tabloidnega formata; *Večer* je sicer dvakrat večji in ima na naslovnici uvodnik »Danes«, večjo napoved s fotografijo in nekaj manjših napovedi, *Die Kleine Zeitung* pa ima na naslovnici zgolj glavni napovedni naslov, veliko fotografijo, ki se običajno ne navezuje na naslov, in nekaj manjših napovedi.

Izbrane časopise smo analizirali med 25. junijem 1991 in 10. julijem 1991; v to obdobje smo tako zajeli napovedi razglasitve samostojnosti in neodvisnosti Slovenije 25. junija, poročanje iz desetdnevne vojne in prve odzive na konec vojne s podpisom Brionske deklaracije 8. julija. V vzorcu analiziranih dnevnikov je 14 števil *Dela*, posebna *Delova* izdaja *Slavnostno Delo*, 14 števil *Večera*, 14 števil *Die Presse* in 16 števil *Die Kleine Zeitung*.

Samo analizo smo vsebinsko razdelili na tri sklope. Najprej bomo predstavili poročanje vseh štirih dnevnikov o sprejemanju osamosvojitvenih aktov in razglasitvi neodvisnosti in samostojnosti Slovenije (čas od 25. do 27. junija), potem bomo predstavili poročanje dnevnikov o vojni v Sloveniji (med 28. junijem in 7. julijem), nazadnje pa še, kako so mediji pisali o zadnjem dejanju osamosvojitvene vojne, o Brionski deklaraciji (od 8. do 10. julija).

4.2.1 Razglasitev neodvisnosti in samostojnosti

Prva faza osamosvajanja se je v analiziranih časopisih začela z napovedmi: »*Jutri rojstvo neodvisne in samostojne države Slovenije*« (D 25. 6. 1991: 1), »*Slovenija pred*

³⁹ *Večer* in *Die Kleine Zeitung* opredeljujemo kot regionalna štajerska časopisa, ker sta oba najbolj brana na Štajerskem, tej regiji pa posvečata tudi največ pozornosti.

osamosvojitvijo« (V 25. 6. 1991: 1), »*Der Countdown zur Unabhängigkeit läuft*«⁴⁰ (P 25. 6. 1991: 1) in »*Slowenien, die Geburt eines Staates*«⁴¹ (KZ 25. 6. 1991: 1), ki izpostavljene v naslovju na naslovnica pričajo o pomembnosti dogodka. Naslovi so po Korošču (1998: 42) namreč najbolj izrazita prvina v pisnem poročevalstvu, naslovnice pa Hardt (2003: 608) razume kot »okna v realnost dneva; /../ manifestacije svetovnih nazorov v javnem diskurzu«.

Po razglasitvi neodvisnosti in samostojnosti na večerni seji parlamenta so naslovja sporočala: »*Republika Slovenija samostojna država!*« (D 26. 6. 1991: 1), »*Slovenija in Hrvaška samostojni državi*« (V 26. 6. 1991: 1), »*Slowenen und Kroaten sind selbständig*«⁴² (P 26. 6. 1991: 1) in »*Slowenien und Kroatien unabhängig!*«⁴³ (KZ 26. 6. 1991: 1). Dejanje samo je bilo opisano kot »*zgodovinsko zasedanje*« (P 26. 6. 1991: 2), »*u/resničen sen stoterih rodov*« (SD 26. 6. 1991: 1), »*odločilni korak*« (D 26. 6. 1991: 3). Slovenci so se po pisanju Večera podajali »*v neznano izkušnjo*« (V 26. 6. 1991: 1), »*v obdobje, ki ga doslej še nismo izkusili*« (prav tam). Sprejem ustavnega akta o samostojnosti in neodvisnosti je bil v časopisih označen tudi kot »*vrhunec prizadevanj slovenskega naroda, da si ustvari svoj lasten dom*« (V 26. 6. 1991: 3).

Razglasitev samostojnosti so kot pomembno zgodovinsko dejanje časopisi predstavljali prek izjav vodilnih političnih akterjev. Kučan je na primer povedal: »*Danes imamo pravico, da mu [poglavju v slovenski zgodovini] zapišemo na vrh neizpisane strani – samostojna, demokratična slovenska republika*« (V 27. 6. 1991: 2), Peterle pa: »*Pred tem dnevom so stoletja slovenske zgodovine, stoletja pričakovanj, da pridemo do lastne državnosti*« (V 25. 6. 1991: 4). Podobno je na mnenjski strani pod naslovom »*Vemo, da je to šele začetek*« akademski zgodovinar zapisal, da se s samostojnostjo končujejo 200-letne težnje Slovencev po svoji državi (D 26. 6. 1991: 5).

Zgodovinskost dogajanja je bila jasno izražena tudi v prispevku »*N: Ustvarjali so Slovenijo*« (SD 26. 6. 1991: 4-5), v katerem so bili kot tvorci Slovenije ob kralju Samu, knezu Koclju, Primožu Trubarju, Juriju Dalmatinu, Francetu Prešernu, Janezu Bleiweisu, Jožetu Plečniku, Edvardu Kocbeku in drugih predstavljeni sodobni politični akterji: Milan Kučan, France Bučar, Lojze Peterle, Janez Drnovšek, Dimitrij Rupel, Janez Janša, Jože Pučnik in Ciril Ribičič.⁴⁴

⁴⁰ V prevodu: Odštevanje do neodvisnosti poteka.

⁴¹ V prevodu: Slovenija, rojstvo države.

⁴² V prevodu: Slovenci in Hrvati so samostojni!

⁴³ V prevodu: Slovenija in Hrvaška neodvisni!

⁴⁴ Izpostavljeni so še Janez Vajkard Valvasor, Jurij Vega, Valentin Vodnik, Jernej Kopitar, Matija Čop, Anton Martin Slomšek, Fran Miklošič, Fran Levstik, Josip Stritar, Ivan Hribar, Janez Evangelist Krek, Jože Plečnik,

Podobno sta tudi avstrijska časopisa slovenski narod vzpostavljala prek zgodovine. V *Die Presse* so za osamosvojitve Slovenije zapisali, da ima v zgodovini Slovenije enak pomen kot osvoboditev alpskih Slovanov izpod Avarov, ki jo je v 7. stoletju vodil »slovanski vladar Samo« (P 26. 6. 1991: 3). V *Die Kleine Zeitung* so poudarili »nedvomno drugačnost« med jugoslovanskimi narodi, zato so evropske ministre pozvali: »N: Lernen Sie Geschichte, meine Herren Minister!«⁴⁵ (KZ 26. 6. 1991: 3).

V prvih dneh so časopisi predstavili zadnje sprejete osamosvojitvene akte, slovenska sta o tem poročala natančneje.⁴⁶ Delo slovenskih poslancev je bilo prikazano v okviru sodelovanja in enotnosti, ki poudarja sodelovanje akterjev, namesto sporov pa izpostavlja strinjanje in enotno delovanje.⁴⁷ Po pisanju obeh slovenskih dnevnikov so poslanci »predlagali«, »želeli« in »ponavljali nezadovoljstva«, »zanimale« so jih drugačne rešitve, imeli so kritične in umestne »pripombe«, »predloge« in »svoje poglede«, niso pa si nasprotovali. Enotnost poslancev v odločanju je bila izpostavljena tudi v naslovju: »Slovenska skupščina je z veliko večino sprejela tri osamosvojitvene akte« (D 26. 6. 1991: 3).

Nova slovenska zastava in državni grb, ki skupaj z državno himno predstavljata »osebno« izkaznico države (Grdina 2004: 772), sta bila v medijih ob sprejetju zakona tudi vizualno izpostavljena. V *Die Kleine Zeitung* je bil grb predstavljen ob velikem naslovu »Slovenija in Hrvaška neodvisni«, v posebnem okviru pa je bila izražena tudi podpora Sloveniji: »Veliko sreče Sloveniji! – Viel Glück Slowenien!« (KZ 26. 6. 1991: 1; prim. Priloga A). Na fotografijah je bila zastava prikazana, ko so jo dvigali na različnih prizoriščih (V 27. 6. 1991: 24), pa tudi na fotografiji skupine planincev, ki so zastavo prinesli na Triglav (SD 26. 6. 1991: 1). Kot so zapisali v *Večeru*, je s »simboličnim dejanjem« spuščanja stare jugoslovanske zastave in dviganjem nove slovenske Slovenija »vstopila v družino svobodnih samostojnih narodov« (V 27. 6. 1991: 2).

Rihard Jakopič, Ivan Cankar, Anton Korošec, Oton Župančič, Boris Kidrič, Edvard Kardelj in Josip Vidmar. Izpostavljeni »ustvarjalci slovenske zgodovine« so na kratko predstavljeni, besedilu pa so dodane tudi risbe, fotografije ali vinjete, vizualno nista upodobljena le kralj Samo in knez Kocelj (SD 26. 6. 1991: 4-5).

⁴⁵ V prevodu: Učite se zgodovino, gospodje ministri!

⁴⁶ *Delo* in *Večer* sta ob osamosvojitvi izdala posebni osamosvojitveni prilogi. *Večer* je v petstranski posebni prilogi predstavil različne, za Slovenijo pomembne podatke (predstavitev zakonov in državnih simbolov, statistična primerjava z Evropo, ker »za deželo, ki se osamosvaja in se vidi kot bodoči del razvite Evrope, primerjave z Jugoslavije ne smejo biti več merilo« (V 25. 6. 1991: 9), kronologija osamosvajanja, seznam političnih organizacij v Sloveniji in političnih predstavnikov Slovenije v tujini). Na *Slavnostno Delo* so s posebnim obvestilom »Slavnostno DELO je dokument časa in del nove slovenske zgodovine« (D 26. 6. 1991: 3) opozarjali že v redni številki. Datum njegove izdaje je pokrival poziv: »Shranite ta časopis – to je dokument zgodovine«, pod naslovom pa je bil ob stalnem napisu »Samostojen časnik za samostojno Slovenijo« zapisan še verz iz državne himne »... da rojak prost bo vsak, ne vrag, le sosed bo mejak ...«.

⁴⁷ Ta okvir se v literaturi o novičarskih okvirih ne pojavlja, zato smo ga opredelili kot okvir, ki je nasproten okviru konflikta.

V prvih dneh osamosvojitve so ob javnem nestrinjanju Evrope, ZDA in jugoslovanskih zveznih organov časopisi poudarjali posameznike, ki so podpirali osamosvojitvene težnje Slovenije,⁴⁸ prav tako pa tudi proslovensko naravnost tujih medijev, predvsem časopisov. V naslovju so tako sporočali, da »/z/ahodnoevropski mediji posvečajo veliko pozornost dnevu, ki sta ga Slovenija in Hrvaška določili za osamosvojitve« (D 25. 6. 1991: 5), da se »/p/ozornost medijev pred osamosvojitvenimi dejanji Slovenije /.../ stopnjuje ...« (D 26. 6. 1991: 4) in »NN: ORF sinoči o Sloveniji, N: Podpora slovenski odločitvi« (V 27. 6. 1991: 2). Delo (26. 6. 1991: 20) in Večer (26. 6. 1991: 1) sta kot znak podpore še isti dan objavila tudi zgoraj omenjeno naslovnico časopisa *Die Kleine Zeitung* s čestitkami v slovenščini.

Samo osamosvojitve Slovenije so časopisi poimenovali »rojstvo države«, podobne metafore so uporabljali tudi slovenski politiki. Peterle je tako »rojstvo Slovenije« primerjal z rojstvom otroka: »Veste, pri porodu je ponavadi tako, da se ženska nasmeje šele potem, ko se otrok rodi. Prej pa je nekaj trpljenja, nekaj muke« (V 25. 6. 1991: 4). Z razglasitvijo samostojnosti in neodvisnosti 26. junija je Slovenija dobila »rojstni list«, je še povedal Peterle (V 26. 6. 1991: 2). »Ob rojstvu« je bila Slovenija deležna številnih čestitk. Delo je bilo 25. junija polno logotipov osamosvajanja, med njimi sta se pojavila tudi »Slovenija, vse najboljše« in »Samostojna Slovenija 1991 Vse najboljše!«, čestitke slovenskih izseljencev in zamejcev pa so bile objavljene pod naslovom »Številne čestitke Sloveniji« (D 27. 6. 1991: 3).

Časopisi so slovensko državo vzpostavljali tudi z umeščanjem na zemljevid. V *Delu* je bila Slovenija prikazana kot del Evrope (SD 26. 6. 1991: 1; prim. Priloga B), v *Die Presse* pa kot del razpadajoče Jugoslavije (P 26. 6. 1991: 3; prim. Priloga B). V slednjem je bila sprememba na zemljevidu posebej poudarjena tudi z besedo: »Politični zemljevid Evrope od današnje srede ni več identičen z dosedanjim« (P 26. 6. 1991: 1).

Okvir enotnosti in sodelovanja, prek katerega je bilo predstavljeno delo slovenskih poslancev, je bil uporabljen tudi pri poročanju o slovesnostih v počastitev razglasitve samostojnosti in neodvisnosti Slovenije. Povsod so bili poudarjeni dviganje nove slovenske zastave, pester kulturni program (različni pevski nastopi, recitacije, spremljevalni glasbeni program ipd.), zvonjenje cerkvenih zvonov, sajenje lip in kurjenje kresov, hkrati pa tudi njihov simbolni in zgodovinski pomen: »N: Osamosvojitve bo vsa Slovenija proslavila z ljudskim rajanjem in kurjenjem kresov« (D 25. 6. 1991: 4). Enotnost Slovencev je dodatno poudaril še prvi Svetovni slovenski kongres, ki je od 26. do 28. junija zasedal v Ljubljani in je

⁴⁸ Izpostavljena sta makedonski predsednik Kiro Gligorov: »Razdružitve Slovenije in Hrvaške je dejstvo« (D 25. 6. 1991: 2) in bosansko-hercegovski predsednik Alija Izetbegović: »Izetbegović pravi, da je osamosvojitve legitimna« (D 27. 6. 1991: 2).

simbolično združil Slovence doma in po svetu: »PN: *Novo državo priznavajo vsi Slovenci*« (V 28. 6. 1991: 15).

Prva opozorila o možnosti vojaške intervencije JLA so se pojavila že dan po razglasitvi samostojnosti: »N: *Če bo treba, bo slovenska policija mejne prehode branila tudi s silo*« (D 27. 6. 1991: 3), »NN: *Prvi dan slovenske in hrvaške samostojnosti v znamenju napetosti ob meji, N: Slovesno kljub zveznim grožnjam*« (V 27. 6. 1991: 1), »*Hochspannung und bewaffnete Miliz am Loibl-Paß*«⁴⁹ (P 27. 6. 1991: 5), »N: *Armee läßt schon die Panzer rollen*«⁵⁰ (KZ 27. 6. 1991: 2). A četudi so preleti armadnih letal ob razglasitvi samostojnosti in neodvisnosti Slovenije Ljubljano malo prestrašili, slovesnosti niso skalili, so zapisali v *Večeru*, »/v/čerajšnje 'nagajanje' pa je še bolj združilo Slovence« (V 27. 6. 1991: 2).

4.2.2 Agresija J(L)A

Delo, Večer, Die Presse in *Die Kleine Zeitung* so dogajanje naslednjih desetih dni ubesedovali predvsem prek okvira fizičnega konflikta, ki poudari konflikt med posamezniki, skupinami ali institucijami (Semetko in Valkenburg 2000: 95). Vzpostavljen je bil z besedami in besednimi zvezami »agresija«, »brutalno zatiranje majhnega naroda«, »divjaško izživljanje besnih okupatorjev«, »gverilska/klasična/totalna vojna«, »ostri/srditi/težki boji«, »spopad«, »vse prej kot premirje«, »vojaške akcije«, »vojne razmere«, »zasedba« in »zatiranje majhnega naroda«. V agresiji udeležene subjekte so poimenovali »armada«, »borci«, »branitelji«, »junaki/heroji«, »naši/naša vojska«, »oborožene sile«, »okupator/okupatorska vojska«, »policisti«, »ranjeni«, »teritorialci«, »ujetniki«, »vojaki JLA/JA« in »žrtve«, njihova dejanja pa z glagoli »bombardirati«, »boriti se«, »groziti«, »streljati«, »napasti«, »obstreljevati«, »prodirati«, »umirati« in »braniti se«. Kraji dogajanja so bili »bitka«, »bojišče«, »fronta«, »ozemlje Slovenije«, »šentiljska/limbuškopekrska fronta« in »zgodna dežela Slovenija«.

Uporabljeni jezik pogosto spominja na diskurz druge svetovne vojne (»boj proti okupatorju«, »junaki/heroji«, »kapitulacija«, »okupatorji«, »partizani«, »pustiti življenje v boju za svobodo«). Novinarji analiziranih časopisov so na čas druge svetovne vojne spominjali tudi s primerjavami. Taktiko TO so primerjali s partizansko (P 29., 30. 6. 1991: 2), o stanju, ki je ostalo po odhodu »okupatorja« pa so zapisali: »Še najbolj je bilo podobno terorju izpred dobrega pol stoletja, vendar domačini tam okoli pravijo, da takrat ni bilo tako hudo« (D 4. 7. 1991: 3).

⁴⁹ V prevodu: Napetosti in oborožene milice na prelazu Ljubelj.

⁵⁰ V prevodu: Armada je že spustila tanke.

Osamosvojitveno vojno, ki so jo poimenovali tudi »državljanska vojna v Jugoslaviji«,⁵¹ »vojna v Sloveniji«,⁵² »balkanska vojna« ali »krizno območje«, so primerjali tudi z vstajo v vzhodnem Berlinu leta 1953, z madžarsko vstajo v Budimpešti leta 1956, s praško pomladjo leta 1968 in s pokolom demonstrantov na pekinškem Trgu nebeškega miru leta 1989, *Večer* pa celo z Maistrovo zasedbo Maribora – v njem so zapisali, da se je o usodi Slovenije »ponovno enkrat odločalo na njenih severnih mejah« (V 29. 6. 1991: 1). Oba avstrijska časopisa sta opozorila na podobno napeto stanje na Balkanu »na današnji dan« pred 77 leti v Sarajevu, ko je bil v Sarajevu ubit avstrijski prestolonaslednik Franc Ferdinand (P 28. 6. 1991: 1; KZ 29. 6. 1991: 9).

Junaki vojne za Slovenijo so bili v časopisih vzpostavljeni prek okvira človeške zgodbe (»human interest«). Značilnost tega novičarskega okvira je osredotočanje na zgodbe posameznikov, poudarjanje posledic dogajanja, v našem primeru vojne, novice pa se tako personalizira in dramtizira (Semetko in Valkenburg 2000: 96). Na primer: »Lučaj oddaljeni umirajo možje, s katerimi smo si pred nekaj minutami izmenjali nekaj besed. Svoje življenje so pustili v boju za svobodo in neodvisnost svoje domovine« (KZ 30. 6. 1991: 11).

Kot junaki so bili na primer izpostavljeni vrhniški radioamaterji, ki so motili zveze tankovskih poveljnikov z »Avsenikovimi poskočnicami« ali s »pogrebno koračnico« (D 1. 7. 1991: 14). Polno imenovana Mariborčanka je *Večerovemu* fotografu pomagala rešiti fotoaparata s filmom pred oficirji JLA, kasneje pa je o tem povedala: »Nič me ni bilo strah, kaj me bo strah, več kot ubiti me tako ali tako ne morejo.« (V 28. 6. 1991: 8).

Bolj dramatično so bili izpostavljeni padli junaki. Za prvo slovensko smrtno žrtev, ki je padla v bojih, je v osmrtnicah pisalo: »pod streli okupatorja /.../ je ugasnilo /.../ življenje«, »pri obrambi slovenske samostojnosti je umrl« in »pri izvrševanju vojaških dolžnosti obrambe suverenosti in neodvisnosti Republike Slovenije je preminil« (D 29. 6. 1991: 15). V komentatorskem poročilu s pogreba »N: Pretresljivo zadnje slovo od ubitega teritorialca« (D 1. 7. 1991: 4) je pisalo, da je pogreb potekal ob grmenju in dežju, ki se je kasneje spremenilo v točo: »kot da se s /.../ smrtjo ni mogla sprijazniti niti narava (morda celo bog)«. Fotografija ob besedilu je bila podpisana s »PP: Slovo od slovenskega junaka – Slovo od /.../ žrtve spopada z okupacijsko vojsko v Trzinu«.

Kot junaki so bile izpostavljene tudi naključne smrtne žrtve. V osmrtnicah dimnikarju, ki je umrl v streljanju med slovensko milico in JLA, je pisalo »pod streli okupatorja« in

⁵¹ Poimenovanje »Državljanska vojna v Jugoslaviji« se pojavlja tudi kot občasen paginalni naslov v *Die Kleine Zeitung*.

⁵² Tudi poimenovanje *Vojna v Sloveniji* se pojavlja kot začasen paginalni naslov v *Večeru*.

»rafalski streli so iz naše novo ustanovljene družbe iztrgali ...« (V 1. 7. 1991: 15), čeprav se je kasneje izkazalo, da je dimnikarja ubila krogla miličnikov. Pri izpostavljanju žrtev je zanimivo tudi to, da je bila na fotografiji objavljena le ena slovenska žrtev (znani filozof, ki je umrl v Gornji Radgoni), medtem ko so bile žrtve v JLA in med tujci pogosto na objavljenih fotografijah.

Analizirani časopisi so identiteto Slovencev vzpostavljali predvsem v nasprotju z identiteto vojakov JLA. Slednji so bili prikazani precej negativno: »N: Streljanje na ljudi je za JA 'redno delo'« (D 29. 6. 1991: 3), »N: Armada je vladi ušla z vajeti« (D 2. 7. 1991: 3), vseeno pa so časopisi vzpostavljali razliko med »mladimi in neizkušenimi« vojaki, ki so se »pripravljani pogovarjati«, ter »agresivnimi častniki« in »neuravnovešenimi poveljniki«, ki so z vojniki zgolj »manipulirali«. Slovenci so bili nasprotno prikazani kot dobri,⁵³ odločni,⁵⁴ zavzeti⁵⁵ in vztrajni⁵⁶ borci, ki se borijo za svojo državo.⁵⁷ V *Die Kleine Zeitung* je pisalo tudi, da »so zadnji, ki jim lahko očitamo od jeze zaslepljen nacionalizem« (KZ 28. 6. 1991: 7). Ključni dejavnik za to, da so sicer »miroljubni« Slovenci boljši borci, so časopisi videli v narodni enotnosti, Beograd pa se je po pisanju *Dela* nad Slovenijo »spravil na edini točki, na kateri je Slovenija kot država zares močna, na obrambi« (D 28. 6. 1991: 7). V *Die Kleine Zeitung* so boj med TO in JLA opisali kot »N: Ein David gegen Goliath«⁵⁸ (KZ 5. 7. 1991: 9).

4.2.3 Brionska deklaracija

Po dobrem tednu bojev, ko se je konflikt na vojaški ravni začel umirjati, so se na časopisne fotografije vrnile »plapolajoče« slovenske zastave: »PP: Visoko dvignjena zastava« (D 5. 7. 1991: 3) in »PP: Na meji z Avstrijo spet dominira slovenska zastava« (P 2. 7. 1991: 3). Zastave so pomembno simbolizirale slovensko ozemlje: »Nad kadečimi razvalinami mejne postaje plapola slovenska zastava.« (P 29., 30. 6. 1991: 3) in »Nove slovenske zastave še vedno plapolajo v deželi ...« (KZ 29. 6. 1991: 4).

Vojna se je uradno končala nekaj dni kasneje z Brionsko deklaracijo, ki jo je slovenska javnost sprejela zelo različno: »PN: Slovenija je izbirala med vojno in mirom« (D 10. 7. 1991:

⁵³ »Toda glede na ovire, ki jih [vojake JLA na poti do Radgone] še čakajo, tja skoraj gotovo ne bodo prišli« (V 3. 7. 1991: 3).

⁵⁴ »Šentilj se /.../ še drži. Policisti in teritorialci, sajasti od smodniškega dima, zagotavljajo, da ne bo nikoli padel« (V 3. 7. 1991: 16).

⁵⁵ »Za nas obstaja samo pot v svobodo ali smrt« (P 6., 7. 7. 1991: 3).

⁵⁶ »N: Slovenije ne bodo uklonili« (D 28. 6. 1991: 3), »Niti eden se ne bo umaknil pred oboroženimi silami, niti en Slovenec ne bo pobegnil v Avstrijo« (KZ 1. 7. 1991: 11).

⁵⁷ »Svoja življenja žrtvujemo, ne damo pa naše svobode« (KZ 4. 7. 1991: 8).

⁵⁸ V prevodu: David proti Goljatu.

1) in »N: *Inoffiziel spricht man vom Diktat von Brioni*«⁵⁹ (KZ 9. 7. 1991: 4). »N: *Krhek brionski dogovor*« (D 9. 7. 1991: 1) se je vseeno spremenil v trajen mir, slovenski poslanci pa so, kot je upal *Večerov* komentator, dojeli njen pomen in jo sprejeli »s stisnjenimi zobmi« (V 10. 7. 1991: 1).

Analizirani časopisi so se zavedali svojega pomena v vojni, po njihovem pisanju so se novinarji borili »na obveščevalni fronti«. V *Die Kleine Zeitung* so tako zapisali tudi, da »v Sloveniji vedo, da majhen narod potrebuje 'dobro novinarstvo'. Fotografe in novinarje pustijo povsod in ti takoj ponudijo sliko in poročila o junaških Slovencih, ki so se postavili v bran proti premoči in to s pravičnostjo in velikodušnostjo« (KZ 6. 7. 1991: 5). Pomoči novinarjev so se zavedali tudi politiki; Peterle se je novinarjem ob koncu vojne »zahvalil za njihovo pomoč pri prodiranju resnice v svet« (D 5. 7. 1991: 3).

Časopisi so se dotaknili tudi vprašanja propagande, vendar le, ko naj bi šlo za propagando zvezne vlade ali JLA, na primer: »N: *JA zdaj trdi, da ni nikjer napadla ljudi*« (D 29. 6. 1991: 5). Na drugi strani so analizirani časopisi pisali o »sto mrtvih in ranjenih« po prvem dnevu vojne. Kasneje, ko se je ta informacija, ki so jo povzeli po uradnem sporočilu slovenske vlade, izkazala za pretirano,⁶⁰ noben analizirani časopis ni izrecno opozoril na to.

Propagandna vloga domačih časopisov se je jasno pokazala tudi v naslovju, ki je pozivalo in spodbujalo k boju za samostojnost, neodvisnost in suverenost: »'Če zdaj popustimo, bomo pokopani za vekomaj'« (D 1. 7. 1991: 4) in »Slovenije ne bodo uklonili« (D 28. 6. 1991: 3). Podobno spodbujevalno funkcijo je imel tudi prispevek z naslovom »Izgubljena bitka urednika /.../«, v kateri je *Delo* s psevdonimom podpisan komentar v *Neodvisnem Dnevniku* obtožilo »psihološke kolaboracije«, sploh naj bi bila cela številka časopisa »takšna, kot bi bili Slovenci sami naravnost prosili, naj nas okupator masakrira«, so zapisali v *Delu* (D 1. 7. 1991: 2). O pomenu propagande v vojnem času je na *Delovih* mnenjskih straneh pisal tudi akademski komunikolog (D 3. 7. 1991: 6).

4.2.4 Diskusija: vojna je nastala v časopisih

Informativni mediji – radio, televizija in časopisi – so prva skupina medijev, ki je v času osamosvajanja Slovenije ponudila interpretacije in razlage dogajanja ter ga tudi poimenovala. Kot smo ugotovili v analizah slovenskih in avstrijskih dnevnikov, je sprva pričakovano »razkazovanje moči JLA« zamenjala »agresija JLA«, ki se je po nekaj dneh spremenila v

⁵⁹ V prevodu: Neuradno se govori o diktatu z Brionov.

⁶⁰ Bajt in sodelavci (1996: 471) navajajo, da je v vojni za Slovenijo umrlo 72 ljudi, po zadnjih podatkih pa 83 (prim. Urbanc 2006).

»vojno«. Časopisi so svoje trditve navezali na državne predstavnike, s čimer so jim pripisali verodostojnost; podobno vlogo so imeli tudi prepisi govorov, objave dokumentov, diplomatskih pisem in uradnih izjav v slovenskih dnevnikih. Tako so posamezniki (predvsem novinarji in politični akterji, ki so bili glavni vir informacij), katerih mnenja, ideje in pogledi so bili predstavljeni v medijih, prek svojega specifičnega diskurza definirali in konstruirali slovensko družbeno realnost v zadnjih dneh junija in v začetku julija 1991 (prim. McQuail 2006; McNair 1998).

Ker so časopisna besedila po svoji naravi bogata z informacijami in zato pomensko bolj zaprta ter vodijo k bolj ali manj jasnemu zaključku, dopuščajo zgolj en pogled (McQuail 2006: 387). Ugotovili smo že, da je vsebina novinarskega prispevka odvisna od novinarjeve predstave o svojem namenu, od potreb in želja bralcev ter od namena sporočanja oziroma od nalog, ki jih želi medij uresničiti (prim. Erjavec 1999), pomen novic pa pomembno določajo tudi novičarski okviri, ki usmerjajo sprejemnikovo mišljenje (Entman 1993: 52). Analizirani dnevniki so mišljenje svojega občinstva usmerili prek okvira fizičnega konflikta. Akcije JLA v Sloveniji so predstavili kot vojaško agresijo in ne kot poskus ohranitve enotne države, kot sta sporočala uradni Beograd in Tanjug. S tem ko so tako slovenski kot avstrijski dnevniki uporabljali jezik, ki spominja na diskurz druge svetovne vojne, so vojaškim akcijam v Sloveniji pripisali poseben pomen. Tako ni šlo za »običajne« vojaške akcije vlade, s katerimi bi pomirila nezadovoljstvo in upiranje dela državljanov; po pisanju analiziranih dnevnikov je šlo za »boj proti okupatorju«, za »brutalno zatiranje majhnega naroda«, za »totalno vojno«.

V slovenskem tisku so fotografije, ki po Hallu niso »bistveni sestavni del sodobnega časnika«, a mu vedno »dodajo novo razsežnost pomena« (1972/2004: 195), podpirale idejo okupacije oziroma vdora tuje vojske in posledično materialno škodo (Hardt 2003). V času osamosvajanja so kot ideološko in kulturno sprejemljive reprezentacije realnosti »gradile fotografsko pripoved, ki je pripomogla k strukturiranju realnosti dogodkov« (Hardt 2003: 607). Z reprodukcijo skupnih vrednot so krepile tudi občutek solidarnosti: »Tradicionalne vrednote nesebičnosti, pravičnosti ali dobrih sosedskih odnosov izvirajo iz številnih reprezentacij skrbi za mlade moške v uniformah, vojaškega pritiska, prisrčne dobrodošlice srbskim materam ali postopanja z zajetimi jugoslovanskimi vojaki« (Hardt 2003: 623).

Podobno je bila solidarnost s Slovenijo izražena na fotografijah v avstrijskem tisku: te niso prikazovale žrtev vojne med pripadniki TO, temveč svojo pomoč sosednji državi v zdravljenih in sanitetnem materialu. Prek fotografij grafita, ki enači JLA s kljukastim križem, napisa »Okupatorji - domov!« (KZ 7. 7. 1991: 3) in plakatov z graškega shoda za mir in svobodo v Sloveniji in na Hrvaškem so Sloveniji izražali podporo. Dobre sosedske odnose so

poudarjali tudi drugače: »/.../ naša sosedska dolžnost v tem času je, da zahodnoevropske države roteče pozovemo: brutalnega zatiranja majhnega naroda v srcu Evrope ne smemo dolgo trpeti« (KZ 3.7. 1991: 3). Avstrijci so prijazno čakali na slovenske begunce, otrokom, ki so bili v Gradcu na jezikovnem tečaju, so omogočili nadaljnje bivanje »v varni Avstriji« (KZ 30. 6. 1991: 9), ob koncu vojne pa je *Die Kleine Zeitung* skupaj z *Večerom* začel dobrodelno akcijo zbiranja pomoči za obnovo uničene Gornje Radgone.

Zgodovina, identiteta in zastava so po Billigu (2004: 72) dovolj, da se skupina prepozna kot »mi« – da se prepozna kot narod, pa je pomembno tudi poimenovanje »nas«. Slovenska dnevnikarja sta zgodovino poudarjala z opisi osamosvojitve kot »vrhunca prizadevanj slovenskega naroda, da si ustvari svoj lasten dom« (V 26. 6. 1991: 3), podobno sta osamosvojitvi pripisovala zgodovinski pomen za slovenski narod tudi avstrijska dnevnikarja. Slovensko narodno identiteto so *Delo*, *Večer* in *Die Kleine Zeitung* vzpostavljali prek pozitivnih opisov Slovencev kot dobrih »braniteljev« svoje domovine, nasproti pa so jim postavljali negativne opise »agresorske« JLA. Prav tako je nova »plapolajoča« slovenska zastava v vseh štirih dnevnikih nenehno označevala slovenskost.

4.3 Slovenska osamosvojitve v šolskih učbenikih

V analizo šolskih učbenikov smo zajeli 19 slovenskih in avstrijskih učbenikov. Med slovenskimi smo analizirali štiri osnovnošolske zgodovinske učbenike, dva učbenika za državljansko vzgojo in etiko⁶¹ ter šest zgodovinskih učbenikov za srednje šole. Med avstrijskimi učbeniki smo analizirali pet osnovnošolskih učbenikov za zgodovino in družboslovje ter dva srednješolska učbenika za zgodovino.

Šolski učbeniki, ki smo jih zajeli v analizo, so različno stari, nekaterih se pri pouku ne uporablja več, spet drugi služijo le kot dodaten učni pripomoček, vendar pa tega v sami analizi nismo upoštevali. Avstrijske učbenike smo izbrali v naključno izbranih osnovnih in srednjih šolah v Gradcu, slovenske učbenike pa podobno na naključno izbranih mariborskih osnovnih in srednjih šolah.

Analizo učbeniških besedil smo razdelili na dva dela. Že po prvi stopnji kritične diskurzivne analize se je pokazala razlika, kako posamezna učbeniška besedila delujejo znotraj širšega nacionalnega šolskega/učbeniškega diskurza, zato bomo ločeno predstavili ugotovitve analize avstrijskih in slovenskih učbenikov.

⁶¹ Učiteljica neke mariborske osnovne šole, ki je v telefonskem pogovoru potrdila, katere učbenike uporabljajo na njihovi šoli, je povedala, da osamosvajanje Slovenije obravnavajo tudi pri Državljski vzgoji in etiki, vendar se potrjeni učbeniki za ta predmet teme osamosvajanja redko dotaknejo (prim. Filipčič 2006a), pa še takrat na kratko (prim. Milharčič Hladnik in dr. 1999).

4.3.1 Osamosvojitve kot posledica padca komunizma v vzhodni Evropi

Proces osamosvajanja Slovenije je v analiziranih avstrijskih osnovnošolskih učbenikih obravnavan v kontekstu padca komunizma v vzhodni Evropi, hladne vojne in vzpostavljanja novega reda v tem delu Evrope, v dveh srednješolskih učbenikih (Wald in dr. 1998; Cechovsky in dr. 2003) pa v kontekstu sodobnih kriznih žarišč. V vseh učbenikih je izpostavljena konfliktnost dogajanja. Avtorji osnovnošolskih učbenikov v kontekstu zloma komunističnega režima v vzhodni Evropi namreč obravnavajo tudi izraze nezadovoljstva s komunističnim režimom oziroma »*krvavo zatrite ljudske vstaje v vzhodni Evropi*« (Huber in dr. 1998: 115) že pred letom 1989. Gre za dogodke, s katerimi so osamosvojitve Slovenije primerjali tudi analizirani časopisi (vstaji v vzhodnem Berlinu in na Madžarskem v 50. letih, praška pomlad leta 1968). Tako opisan komunistični režim dobi negativno konotacijo (enostrankarski sistem, nepopolno varovanje človekovih pravic, nasilno zatiranje uporov in »*volje*« ljudstva).

Učbeniki razlagajo, da je bilo razpadanje večnacionalnih držav v Evropi posledica padca komunizma. Razpad Jugoslavije obravnavajo pod naslovi »*Jugoslawien – ein Vielvölkerstaat zerbricht*«⁶² (Ebenhoch 2003: 94), »*Der Vielvölkerstaat Jugoslawien – die Bombe explodiert*«⁶³ (Huber in dr. 1998: 115), »*Unruheregion Balkan*«⁶⁴ (Lemberger 2002: 125) in »*Der Zerfall Jugoslawiens*«⁶⁵ (Rettinger in Weissensteiner 1997: 66; Cechovsky in dr. 2003: 131), Sloveniji pa znotraj tega namenijo le nekaj vrstic.

Ključni dejavniki za razpad Jugoslavije, ki jih poudarjajo avstrijski učbeniki, so »*stara nasprotja*« med Srbi in Hrvati, nezadovoljstvo »*bogatih Slovenije in Hrvaške*« ter vedno slabše gospodarstvo z visoko inflacijo. Huber in sodelavci (1998 in 2003) še najbolj natančno opišejo začetek razpadanja: »*Do pravih vojnih spopadov je prišlo, ko sta Slovenija in Hrvaška zapustili skupno državo in junija 1991 razglasili neodvisnost. Jugoslovanska zvezna armada je zato napadla Slovenijo*« (Huber in dr. 1998: 115). Poudarijo tudi izredno bližino vojne: »*Streljalo se je tudi neposredno na avstrijski meji*« (Huber in dr. 2003: 75). Vojna v Sloveniji se je končala na pritisk zahoda, »*zvezna armada*« oziroma »*Srbi*« so se umaknili, vojaški konflikt pa se je nadaljeval na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, nazadnje pa tudi na Kosovu – tako nadaljnji potek opisujejo avstrijski učbeniki.

⁶² V prevodu: Jugoslavija – večnarodna država se razbija.

⁶³ V prevodu: Večnarodna država Jugoslavija – bomba je eksplodirala.

⁶⁴ V prevodu: Nemirno območje Balkana.

⁶⁵ V prevodu: Razpadanje Jugoslavije.

Kratkotrajnost slovenske osamosvojitvene vojne je izrecneje poudaril le Lemberger (2002: 125). Razpad Jugoslavije je nazorno prikazal z zemljevidi in s kronologijo dogodkov na Balkanu. Dva zemljevida prikazujeta še enotno Jugoslavijo na začetku leta 1991 ter že razdeljeno oktobra 2002, tretji pa kaže območja spopadov in bilanco žrtev. V slovenski »desetdnevni vojni« je po njegovih podatkih umrlo 67 ljudi, 24.000 pa je bilo beguncev in izgnancev (Lemberger 2002: 125).

4.3.2 Osamosvojitve kot uresničitev samoodločbe naroda

Analizirani slovenski učbeniki osamosvojitve Slovenije predstavljajo kot logično posledico vse večjih trenj v Jugoslaviji po Titovi smrti. Gospodarska in politična kriza sta se v 80. letih poglobljali, vedno bolj pogosti so bili tudi mednacionalni spori, razlagajo slovenski učbeniki. Slovensko nezadovoljstvo z Jugoslavijo zelo nazorno opišejo M. Černič Istenič in sodelavci: »Ta država [Jugoslavija] ni bila demokratična in ni ustrezala interesom slovenskega naroda, saj je ovirala gospodarski in kulturni razvoj ter svobodo posameznika« (1999: 14).

Samo osamosvajanje je v slovenskih učbenikih poimenovano tudi kot »pot v samostojnost« (Dolenc in dr. 2003: 163), »boj za samostojnost« (Nešović in Prunk 1993: 249), »prelomen dogodek v slovenski zgodovini« (Razpotnik in Snoj 2005: 171) in »rojstvo samostojne Slovenije« (Dolenc in Gabrič 2002: 240). Pomembni dogodki pred samo razglasitvijo samostojnosti, ki so naštetih v učbenikih, so objava nacionalnega programa v 57. številki Nove revije, uvedba večstrankarskega sistema in prve demokratične volitve z zmago koalicije Demos ter plebiscit za osamosvojitve, s katerim so Slovenci »potrdili svojo samoodločbo in stopili na pot svoje samostojne države« (Berzelak 1992: 197). Avtorji učbenikov te dogodke predstavijo zelo jedrnato ali pa jih le omenijo. Za slovesno razglasitev samostojne in neodvisne Slovenije tako omenijo, da je potekala »v slovesnem ozračju, a hkrati v pričakovanju možnega napada jugoslovanske vojske« (Razpotnik in Snoj 2005: 171).

Vojno za Slovenijo analizirani učbeniki večinoma opisujejo jedrnato. Slovesni razglasitvi samostojnosti in neodvisnosti je sledilo »nasilno posredovanje in poskus trajne okupacije« (Kern in dr. 2003: 219). Vsi omenjajo »srdite spopade z žrtvami«, »obstreljevanje civilnih ciljev«, »hujše spopade«, a jih ne obravnavajo natančneje. Repe (1995) na primer zgolj poudarja: »S posrečeno kombinacijo policijskih in vojaških akcij, natančnih informacij in analiz dogajanja v armadi, /.../ obveščanja svetovne javnosti, diplomatske dejavnosti in drugih ukrepov ji je [Sloveniji] uspelo napad zaustaviti« (1995: 317). V kasnejši izdaji pa Repe (1998: 232) piše le, da se je vojaška intervencija s posredovanjem Evropske skupnosti

končala po desetdnevnih spopadih. V večini učbenikov so »boji« še najbolj jasno prikazani na grafikah (prim. Repe 1995; Otič 1999; Razpotnik in Snoj 2005; Nešović in Prunk 1993).

Brionska deklaracija, ki je določala trimesečni moratorij na osamosvojitvene akte, je po pisanju Dolenca in sodelavcev (2003: 165) le še pospešila osamosvojitve Slovenije. Nasprotno ji Nešović in Prunk pripisujeta negativen značaj: voditelji sprtih strani naj bi jo bili »prisiljeni podpisati« (1993: 251). Vsekakor je »desetdnevna vojna /.../ potrdila slovensko enotnost in odločnost na začrtani poti,« pišeta Dolenc in Gabrič (2002: 246), Republika Slovenija pa je »s samoodločbo državljanov na demokratičen in državnoopraven način postala neodvisna država«, zaključuje Berzelak (2003: 194).

4.3.3 Diskusija: državljanska ali osamosvojitvena vojna?

Podobno kot časopisna tudi učbeniška besedila, ki posredujejo »uradno znanje«, za katerega v posamezni družbi velja, da ga morajo posamezniki imeti o družbeni skupnosti, v kateri živijo (prim. Kovač in dr. 2005), vodijo k bolj ali manj jasnemu zaključku. Tako avstrijski kot slovenski učbeniki so po časopisih prevzeli poimenovanje dogajanja: šlo je za vojno. Ključna razlika se je pokazala v kontekstu, v katerem je dogajanje na začetku 90. let prikazano. Avstrijski učbeniki razpad Jugoslavije predstavljajo kot posledico velikih družbenih sprememb v Evropi ob koncu 80. let. Osamosvojitve Slovenije obravnavajo kot del širšega procesa razpadanja Jugoslavije oziroma kot začetek jugoslovanskih državljanskih vojn. Zaradi kratkotrajnosti je vojaškemu konfliktu v Sloveniji znotraj diskurza o razpadu Jugoslavije namenjenih le nekaj vrstic, zato pa učbeniki poudarjajo njegovo bližino. Nasprotno slovenski učbeniki osamosvajanje Slovenije obravnavajo v poglavju o razpadanju Jugoslavije, ki je ločeno od drugih procesov v Evropi tistega časa, s katerimi vzročnih povezav skoraj ne vzpostavljajo. Osamosvojitve Slovenije predstavljajo predvsem kot naravno pravico vsakega naroda do samoodločbe in kot logično posledico vse večjih nacionalnih, gospodarskih in političnih nasprotij v Jugoslaviji.

Tako avstrijski in slovenski uporabniki šolskih učbenikov – učenci in dijaki, ki njihovo vsebino dojemajo kot »neizpodbitno resnično« (Čepič in Vogrinčič 2003: 317) – dobijo različno sliko dogajanja v Sloveniji junija in julija 1991. Slovenska in hrvaška razglasitev samostojnosti avstrijskim učencem in dijakom predstavljata povod za kasnejšo državljansko vojno, slovenska vojna za samostojnost pa prvi vojaški konflikt v razpadajoči Jugoslaviji, ki se je kasneje iz Slovenije preselil v druge republike. Nasprotno slovenski učenci in dijaki isti vojaški konflikt spoznajo kot pravo vojno s »poskusom trajne okupacije«, s »srditimi spopadi

z žrtvami« in z »obstreljevanjem civilnih ciljev«, ki pa jo slovenski zgodovinarji opisujejo kratko in jedrnato.

Čepič in A. Vogrinčič (2003: 317) trdita, da naslovniki v učbenikih ne pričakujejo ideoloških implikacij, ki so prisotne v konkretnih jezikovnih uporabah. Poudarjata, da se lahko z uporabo določenih besednih zvez pri uporabnikih učbenikov aktivira »cel kup dvoumnih domnev, ki se tiho nalagajo v njihovem trajnem spominu in posredno vplivajo na reorganizacijo njihove zaledne vednosti« (Čepič in Vogrinčič 2003: 324). Po van Dijk gre za »upravljanje z umom« (v Čepič in Vogrinčič 2003: 324), pri katerem slovenski učbeniški diskurz razvija, spodbuja in krepi tiste norme, vrednote, prepričanja in stališča, ki so koristna za dominantno skupino: vzdržuje idejo vojne, ki je prinesla slovensko državnost, a je bila v primerjavi z drugimi vojnami na slovenskih tleh prekratka, da bi jo natančneje opisovali.

Bolj natančno vojno v slovenskih učbenikih prikazuje dopolnilni vizualni material. Perlmutter (v Griffin 1999: 151) poudarja, da so fotografije v šolskih učbenikih izbrane na podlagi tradicionalnih vzorcev predstavljanja določenih tem. Tako se je vanje iz časopisov prenesla ideja okupacije, ki je bila predstavljena na fotografijah tankov na slovenskih cestah, ki so za seboj pustili razdejanje, materialno škodo in žrtve, ter na zemljevidih Slovenije z vrisanimi smermi premikov tankovskih enot, cilji zračnih napadov in prizorišči večjih neposrednih spopadov. Hkrati fotografije v učbenikih osamosvojitve prikazujejo tudi kot formalno spremembo državnosti s prikazovanjem menjanja državnih označb na mejnih prehodih. V nekaterih učbenikih so na portretnih fotografijah izpostavljeni glavni politični akterji, v skoraj vseh pa je tudi fotografija dviganja »slovenske« zastave na slovesni razglasitvi samostojnosti in neodvisnosti 26. junija 1991 v Ljubljani (prim. Priloga C). Da so v šolskih učbenikih ponavadi objavljene bolj ali manj enake fotografije, opozarja tudi Griffin (1999: 132).

4.4 Življenjske zgodovine

V tem poglavju bomo predstavili analizo pogovorov s štirimi avstrijskimi državljani, ki so na različne načine povezani s Slovenijo. Terenska raziskava na avstrijskem Štajerskem je potekala v več fazah. Najprej je bilo treba najti ustrezne informatorje, ki bi nas lahko usmerili k zanimivim ljudem, ki so na tak ali drugačen način povezani s Slovenijo, ki so doživeli slovensko desetdnevno vojno in ki se je tudi spominjajo. Tako smo že na začetku izločili informante, mlajše od 25 let. Domačini, s katerimi smo bili v Gradcu v stiku, pogosto sploh niso vedeli, da na Štajerskem živijo pripadniki slovenske manjšine, le nekateri so znali povedati, da slovenska manjšina živi predvsem v okolici Radgone. Za pomoč pri izbiri

informantov smo se zato obrnili na Kulturno društvo Člen 7 za štajerske Slovence, prek katerega smo vzpostavili stik s tremi kasnejšimi informanti. Stik s četrtem informantom smo vzpostavili preko zapisa v eni od slovenskih revij.

Za analizo spomina smo si izbrali dva pripadnika slovenske manjšine na avstrijskem Štajerskem in dva Avstrijca, ki sta različno povezana s Slovenijo (eden že celo življenje živi ob avstrijsko-slovenski meji, drugi je odraščal v Sloveniji kot pripadnik nemško govoreče narodne skupnosti). Na podlagi te analize bomo skušali ugotoviti predvsem, kakšen je bil vpliv že analiziranih diskurzov na oblikovanje njihovega spomina na osamosvajanje Slovenije. Ker želimo proučiti osebne spomine na osamosvajanje Slovenije, smo se odločili za proste pogovore. Predhodno smo pripravili seznam tem, o katerih se želimo pogovarjati z informanti, sicer pa smo jim pustili, da sami usmerjajo pogovor. Informante smo na terenu obiskali samo enkrat, z enim smo pogovor opravljali dvakrat.

Ves čas terenske raziskave smo svoja opažanja, vtise, doživetja in zbrane informacije zapisovali v terenski dnevnik, ki nam je kasneje ob analiziranju pripovedi informantov služil kot dodaten vir interpretacij.

4.4.1 Avstrijsko-slovenski Štajerec

Najstarejši informant⁶⁶ je svojo mladost preživel v Mariboru. Njegov materini jezik je bil vedno nemški, a se je v slovenski šoli učil le slovensko. Slovenščino še danes razume, govori jo sicer slabše, ker nima veliko stika z jezikom, a zato v pripoved v nemščini ves čas vključuje posamezne slovenske besede. Tudi o spominih iz mladosti v slovenski šoli pogosto pripoveduje dvojezično. *»Če iskreno povem, se takrat nisem zavedal, da sem pripadnik avstrijsko-nemške manjšine. Vedel sem samo, da govorim drug jezik,«* pravi o svoji narodni pripadnosti v otroštvu. Tako ne zna odgovoriti na vprašanje, ali se je takrat počutil kot Avstrijec ali Slovenec oziroma Jugoslovan. Za nacionalno pripadnost danes pravi, da ni pomembna: *»Meni osebno je popolnoma vseeno, ali se nekdo imenuje Hugo Wolf ali Hugo Vuk ...«*. Sam se predstavlja kot Štajerec, tako ga je namreč zaznamovalo njegovo dvojezično odraščanje na slovenskem Štajerskem, te identitete pa ni izgubil niti kasneje.

Do sredine 80. let je živel na Dunaju, ob upokojitvi pa se je preselil v manjši kraj ob avstrijsko-slovenski štajerski meji. Poslovno je sodeloval z Jugoslavijo in bil v stiku z ljudmi

⁶⁶ Rojen je bil v Mariboru v nemški družini, kjer je živel do druge svetovne vojne, potem se je preselil v Avstrijo, danes živi v manjšem kraju ob slovensko-avstrijski meji. Star je okrog 80 let. Njegov materni jezik je nemški, razume pa tudi slovensko in srbohrvaško, govori ju slabše. Je pripadnik nekdanje nemške manjšine v Sloveniji. Je izredno proevropsko usmerjen, nacionalno pa se ne opredeljuje. Je vodja regionalnega štajerskega muzeja v Ernovžu. Pogovor je potekal v nemščini.

različnih narodnosti. »Zaradi številnih kontaktov, ki sem jih imel v Jugoslaviji, sem poznal notranje napetosti in nasprotja,« razlaga. Ker so se trenja s časom le še povečevala, je bil prepričan, da bo Jugoslavija po Titovi smrti slej ko prej razpadla. Pravi, da ne zna povedati, na katero stran se je postavil ob slovenskem osamosvajanju: »Bil sem predvsem za razbremenitev tega območja.«

V Klancih/Glanzu, kjer živi tudi del slovenske manjšine na Štajerskem oziroma kjer del prebivalstva »govori dobro slovensko«, kot pravi Štajerec, so razvoj dogodkov v Sloveniji redno spremljali. »Pravzaprav je bilo prebivalstvo precej dosledno obveščano o razvoju dogodkov,« zatrjuje. Pri ljudeh se je zato pojavil strah, pripoveduje, skrbelo jih je, kam bo pripeljal politični razvoj. Pravi, da je sam hitro spoznal, da se bo sosednja država kmalu zlomila. »Jasno mi je bilo, da taka Jugoslavija nima prave prihodnosti,« zatrjuje.

V času osamosvajanja in kasnejše agresije JLA je spremljal izčrpna poročila avstrijskega radia, precej je poslušal tudi Radio Maribor. Sledil je še programu slovenske televizije, občasno je spremljal tudi hrvaško. »Spomnim se razglasitve samostojnosti v Ljubljani, spremljali so jo tudi avstrijski mediji,« pravi. Spominja se tudi glavnih slovenskih političnih akterjev v času osamosvajanja, a mu ne pomenijo nič posebnega. Pravi, da so zanj le ljudje, ki so gradili »politično osnovo za osamosvajanje«.

Na vojno v Sloveniji ga vežejo tudi osebni spomini. Pripoveduje, da se je v prvih dneh agresije JLA odpeljal v bližnji večji kraj, želel je videti, kaj se dogaja. »Tam je že bila množica, ki je želela opazovati dogajanje, kot da ne bi že na televiziji dovolj pokazali, kako izgleda vojna,« pravi in našteje še nekaj prizorišč, kjer so se odvijali boji: Gornja Radgona, Šentilj, ljubljansko letališče in manjši kraji na Dolenjskem. Še najbolj se spomni dogajanja neposredno na avstrijsko-slovenski meji: »Slišal sem streljanje na Šentilju, videl zgorele avtomobile. Čez nekaj dni sem obiskal še Radgono, kjer so gorele hiše.« Poudarja tudi, da kar pove, je njegova resnica, da svojih spominov ne olepšuje: »Ja, bilo nas je strah. Predvsem pa smo se bali, da se bo vojna v Sloveniji, ki se je želela osamosvojiti, spremenila v državljansko vojno.« Precej razočarano zaključí, da se je kasneje zgodilo prav to.

4.4.2 Slovenska Avstrijka

Slovenska Avstrijka⁶⁷ z zanosom v slovenščini pove, da je bilo pet slovenskih vasi v Radgonskem kotu še slovenskih, ko je začela hoditi v šolo – rekli so jim »slowenische

⁶⁷ Starejša vaščanka iz Žetincev, stara okrog 80 let. Je »zavedna Slovenka«, izredno razgledana, piše pesmi in sodeluje pri Društvu člen 7. Govori slovensko in nemško. Ker se slovenščine v šoli ni učila, v »uradnih« situacijah govori nemško, ker ima večji besedni zaklad, kot pravi. S sorodniki danes govori nemško, pogovor pa je potekal dvojezično, večinoma sicer v nemščini.

Minderheit«. ⁶⁸ Ampak zdaj umirajo, pa tudi jezik umira, nadaljuje. Spet spregovori nemško in pove, da je njen »materinski jezik« slovenski, a je vseeno Avstrijka: »Vedno, vedno sem bila. In verjamem, da sem bila dobra Avstrijka. To domovino, to zemljo imam zelo zelo rada, vendar slovenskega jezika nisem nikoli zatajevala.« Svoje slovenske identitete in svojega slovenstva ni pozabila. Pravi, da ju je ohranila z jezikom.

Tako kot glasno poudarja, da je Avstrijka in zavedna Slovenka ter da je ponosna, da je »manjšinka«, tako tudi glasno poudarja, da je pacifistka. »Sem popolnoma proti vojni,« pravi. Nadaljuje, da se ji vojne zdijo nesmiselne, pacifistka pa da je že celo življenje. Doživela je drugo svetovno vojno in »grozote« časa, pravi. Tudi danes se med pripovedovanjem večkrat vrne v tisti čas in razlaga, kako jo je zaznamoval. Poudarja, da je slovensko desetdnevno vojno doživljala zelo blizu. Slišala je strele iz bližnje Gornje Radgone, videla je tanke. »Bila sem zunaj na polju in prav blizu so odjeknili strelji. S kolesom sem se namreč odpeljala na polje, ker sem hotela okopati krompir in koruzo,« pripoveduje in v pripovedi spet skoči 40 let nazaj ter pove, da se je tudi takrat močno streljalo v okolici njene vasi.

Pravi, da je politično dogajanje v Sloveniji pred samo osamosvojitvijo spremljala, a ne veliko. Jasno pove, da nima dobrega mnenja o politiki in da tudi medije spremlja bolj redko, ker so polni negativnih stvari in strankarskega hujskanja. Bila je na strani Slovenije, pravi, a v skladu z njenim svetovnim nazorom se ji danes ločitev od Jugoslavije ne zdi najboljša rešitev takratnih težav: »Žal mi je, da se je morala TO v tej vojni boriti z orožjem in da so tudi pri nas vojaki s tanki zasedli mejo.« Nadaljuje, da je bilo nekatere strah bližine oboroženega konflikta, da jo je prijateljica prepričevala, da bi jugoslovanska armada prišla tudi v Avstrijo, če meje ne bi varovali avstrijski vojaki, a njej se to ni zdelo verjetno. Ni je bilo strah, da bi vojna v Sloveniji prestopila mejo in se razširila v Avstrijo, pravi. Na koncu pripovedi pa še enkrat poudari, da so vojne nesmiselne. In da je človek v prvi vrsti človek, ne pa Avstrijec, Nemec ali Slovenec, zaključiti.

4.4.3 Avstrijec

Avstrijec⁶⁹ je kot ljubiteljski zgodovinar s posebnim zanimanjem spremljal dogajanje v sosednji državi. »Po televiziji sem gledal praznovanje v Ljubljani. Tisti dan so jo jugoslovanska letala le preletela, naslednji dan pa so prišli tanki. Takrat smo vedeli, da je stanje kritično,« razlaga. Pravi, da je vedel, da bo Jugoslavija enotna, dokler bo živel Tito,

⁶⁸ V prevodu: slovenska manjšina.

⁶⁹ Doma je iz bližine slovensko-avstrijske meje, živi v manjši vasi pri Cmureku/Murecku. Star je okrog 50 let, dela kot finančni uradnik. Je ljubiteljski zgodovinar, še posebej ga zanima novejša zgodovina obmejnega prostora, kjer živi že celo življenje. Pogovor je potekal v nemščini.

Jugoslavijo po njegovi smrti pa primerja s slabim zakonom. Ločitev Slovenije od nje je bila tako edina rešitev, pravi. Vedel je, da se ljudje v Sloveniji osamosvojitve veselijo. *»Jasno je bilo, da Jugoslavije niso več sprejemali,«* razlaga in nadaljuje: *»Nič nisem imel proti osamosvojitvi, vendar sem imel neprijeten občutek. Ni se vedelo, kaj bo potem.«*

Ker ne razume slovensko, je v času osamosvajanja spremljal samo avstrijske medije. Bral je *Die Kleine Zeitung*, še bolj je spremljal televizijo: *»Precej časa sem preživel pred televizijo. Videl sem, kako so tanki streljali na avtomobile.«* Meni, da so avstrijski mediji o dogajanju poročali korektno, a se zaveda, da *»prava slika ne obstaja«*.

Vojno v neposredni bližini domačega kraja je doživel precej osebno. Spominja se, kako je z družino in s prijatelji na prostem praznoval rojstni dan, ko so hišo preletela avstrijska letala. *»Otroci so zbežali v hišo. Pred tem smo vojno gledali samo na televiziji, takrat smo dojeli, da se dogaja zraven nas. Bilo nas je strah,«* pripoveduje. Spominja se tudi evakuacije avstrijskih prebivalcev v neposredni bližini meje in spopadov, videl je dim nad Gornjo Radgono, slišal je streljanje in pokanje molotovk. *»Bilo je kaotično. Nismo točno vedeli, kaj se dogaja,«* zaključi svojo pripoved.

4.4.4 Slovenski Avstrijec

Slovenski Avstrijec⁷⁰ prihaja iz slovenske družine, a se opredeljuje kot Avstrijec: *»S privilegijem, da imam še druge korenine, da imam pod avstrijskim okvirom še drugo etnično pripadnost.«* Hkrati opozarja, da se v Avstriji in Sloveniji na pripadnost gleda drugače. Avstrijstvo razume kot mešanico različnih pripadnosti. *»V Sloveniji pa državo ali nacijo ustvarja etnična pripadnost,«* dodaja.

Ob osamosvajanju Slovenije je bil srednješolec. Pravi, da si je sliko o stanju v državi predvsem oblikoval v rednih stikih s sorodniki v Sloveniji. *»Ko sem sam razvil politično zavest, mi je bil tako že znan stereotip, da bi Slovenija lahko bila Švica Balkana, če bi bila samostojna,«* pripoveduje. Tako je samostojno slovensko državo dojel kot *»nekaj samoumevnega, ker je to pravica vseh narodov,«* doda. *»Takrat sem bil stoo odstotno na strani Slovenije,«* zatrjuje. *»O procesu osamosvajanja sem dobil sliko, da je upravičen. In da je to edina rešitev. Zdaj – moram povedati po pravici – se mi zdi, da bi bila možna tudi rešitev s konfederacijo.«*

⁷⁰ Doma je v Gradcu, star je okrog 30 let. Starša, Slovenca, sta se v Gradec preselila iz Štajerske, ima avstrijske prednike. Slovensko govori tekoče, doma uporablja oba jezika. Eno leto je študiral v Ljubljani. Po izobrazbi je arhitekt, dela pa kot trgovski referent na trgih nekdanjih jugoslovanskih republik, poslovno sodeluje tudi s partnerskim podjetjem v Mariboru. Pogovor je potekal v slovenščini.

O dogajanju v Sloveniji se je redno informiral tudi prek avstrijske televizije *ORF*, bral je *Die Kleine Zeitung*, *Večer* in *Mladino*. Za avstrijske medije meni, da so bili v svojem poročanju o krizi v Jugoslaviji »nevtralni«, a da »niso natančno dojali, za kaj se gre. Dojeli so sam proces, ne pa tudi vzrokov ozadja. Tako je tudi kar nekaj časa trajalo, da se je spremenilo skupno pojmovanje, ker so še nekaj let vsi govorili o Jugoslaviji in da je bil na obisku neki Jugoslovan.« Razlaga, da so Avstrijci razliko med različnimi jugoslovanskimi narodi dojali šele kasneje, prek registrskih tablic pred nakupovalnimi centri, ko se je spet povečal nakupovalni turizem.

Poudarja, da ga je ob agresiji JLA na Slovenijo predvsem skrbelo za sorodnike v Sloveniji, hkrati pa tudi, da ne bi JLA napadla tudi na drugi strani meje. Spomni se namreč jugoslovanskega miga, ki je priletel do graškega letališča. »A sem bil skoraj prepričan, da ne bodo naredili tega,« dodaja v istem stavku. Kot ključnega političnega akterja se spominja nemškega zunanjega ministra Genscherja, ki se mu je kasneje pridružil tudi avstrijski zunanji minister Mock. »Šele takrat je zares prišlo do priznanja Slovenije,« pravi. Od slovenskih akterjev omenja le Kučana in Drnovška, ki ju je takrat videl kot prvo in drugo osebo v državi. Pravi, da sta bila na avstrijski televiziji znana še Peterle in Bučar, poznan je bil tudi Janša, Kacin in Bavčar pa ne.

4.4.5 Diskusija: spomin je odvisen od medijev

Posamezniki, zajeti v analizo, so vojno v Sloveniji doživljali zelo različno, zato se tudi njihovi spomini na vojno razlikujejo (prim. Halbwachs 1968/2001). Halbwachs trdi, da se spomin na podobo ohrani le, če ta podoba posameznika zanima in če jo posameznik vplete v svoj tok mišljenja (1968/2001: 66). Spomin je namreč vedno tesno povezan z domišljijo, ki ga reproducira, rekonstrukcija spomina pa se dogaja v skladu z ostalimi osebnimi spomini posameznika ali s spomini drugih posameznikov (1968/2001: 82).

Podobno Ritchie (1995: 12) poudarja, da si ljudje zapomnijo zgolj tisto, kar je pomembno njim, ne pa nujno tudi spraševalcu. V analizi pogovorov se je pokazalo tudi, da so na spominjanje informantov imeli pomemben vpliv množični mediji. Vsi štirje posamezniki so namreč ohranili spomin na osamosvojitveno vojno, ki se je dogajala v njihovi bližini, a se je ta razlikoval v odvisnosti od medija, ki so ga spremljali. Avstrijec, ki je spremljal zgolj avstrijske medije, Štajerec in slovenski Avstrijec so ohranili tudi spomin na to, kako so informativni mediji, ki so jih spremljali, prikazovali podobo oboroženega konflikta v sosednji deželi. Med tem ko so v pogovorih ponavljali podobe iz časopisov in televizije, se je slovenska Avstrijka – ki informativne medije tudi danes spremlja zelo redko, zato pa da

veliko večji poudarek literaturi – med pripovedovanjem v veliki meri opirala na različna literarna dela, s katerimi je potrjevala svoj pacifistični pogled na svet. Njen spomin se od spominov drugih informantov razlikuje tudi v tem, da temelji predvsem na njenih osebnih izkušnjah; vojno v Sloveniji je doživela predvsem kot streljanje v bližnji Gornji Radgoni, ne pa kot televizijske prizore posledic, ki jih je pustilo to streljanje.

Pri pripovedovanju spominov na samo spominjanje vpliva tudi želja posameznika, kako se želi predstaviti poslušalcu (Nastran Ule 2000: 225). Tako lahko trdimo, da so informanti svoje zgodbe pripovedovali na način, za katerega so domnevali, da ga želimo slišati, oziroma na način, na katerega jih lahko prepoznamo kot določene subjekte. M. Nastran Ule (2000: 210) navaja, da so raziskave pokazale, da ima posameznik več biografij, te pa so odvisne od situacije, v kateri posameznik pripoveduje, in od oseb, ki jim posameznik pripoveduje. Podobno smo tudi že ugotovili, da na pridobljene odgovore – tako kot tudi na postavljena vprašanja – lahko vplivajo tudi razlike v starosti, rasi, spolu in etnični pripadnosti (Ritchie 1995: 74).

V analizi spominov se je poleg vpliva medijev pokazal tudi vpliv odnosa oziroma povezanosti s Slovenijo in z Jugoslavijo. Štajerec je imel zaradi poslovnih stikov z Jugoslavijo širši pogled na njeno razpadanje, tako je tudi slovensko osamosvojitve razumel kot pravico naroda do samoodločbe, ki pa bo za sabo pustila določene posledice. Podobno je svoj pogled na slovensko osamosvajanje zaradi novih izkušenj, pridobljenih zaradi poslovnih stikov na področju nekdanje Jugoslavije, spremenil slovenski Avstrijec, ki poleg tega še vedno spremlja tudi slovenske informativne medije. Osamosvojitve Slovenije se mu danes ne zdi več edina možna rešitev jugoslovanskih težav. »Tako kot zgodovinarji na novo pišejo zgodovino, da vključijo nove dokaze in prilagodijo različne teorije, posamezniki uporabijo poznavanje sedanjih dogodkov za vzpostavitev novega smisla preteklih dogodkov,« to spremembo razlaga Ritchie (1995: 12-13). Avstrijec in slovenska Avstrijka sta svoje »primarne« spomine ohranila zato, ker nista pridobila novih pogledov in razumevanj na čas slovenskega osamosvajanja, ki bi jih posredovali drugi posamezniki ali drugi mediji.

5 ZAKLJUČEK

Množični mediji so sistem za prenašanje različnih sporočil, hkrati pa z reprezentiranjem že znanih skupnih prepričanj, verovanj, navad, vrednot, pomenov in idej vzdržujejo družbo v času in prostoru. Množični mediji na mnenja posameznikov vplivajo predvsem prek novičarskega diskurza, ki posreduje informacije o določenih problemih in njihovih možnih rešitvah – s tem, ko te teme mediji postavijo v ospredje, pa bralcem že sporočajo, o čem misliti (McCombs in Shaw 1972/1999). Findahlova raziskava (v McQuail 2006: 505) je pokazala, da si posamezniki sicer zapomnijo manj kot pet odstotkov novic v medijih, a si te zapomnijo na način, na katerega so bile posredovane – prek medijske izbire in prek novičarskih okvirov, ki omogočajo lažje razumevanje.

Pri osmišljanju sveta prek množičnih medijev ima pomembno vlogo jezik, s katerim posamezniki interpretirajo realnost, ji pripisujejo pomen in jo osmišljajo. Konstruiranost družbene realnosti in njenega pomena prek jezika poudarjata tudi Berger in Luckmann (1966/1988). Trdita, da učenje pomena družbeno konstruirane realnosti poteka prek poimenovanja (1988: 90). Slovenska osamosvojitvena vojna je tako najprej družbeni konstrukt, ki so ga ustvarili informativni mediji – ti so dogajanje v Sloveniji junija in julija 1991 prvi označili za vojno. Prek poenostavljenih zgodb z začetkom in s koncem ter z dobrimi in s slabimi akterji so družbi pomagali razumeti svet in dogajanje v njem. Da se spomine na travmatične dogodke, kakršna je tudi vojna, zapisuje v linearne zgodbe o narodnih junaštvih, zmagah, žrtvah, pogumu in veličini, poudarjajo tudi J. Edkins (v Pušnik 2006) ter Alexander in Jacobson (1998).

V diplomskem delu nas je zanimalo, kako so slovenski in avstrijski množični mediji prek posredovanja nacionalne identitete oblikovali kolektivni spomin na avstrijskem Štajerskem. V uvodu postavljene teze smo preverili s kritično diskurzivno analizo slovenskih in avstrijskih časopisnih ter učbeniških besedil o desetdnevni osamosvojitveni vojni oziroma o slovenskem osamosvajanju nasploh. Ker smo proučevali oblikovanje kolektivnega spomina na primeru obmejnega prostora avstrijske Štajerske, smo ti dve analizi dopolnili z analizo življenjskih zgodb štirih domačinov.

Prvo tezo, da je nacionalna identiteta konstrukt, na katerega v sodobni družbi vplivajo mediji, lahko potrdimo v celoti. V analizi smo namreč ugotovili, da so analizirani slovenski časopisi in šolski učbeniki slovensko narodno identiteto na novo vzpostavljali prek razlikovanja »dobri mi« in »slabi oni« ter s poudarjanjem boja z jugoslovanskim sovražnikom, z izražanjem splošnega nezadovoljstva Slovencev z Jugoslavijo in s

predstavljanjem novih državnih simbolov. Avstrijski časopisi so najprej ohranjali pozitivno podobo Avstrijcev, ki so na pomoč priskočili sosednjemu narodu, ki so ga napadli »slabi oni«, poleg tega pa so, podobno kot slovenski časopisi, vzpostavljali sliko »dobrih slovenskih braniteljev« nasproti »napadalni« JLA pod vodstvom »norih« generalov. Avstrijski šolski učbeniki se s slovensko nacionalno identiteto niso ukvarjali, temveč so v kontekstu razpada Jugoslavije podarjali le vlogo Avstrije kot gostoljubne države, ki je beguncem iz kriznih območij razpadajoče Jugoslavije ponudila zatočišče.

Predvidevali smo tudi, da se nacionalna identiteta posameznika, ki je hkrati v stiku z različnimi slovenskimi in avstrijskimi mediji, oblikuje v soodvisnosti od obeh nacionalnih medijev. Vpliva šolskih učbenikov ne moremo potrditi, ker naši informanti niso bili v stiku z analiziranimi učbeniki, lahko pa potrdimo vpliv časopisov. Ta se je najbolj jasno pokazal v pripovedi slovenskega Avstrijca, ki je imel od vseh informantov največ stika s slovenskimi mediji – bil je edini, ki je v svojih spominih na osamosvajanje Slovenije povedal, da je ta proces razumel kot pravico naroda do samoodločbe. Zanimiv ne-vpliv informativnih medijev pa se je pokazal v pripovedi slovenske Avstrijke, ki te medije redko spremlja: desetdnevno vojno v Sloveniji si je zapomnila kot »streljanje« v bližnjem kraju, ne pa kot državljansko ali osamosvojitveno vojno.

Drugo tezo, da mediji nacionalno identiteto sooblikujejo s pripisovanjem pomena osebam in dogodkom v realnosti, smo delno že potrdili s prvo tezo. S tem, ko so slovenski časopisi osebam in dogodkom v času osamosvajanja Slovenije pripisali drugačen pomen (vojna v Sloveniji), kot so ga istim osebam in dogodkom pripisali avstrijski časopisi (državljska vojna v Jugoslaviji), so poudarili razliko med slovensko in avstrijsko nacijo oziroma njunimi prepričanji in vrednotami.

Prav tako lahko potrdimo tretjo tezo, da se različen kolektivni spomin na isti dogodek oblikuje prek različnega pripisanega pomena. Slovenski mediji so poudarjali »boj za samostojnost« na podlagi pravice naroda do samoodločbe, avstrijski mediji pa so vojno v Sloveniji predstavljali kot državljansko vojno v Jugoslaviji oziroma, kot je pokazala analiza avstrijskih šolskih učbenikov, so jo razumeli kot začetni fizični konflikt, ki je prerasel v državljansko vojno in posledično pripeljal do razpada Jugoslavije. Tak različen kolektivni spomin dveh nacionalnih skupin se najbolj jasno kaže v spominu slovenskega Avstrijca, ki slovensko osamosvajanje razume na oba načina.

Na primeru osamosvajanja Slovenije smo ugotovili, da imajo slovenski in avstrijski mediji enak vpliv pri oblikovanju narodnih identitet in kolektivnega spomina. Ključna razlika se je pokazala v drugačnem pomenu, ki ga nacionalno različni mediji pripišejo isti realnosti.

Pokazali smo tudi, da lahko slovenski mediji, ki s svojimi sporočili sežejo prek meje v okolje slovenske narodne manjšine, pomembno prispevajo k ohranjanju slovenske narodne identitete, ki se v avstrijskem okolju pomeša z avstrijsko nacionalno identiteto, a se ob njej ne izgubi.

Novinarstvo ima torej moč, da stvari naredi vidne in pomembne – s tem, ko jim pripiše pomen, pa jih naredi tudi resnične. McNair (1998: 49) ob tem poudarja, da je posameznikovo dojemanje realnosti v večji meri odvisno od pripovedi novinarjev kot pa od dejanskih dogodkov v svetu. Podobno zagovorniki pripovednega zgodovinopisja menijo, da zgodovina ne obstaja, dokler je ne ustvari pripovedovalec–zgodovinar (Luthar 1997: 8). Ker večina posameznikov v družbi časopisnim in učbeniškim besedilom verjame kot zelo verodostojnim besedilom, je nujna kritična analiza teh diskurzov, saj sta med glavnimi posredniki vladajoče ideologije. Kot pravi Matsuda, »preteklost ni resnica, na kateri se gradi, temveč resnica, ki se jo išče, stalno spominjanje, za katerega se je treba boriti« (v Pušnik, 2006: 96).

6 LITERATURA IN VIRI

6.1 Seznam literature

1. (1976): *Razprave in gradivo*. April (7-8).
2. (1991): *Vojna v Sloveniji: od napadov na JLA do zmage nad JLA*. Ljubljana: Mednarodno tiskovno središče.
3. (2000): Državna pogodba o ponovni vzpostavitvi neodvisne in demokratične Avstrije (Dunajska državna pogodba) BGBL št. 152/1955. V Neven Brandt (ur.), *Ustavni sistem Republike Avstrije: Avstrijska zvezna ustava, Avstrijska državna pogodba, Zakon o vstopu Avstrije v EU, Ustavni zakoni Republike Avstrije*, 191-228. Koper: Visokošolsko središče.
4. Akhavan-Majid, Roya in Jyotika Ramaprasad (2000): Framing Beijing: dominant ideological influences on the american press coverage of the fourth UN conference on women and the NGO forum. *Gazette: the international journal for communication studies* 62 (1): 45-59.
5. Alexander, Jeffrey C. in Ronald N. Jacobson (1998): Mass communication, ritual and civil society. V Tamar Liebes in James Curran (ur.), *Media, ritual and identity*, 23-41. London, New York: Routledge.
6. Althusser, Louis (2000): Ideology interpellates as subjects. V Paul du Gay, Jessica Evans in Peter Redman (ur.), *Identity: a reader*, 31-38. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
7. Anderson, Benedict (1983/1998): *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
8. Anderson, Steve (2001): History TV and popular memory. V G. R. Edgerton in P. C. Rollins (ur.), *Television history*, 19-36. Lexington: The University Press of Kentucky.
9. Artikel VII Kulturverein für Steiermark (2005): *Pavlova hiša*. Spletna stran. Dostopno na: http://www.pavelhaus.at/chronik/chronik_slowenisch.htm (27. 10. 2005).
10. Bajt, Drago, Marjan Drnovšek, Franc Rozman in Peter Vodopivec (ur.) (1997): *Slovenska kronika XX. stoletja (1941-1995)*, 2. zvezek. Ljubljana: Nova revija.
11. Barle, Andreja, Mirjam Počkar, Marjana Ratkai Ilič, Tanja Popit, Bojana Novak Fajfar, Blanka Pokeršnik, Alenka Slokan in Alojz Pluško (1999): *Sociologija: gradivo za srednje šole*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
12. Barthes, Roland (1967/2003): Rhetoric of the image. V Denis McQuail (ur.), *McQuail's reader in mass communication theory*, 289-297. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
13. Barthes, Roland (1972): *Mythologies*. New York: Hill and Wang.
14. Berger, Peter L. in Thomas Luckmann (1966/1988): *Družbena konstrukcija realnosti: razprava iz sociologije znanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
15. Billig, Michael (2004): *Banal nationalism*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
16. Buckingham, David (2000): *The making of citizens: young people, news and politics*. London, New York: Routledge.
17. Burr, Vivien (1998): *An introduction to social constructionism*. London: Routledge.
18. Cannadine, David (1993): The context, performance and meaning of ritual: the british monarchy and the invention of tradition, c. 1820-1977. V Eric Hobsbawm in Terence Ranger (ur.), *The invention of tradition*, 101-164. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Carey, W. James (1992): *Communication as culture*. New York: Routledge.

20. Connerton, Paul (1989): *How societies remember*, Cambridge: Cambridge University Press.
21. Corcoran, Farrel (2002): The political instrumentality of cultural memory: a case study of Ireland. *Javnost/The public* 9 (3): 49-63.
22. Craig, Robert L. (1999): Fact, public opinion and persuasion: the rise of the visual in journalism and advertising. V Bonnie Brennen in Hanno Hardt (ur.), *Picturing the past: media, history and photography*, 36-59. Urbana: University of Illinois Press.
23. Čede, Peter in Dieter Fleck (2002a): *Der steirisch-slowenische Grenzraum im Spiegel der administrativen Einteilung und sprachlichen Minderheiten (Teil 1)*. Graz: Institut für Geographie und Raumforschung, Universität Graz. Dostopno na: http://www.uni-graz.at/geowww/geo/geoweb_magazin_artikel_detaildruckversion.php?recordID=95 (2. 11. 2005).
24. Čede, Peter in Dieter Fleck (2002b): *Der steirisch-slowenische Grenzraum im Spiegel der administrativen Einteilung und sprachlichen Minderheiten (Teil 2)*. Graz: Institut für Geographie und Raumforschung, Universität Graz. Dostopno na: http://www.uni-graz.at/geowww/geo/geoweb_magazin_artikel_detaildruckversion.php?recordID=96 (2. 11. 2005).
25. Čepič, Mitja in Ana Vogrinčič (2003): Tujec in tuje v učbenikih, kritična diskurzivna analiza izbranih primerov iz učbenika zgodovine. *Teorija in praksa* 40 (2): 313-334.
26. Dayan, Daniel (1998): Particularistic media and diasporic communications. V Tamar Liebes in James Curran (ur.), *Media, ritual and identity*, 103-113. London, New York: Routledge.
27. Dayan, Daniel in Elihu Katz (1992): *Media events*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
28. de Saussure, Ferdinand (1997): *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
29. Dewey, John (1925/2001): Narava, sporočanje in pomen. V Slavko Splichal, *Komunikološka hrestomatija 1: začetki komunikologije v Evropi in ZDA*, 201-224. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
30. Dimitrova, Daniela V. in Jesper Strömbäck (2005): Mission accomplished? Framing of the Iraq war in the elite newspapers in Sweden and the United States. *Gazette: the international journal for communication studies* 67 (5): 399-417.
31. Entman, Robert M. (1991): Framing U.S. coverage of international news: contrasts in narratives of the KAL and Iran Air incidents. *Journal of communication* 41 (4): 6-27.
32. Entman, Robert M. (1993): Framing: toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of communication* 43 (4): 51-58.
33. Erjavec, Karmen (1999): *Novinarska kakovost*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
34. Fairclough, Norman (1995): *Media discourse*, New York, Oxford University Press Inc.
35. FH Joanneum (2006): *Studienplan*. Dostopno na: http://www.fh-joanneum.at/aw/home/Studienangebot/Medien_und_Design_4275271/juk/Studium_5124413/Inhalte_5124641/~ono/Studienplan_5125871/?lan=de (1. 9. 2006).
36. Filipčič, Vincenc (2006a): *Osnovna šola: katalog učbenikov za šolsko leto 2006/2007*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. Dostopno na: http://www.zrss.si/pdf/UCB_Katalog_učbenikov_za_osnovno_šolo.pdf, (10. 6. 2006).

37. Filipčič, Vincenc (2006b): *Srednja šola: katalog učbenikov za šolsko leto 2006/2007*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. Dostopno na: http://www.zrssi.si/pdf/UCB_Katalog_učbenikov_za_srednjo_šolo.pdf, (10. 6. 2006).
38. Fiske, John (1987/2004): Televizijska kultura: branja poročil, bralci poročil. V Breda Luthar, Vida Zei in Hanno Hardt (ur.), *Medijska kultura: kako brati medijske tekste*, 147-178. Ljubljana: Študentska založba.
39. Fiske, John (2005): *Uvod v komunikacijske študije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
40. Flegar, Vojko (1990): Pokoj vsem mrtvim in sprava med živimi v Kočevskem Rogu. *Delo*, 9. julij, 1.
41. Frith, Simon (2003): Music and identity. V Stuart Hall in Paul du Gay (ur.), *Questions of cultural identity*, 108-127. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
42. Gans, Herbert J. (1980/1999): Deciding what's news. V Howard Tumber (ur.), *News: a reader*, 235-248. New York: Oxford university press.
43. Gieber, Walter (1964/1999): News is what newspaperman make it. V Howard Tumber (ur.), *News: a reader*, 218-223. New York: Oxford university press.
44. Gitlin, Todd (1980/1999): The whole world is watching. V Howard Tumber (ur.), *News: a reader*, 267-279. New York: Oxford university press.
45. Gombocz, Wolfgang L. (1994): Člen 7 in Štajerska ali »Tukaj so vsi Avstrijci, ni nobenih Slovencev!«/Der Artikel 7 und die Steiermark, oder »Hier sind alles Deustcher, es gibt keine Slowenen!«. V Boris Jesih (ur.), *Narodne manjšine 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*, 122-133. Ljubljana: SAZU.
46. Goričar, Jože (1975): *Temelji obče sociologije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
47. Gouldner, Alvin W. (1976/2003): The communication revolution: news, public, and ideology. V Denis McQuail (ur.), *McQuail's reader in mass communication theory*, 80-89. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
48. Grdina, Igor (2004): Simboli v realnosti slovensko-avstrijskih odnosov, v: Dušan Nečak, Boris Jesih, Božo Repe, Ksenija Škrilec in Peter Vodopivec (ur.), (2004) *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju/Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*, 765-776. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
49. Griffin, Michael (1999): The great war photographs: constructing myths of history and photojournalism. V Bonnie Brennen in Hanno Hardt (ur.), *Picturing the past: media, history and photography*, 122-157. Urbana: University of Illinois Press.
50. Grilj, Benjamin, Simon Hadler in Mathias Hammer (2005/2006): Verleugnung, Vergessen und Verdrängen: das slowenische Kulturerbe in der Steiermark – Eine Bestandsaufnahme (Zanikanje, pozabljanje in izpodrinjanje: sedanje stanje). V Michael Petrowitsch in Susanne Weitleiner (ur.), *Signal, letni zbornik Pavlove hiše – Jahresschrift des Pavel-Hauses*, 121-128 (129-134). Potrna, Gradec: Pavlova hiša, Kulturno društvo člen 7.
51. Grossberg, Lawrence (2003): Identity and cultural studies – is that all there is?. V Stuart Hall in Paul du Gay (ur.), *Questions of cultural identity*, 87-107. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
52. Grossberg, Lawrence, Ellen Wartela in Charles D. Whitney (1998): *Media making: mass media in a popular culture*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
53. Haberl-Zemljčič, Andrea (2000): Želja po nevidnosti v Radgonskem kotu. V Vera Klopčič (ur.), *Narodne manjšine 4, Živeti z mejo: materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete*, 269-282. Ljubljana, Monošter: Inštitut za

- narodnostna vprašanja, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zveza Slovencev na Madžarskem.
54. Halbrainer, Heimo (2003): *Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*, Graz: Znanstvena zbirka Pavlove hiše, Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko.
 55. Halbwachs, Maurice (1968/2001): *Kolektivni spomin*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
 56. Hall, Stuart (1972/2004): Lastnosti novičarskih fotografij. V Breda Luthar, Vida Zei in Hanno Hardt (ur.), *Medijska kultura: kako brati medijske tekste*, 193-210. Ljubljana: Študentska založba.
 57. Hall, Stuart (1996/2004): Delo reprezentacije. V Breda Luthar, Vida Zei in Hanno Hardt (ur.), *Medijska kultura: kako brati medijske tekste*, 33-96. Ljubljana: Študentska založba.
 58. Hall, Stuart (2003): Introduction: who needs 'identity'?. V Stuart Hall in Paul du Gay (ur.), *Questions of cultural identity*, 1-17. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
 59. Hall, Stuart, Chas Critcher, Tony Jefferson, John Clarke in Brian Roberts (1978/1999): Policing the crisis. V Howard Tumber (ur.), *News: a reader*, 249-256. New York: Oxford university press.
 60. Haralambos, Michael in Martin Holborn (1999): *Sociologija: teme in pogledi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
 61. Hardt, Hanno (2003): Predstavljanje osamosvojitve: podoba/tekst slovenskega fotožurnalizma. *Teorija in praksa* 40 (4): 605-626.
 62. Hardt, Hanno (2004): Zgodovinski kontekst. V Breda Luthar, Vida Zei in Hanno Hardt (ur.), *Medijska kultura: kako brati medijske tekste*, 12-32. Ljubljana: Študentska založba.
 63. Hardt, Hanno in Bonnie Brennen (1999): Introduction. V Bonnie Brennen in Hanno Hardt (ur.), *Picturing the past: media, history and photography*, 1-10. Urbana: University of Illinois Press.
 64. Hartley, John (1992/2004): Novinarstvo in vizualizacija resnice. V Breda Luthar, Vida Zei in Hanno Hardt (ur.), *Medijska kultura: kako brati medijske tekste*, 179-192. Ljubljana: Študentska založba.
 65. Hobsbawm, Eric in Terence Ranger (1997): Introduction: inventing traditions. V Eric Hobsbawm in Terence Ranger (ur.), *The invention of tradition*, 1-12. Cambridge: Cambridge University Press.
 66. Hribar, Tine (1995): *Slovenci kot nacija: soočanja s sodobniki*. Ljubljana: Enotnost.
 67. Jesih, Boris (1994a): Odnos avstrijskih in jugoslovanskih (slovenskih) oblasti do slovenske manjšine v avstrijski zvezni deželi Štajerski/Die Haltung der österreichischen und jugoslawischen (slowenischen) Staatsmacht zur Frage der slowenischen Minderheit im österreichischen Bundesland Steiermark. V Boris Jesih (ur.), *Narodne manjšine 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*, 228-234. Ljubljana: SAZU.
 68. Jesih, Boris (2004): Slovenska narodna manjšina v Republiki Avstriji. Kratek prezez zgodovinskega razvoja in oznaka trenutnega položaja. V Dušan Nečak, Boris Jesih, Božo Repe, Ksenija Škrilec in Peter Vodopivec (ur.), *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju/Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*, 269-304. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
 69. Jesih, Boris (ur.) (1994b): *Narodne manjšine 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*. Ljubljana: SAZU.
 70. Južnič, Stane (1985): *Politična zgodovina 20. stoletja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

71. Južnič, Stane (1993): *Identiteta*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
72. Katz, Elihu (2003): *Publicity and pluralistic ignorance: notes on the »spiral of silence«*. V Denis McQuail (ur.), *McQuail's reader in mass communication theory*, 379-389. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
73. Klemenčič, Matjaž in Ludvik Olas (1994): *Demografske strukture prebivalstva/Bevölkerungsstrukturen*. V Boris Jesih (ur.), *Narodne manjšine 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*, 73-81. Ljubljana: SAZU.
74. Klemenčič, Vladimir (1977): *Manipulacije s statističnimi podatki v škodo manjšin v Avstriji*. V Bogdan Osolnik (ur.), *Problem manjšin v jugoslovansko-avstrijskih odnosih: članki in dokumenti*, 117-133. Beograd: Međunarodna politika.
75. Klopčič, Vera (ur.) (2000): *Narodne manjšine 4, Živeti z mejo: materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete*. Ljubljana, Monošter: Inštitut za narodnostna vprašanja, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zveza Slovencev na Madžarskem.
76. Korošec, Tomo (1998): *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
77. Košir, Darijan, Marko Pečauer in Veso Stojanov (1992): *Slovenija od vojne do priznanja: Slovenija, 8. 7. 91-15. 1. 92*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
78. Košir, Manca (1988): *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*, Ljubljana: Državna založba Slovenije.
79. Kovač, Miha, Mojca K. Šebart, Janez Krek, Damijan Štefanc in Tadej Vidmar (2005): *Učbeniki in družba znanja*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
80. Laswell, Harold D. (1948/1999): *Struktura in funkcija sporočanja v družbi*. V Slavko Splichal (ur.), *Komunikološka hrestomatija 2: razvoj empirične komunikologije v ZDA*, 11-22. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
81. Lenart, Branko (2000): *Predstavitev Kulturnega društva Člen 7 za avstrijsko Štajersko*. V Vera Klopčič (ur.), *Narodne manjšine 4, Živeti z mejo: materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete*, 153-169. Ljubljana, Monošter: Inštitut za narodnostna vprašanja, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zveza Slovencev na Madžarskem.
82. Lewin, Kurt (1943/1999): *Psihološka ekologija*. V Slavko Splichal (ur.), *Komunikološka hrestomatija 2: razvoj empirične komunikologije v ZDA*, 93-108. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
83. Lukšič-Hacin, Marina (1995): *Ko tujina postane dom: resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
84. Luthar, Oto (1997): *Mojstri in muze: kaj in zakaj je zgodovina?*. Ljubljana: Modrijan.
85. Malle, Janko (1987): *Položaj Slovencev na avstrijskem Štajerskem*. *Znamenje* (1): 53-64.
86. McCombs, Maxwell E. in Donald L. Shaw (1972/1999): *The agenda setting function of mass media*. V Howard Tumber (ur.), *News: a reader*, 320-328. New York: Oxford university press.
87. McNair, Brian (1998): *The sociology of journalism*. New York: Oxford University Press Inc.
88. McQuail, Denis (2006): *McQuail's mass communication theory, fifth edition*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
89. Meinhof, Ulrike in Dariusz Galasinski (2000): *Photography, memory and the construction of identities on the former East-West German border*. *Discourse Studies* 2 (3): 323-352.

90. Milharčič Hladnik, Mirjam (1994): Državljska vzgoja?. *Časopis za kritiko znanosti* 22 (172/173): 55-66.
91. Mills, C. Wright (1959/2003): The mass society, V Denis McQuail (ur.), *McQuail's reader in mass communication theory*, 73-79. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
92. Močnik, Rastko (1999): *3 teorije: ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba/*cf.
93. Molotch, Harvey in Marilyn Lester (1974/1999): News as purposive behaviour: on the strategic use of routine events, accidents and scandals. V Howard Tumber (ur.), *News: a reader*, 37-48. New York: Oxford university press.
94. Moritsch, Andreas (1997): Narodna identiteta – nujnost ali anahronizem. V Dušan Nečak (ur.), *Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas, Lipica, 29. maj – 1. junij 1996*, 33-40. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
95. Nastran Ule, Mirjana (2000): *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
96. Nečak, Dušan (1997): Spoznanja raziskovalnega projekta Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta v času. V Dušan Nečak (ur.), *Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas, Lipica, 29. maj – 1. junij 1996*, 7-10. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
97. Nečak, Dušan, Boris Jesih, Božo Repe, Ksenija Škrilec in Peter Vodopivec (ur.) (2004) *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju/Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
98. Osolnik, Bogdan (ur.) (1977): *Problemi manjšin v jugoslovansko-avstrijskih odnosih: članki in dokumenti*. Beograd: Međunarodna politika.
99. Park, Robert E. (1940/1999): News as a form of knowledge: a chapter in the sociology of knowledge. V Howard Tumber (ur.), *News: a reader*, 11-15. New York: Oxford university press.
100. Partlič, Slava (1990): Lipa sprave in njene sence. *Delo*, 7. julij, 2.
101. Pleterski, Janko (1994): Slovenci na avstrijskem Štajerskem in člen 7 pogodbe o Avstriji. V Boris Jesih (ur.), *Narodne manjšine 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*, 235-242. Ljubljana: SAZU.
102. Praprotnik, Tadej (1999): Nacionalna identiteta ni zapisana v genih, ampak v diskurzu. *Časopis za kritiko znanosti* 127 (197): 151-174.
103. Prunk, Janko (2002): *Kratka zgodovina Slovenije*. Ljubljana: Založba Grad.
104. Pušnik, Maruša (1999): Konstrukcija slovenske nacije skozi medijsko naracijo. *Teorija in praksa* 36 (5): 796-808. Dostopno na: <http://dk.fdv.uni-lj.si/tip/tip19995Pusnik.PDF> (16. 9. 2005).
105. Pušnik, Maruša (2001a): Borderland experience is muddier than water: how people negotiate media representations of national borders. V Klement Podnar, Maruša Pušnik in Nenad Senić (ur.), *The Bricolage of Media Studies*, 74-85. Ljubljana: Pristop.
106. Pušnik, Maruša (2001b): Etničnost in pripovedi življenjskih zgodbovin. *Teorija in praksa* 38 (1): 87-102.
107. Pušnik, Maruša (2003): Državotvorje, politike reprezentacij in nacionalne mitologije: mediji in iznajdba slovenskosti. V Martin Klanjšek (ur.), *Raziskovalno delo podiplomskih študentov v Sloveniji – ena znanost*, 296-307. Ljubljana: Društvo mladih raziskovalcev Slovenije. Dostopno na: http://www.drustvo-dmrs.si/e_zbornik/Prispevki/32_Pusnik_Marusa.pdf (16. 9. 2005).
108. Pušnik, Maruša (2004a): Novičarsko upravljanje z javnim mnenjem. *Teorija in praksa* 41 (3/4): 678-689.

109. Pušnik, Maruša (2004b): *Trčenje pomenov: komuniciranje in kulturna konstrukcija mej*, doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
110. Pušnik, Maruša (2006): Review essay: collective memory in a multimedia age. *Javnost/The public* 13 (1): 89-102.
111. Repe, Božo (2003): *Sodobna zgodovina: zgodovina za 4. letnik gimnazije*. Ljubljana: Modrijan.
112. Ritchie, Donald A. (1995): *Doing oral history*. New York: Twayne.
113. Roscho, Bernard (1975/1999): Newsmaking (excerpt). V Howard Tumber (ur.), *News: a reader*, 32-36. New York: Oxford university press.
114. Rose, Nikolas (2003): Identity, genealogy, history. V Stuart Hall in Paul du Gay (ur.), *Questions of cultural identity*, 128-150. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
115. Scheufele, Dietram A. (1999): Framing as a theory of media effects. *Journal of communication* 49 (1): 102-122.
116. Schudson, Michael (1978/1999): Discovering the news: a social history of american newspapers (excerpt). V Howard Tumber (ur.), *News: a reader*, 291-296. New York: Oxford university press.
117. Semetko, Holli A., in Patti M. Valkenburg (2000): Framing European politics: a content analysis of press and television news. *Journal of communication* 50 (2): 93-109.
118. Shoemaker, Pamela J. (1991/1999): Gatekeeping. V Howard Tumber (ur.), *News: a reader*, 73-78. New York: Oxford university press.
119. Sitar, Sandi (1999): *Sto pričevanj o slovenski zgodovini*. Ljubljana: Prešernova družba.
120. Soloski, John (1989/1999): News reporting and professionalizem: some constraints on the reporting of the news. V Howard Tumber (ur.), *News: a reader*, 308-319. New York: Oxford university press.
121. Splichal, Slavko (1997): *Javno mnenje: teoretski razvoj in spori v 20. stoletju*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
122. Splichal, Slavko (1999): Razvoj empirične komunikologije v ZDA. V Slavko Splichal (ur.), *Komunikološka hrestomatija 2: razvoj empirične komunikologije v ZDA*, v-xxviii. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
123. Suppan, Arnold (1997): Najnovejša avstrijska dela o slovenski identiteti. V Dušan Nečak (ur.), *Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas, Lipica, 29. maj – 1. junij 1996*, 25-32. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
124. Štrajn, Darko (1994): Družbene spremembe, thimos, šola. *Časopis za kritiko znanosti* 22 (172/173): 33-44.
125. Tuchman, Gaye (2003): Making news: time and typifications. V Denis McQuail (ur.), *McQuail's reader in mass communication theory*, 260-269. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
126. Türk, Danilo (1977b): Izvajanje avstrijske državne pogodbe v odnosu na slovensko narodno manjšino. V Bogdan Osolnik (ur.), *Problem manjšin v jugoslovansko-avstrijskih odnosih: članki in dokumenti*, 71-77. Beograd: Međunarodna politika.
127. Unkart, Ralf (1994): Die Minderheitenrechte der Slowenen in der Steiermark und ihre Realisierung/Pravice manjšin Slovencev na Štajerskem in njihovo uresničevanje. V Boris Jesih (ur.), *Narodne manjšine 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*, 257-262. Ljubljana: SAZU.
128. Urbanc, Nataša (ur.) (2006): *Enotni v zmagi: osamosvojitve Slovenije 1990-1992*. Ljubljana: Nova revija.
129. Valkenburg, Patti M., Holli A. Semetko, in Claes H. de Vreese (1999): The effects of news frames on readers' thoughts and recall. *Communication research* 26 (5): 550-569.

130. van Dijk, Teun A. (1995): The mass media today: discourses of domination or diversity?. *Javnost/The public* 2 (2): 27-45.
131. van Dijk, Teun A. (1998): *Ideology: a multidisciplinary approach*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
132. Van Gorp, Baldwin (2005): Where is the frame? Victims and intruders in the Belgian press coverage of the asylum issue. *European journal of communication* 20 (4): 484-507.
133. Vratuša, Anton (1994): Predgovor. V Boris Jesih (ur.), *Narodne manjšine 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*, 1-4. Ljubljana: SAZU.
134. White, David Manning (1950/1999): The »Gatekeeper«: a case study in the selection of news. V Howard Tumber (ur.), *News: a reader*, 66-72. New York: Oxford University Press.
135. Williamson, Judith (1978/2003): Meaning and ideology. V Denis McQuail (ur.), *McQuail's reader in mass communication theory*, 298-301. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
136. Wright, Charles R. (1959/1999): Narava in funkcije množičnega sporočanja. V Slavko Splichal (ur.), *Komunikološka hrestomatija 2: Razvoj empirične komunikologije v ZDA*, 75-92. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
137. Wright, Will (1975/1995): Myth and meaning. V Oliver Boyd-Barret in Chris Newbold, *Approaches to media: a reader*, 446-452. New York: St. Martin's Press Inc.
138. Zelizer, Barbie (2002): Finding aids to the past: bearing personal witness to traumatic public events. *Media, Culture and Society*, 24 (5): 697-714.
139. Zorn, Tone (1976): O Slovencih na avstrijskem Štajerskem. *Razprave in gradivo*, april (7-8): 195-197.
140. Zsilinscar, Walter (2003/2004): Sprejem Slovenije v Evropsko unijo kot priložnost za Avstrijo (Sloweniens Aufnahme in die Europäische Union als Chance für die Steiermark: ein Aufsatz zur Lage). V Michael Petrowitsch (ur.), *Signal, letni zbornik Pavlove hiše – Jahresschrift des Pavel-Hauses*, 95-100 (100-103). Potrna, Gradec: Pavlova hiša/Kulturno društvo člen 7.
141. Zupančič, Jernej (1999): *Slovenci v Avstriji*. Ljubljana: Inštitut za geografijo.
142. Žunec, Branko (1994): Problematika Slovencev v avstrijski zvezni deželi Štajerski v javnih informacijah in občilih. V Boris Jesih (ur.), *Narodne manjšine 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*, 215-227. Ljubljana: SAZU.

6.2 Seznam analiziranih virov

6.2.1 Časopisi

1. Delo, leto 1991, 25. junij 1991 – 10. julij 1991.
2. Die Presse, leto 1991, 25. junij 1991 – 10. julij 1991.
3. Kleine Zeitung, leto 1991, 25. junij 1991 – 10. julij 1991.
4. Večer, leto 1991, 25. junij 1991 – 10. julij 1991.

6.2.2 Šolski učbeniki

1. Berzelak, Stane (1992): *Zgodovina 2: za tehniške in druge strokovne šole*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

2. Berzelak, Stane (2003): *Zgodovina 2: za tehniške in druge strokovne šole*. Ljubljana: Modrijan.
3. Cechovsky, Lemberger, Pinwinkler, Pokorny in Pokorny (2003): *Durch die Vergangenheit zur Gegenwart 8*. Linz: Veritas Verlags- und HandelsgmbH.
4. Černič Istenič, Majda in dr. (1999): *Državljska vzgoja in etika: učbenik za 7. razred*. Ljubljana: i2.
5. Dolenc, Ervin in Aleš Gabrič (2002): *Zgodovina 4: učbenik za četrti letnik gimnazije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
6. Dolenc, Ervin, Aleš Gabrič in Marjan Rode (2003): *Koraki v času – 20. stoletje: zgodovina za 8. razred osemletke in 9. razred devetletke*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
7. Ebenhoch, Ulrike, Alois Scheucher in Anton Wald (2003): *Zeitbilder 4 – neu: Vom Ende des Ersten Weltkrieges bis zur Gegenwart*. Wien: ÖBV & HPT, Ed. Hölzel in Verlag Jugend & Volk.
8. Huber, Gerhard, Ernst Gusenbauer in Wernhild Huber (2003): *Einst und heute 4: Geschichte und Sozialkunde*. Wien: E. Dorner GmbH.
9. Huber, Gerhard, Wernhild Huber, Ernst Gusenbauer in Wolf Kowalski (1998): *Einst und heute 4*. Wien: E. Dorner GmbH.
10. Kern, Ana Nuša, Dušan Nečak in Božo Repe (2003): *Naše stoletje: zgodovina za 8. razred osnovne šole, zgodovina za 9. razred devetletne osnovne šole*. Ljubljana: Modrijan, Ljubljana.
11. Lemberger, Michael (2002): *Durch die Vergangenheit zur Gegenwart 4*. Linz: Veritas-Verlags.
12. Milharčič Hladnik, Mirjam, Mojca Peček Čuk in Tatjana Devjak (1999): *Etika in družba: za 8. razred osnovne šole*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
13. Nešović, Branimir in Janko Prunk (1993): *20. stoletje: zgodovina za 8. razred osnovne šole*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
14. Otič, Marta (1999): *Družboslovje – Zgodovina*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
15. Razpotnik, Jelka in Damjan Snoj (2005): *Raziskujem preteklost 9: učbenik za zgodovino za 9. razred osnovne šole*. Ljubljana: Rokus.
16. Repe, Božo (1995): *Naša doba: oris zgodovine 20. stoletja, učbenik za 4. razred gimnazije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
17. Repe, Božo (1998): *Sodobna zgodovina: zgodovina za 4. letnik gimnazije*. Ljubljana: Modrijan.
18. Rettinger, Arge in dr. (1988): *Zeitbilder: Geschichte und Sozialkunde 4*. Wien: Überreuter »Schulbuch« Verlagsgesellschaft m.b.H. & Co KG.
19. Rettinger, Arge in Weissensteiner (1997): *Zeitbilder 4: Geschichte und Sozialkunde*. Wien: Österreichischer Bundesverlag GmbH, Hölder-Pichler-Tempsky in Verlag Jugend & Volk, Wien.
20. Wald, Anton, Eduard Staudinger, Alois Scheucher in Josef Scheipl (1998): *Zeitbilder: Geschichte und Sozialkunde 8 (Vom Ende des Zweiten Weltkrieges bis heute; Mit »Aktuellem Journal«)*. Wien: Österreichischer Bundesverlag GmbH, Ed. Hölzel in Hölder-Pichler-Tempsky.

6.2.3 Intervjuji

1. Avstrijec (2006): *Spomini/Osebna zgodba*. Gradec/Graz. Februar 2006.
2. Avstrijska Slovenka (2006): *Spomini/Osebna zgodba*. Žetinci/Sicheldorf. Februar 2006.
3. Avstrijski Slovenec (2006): *Spomini/Osebna zgodba*. Gradec/Graz. Februar 2006.
4. Avstrijsko-slovenski Štajerec (2006): *Spomini/Osebna zgodba*. Ernovž/Ehrenhausen. Februar 2006.

7 PRILOGE

7.1 Priloga A: naslovnica *Die Kleine Zeitung*

KLEINE ZEITUNG

Mittwoch
26. Juni 1991
Nr. 147 S 8.-
Dien 28.- / Les 1800.- / Feiert 75.-
Auflagengröße
Bundesländer-
zeitung P. b. b.
Unabhängig
Erscheinungsort
Graz, Verlags-
postamt 8020 Graz
Telefon 0 316/80 63-0

DAS WETTER

BERGDIENST SEITEN 14/15
RÄTSEL 22
RADIO 26
TV 38/39



Sonnig-schwül, am
Nachmittag gewittrig

Slowenien und Kroatien unabhängig!




Einen Tag früher als erwartet haben sich gestern die beiden Republiken Slowenien und Kroatien gleichzeitig zu „souveränen und unabhängigen Staaten“ erklärt und damit die Loslösung von Jugoslawien eingeleitet. Die Staatengemeinschaft wurde um Anerkennung ersucht. Noch am Abend wurde in Laibach und Agram die Unabhängigkeit feierlich proklamiert.

BERICHTE UND KOMMENTARE SEITEN 3, 4, 5

Veliko sreče
Sloveniji!
Viel Glück,
Slowenien!

Heute abend wird in ganz Slowenien ein Volksfest gefeiert. Unerlässlich Aufputz dafür sind Flaggen und Wappen, an denen in den letzten Tagen eifrig genäht wurde. Das slowenische Parlament war sich aber erst am Montag über das Aussehen von Wappen und Flagge einig geworden.

Inter kaufte den Deutschen Bierhoff von A. Salzburg

BERICHT SEITE 35



Telefonische Anzeigen-Annahme

063-370

Steirer planen Landesschau mit Kroaten und Slowenen

BERICHT SEITE 17

TU: Professor bekommt nun Konkurrenten in den Hörsaal

BERICHT SEITE 10

Vir: *Die Kleine Zeitung* (26. 6. 1991)

7.2 Priloga B: umeščenost Slovenije na zemljevidih



Vir: *Slavnostno Delo* (26. 6. 1991: 1)



Vir: *Die Presse* (26. 6. 1991: 3)

7.3 Priloga C: dviganje zastave

Spodnja fotografija dviganja zastave na slovesni razglasitvi samostojnosti in neodvisnosti v Ljubljani 26. junija 1991 je ena od več različic, ki so se pojavile v skoraj vseh analiziranih slovenskih učbenikih.



Vir: Nešović in Prunk (1993: 250)